

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની ઓ- ફિસમાં વેચાતાં પુસ્તકોનો યાદી.

૧. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુ-
સ્તકો પચીસકે તેથી વધારે રૂપિયાની કિંમતનાં રોકડેથી સામટાં લેનારને
સેંકડે વીસ ટકા પ્રમાણે કમિશન આપવામાં આવશે. દશથી પ-
ચીસ રૂપિયા સુધીની કિંમતના પુસ્તકો લેનારને માત્ર દશ ટકા પ્રમાણે
કમિશન મળશે. એ ઉપરાંત તેમની પાસે ટપાલ ખર્ચ પણ લેવામાં
નહિ આવે. દશથી ઓછી કિંમતના પુસ્તકો લેનારને કંઈપણ કમિ-
શન મળશે નહિ; અને તેને ટપાલ ખર્ચ પણ આપવો પડશે.

૨. પરંતુ જીવન અંતકાર અથવા પ્રસિદ્ધ કરનાર પાસેથી સોસા-
ઈટીએ ખોતાની ઓફિસમાં આડતથી વેચવા રાખેલાં પુસ્તકો પર
કમિશન કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ આપવામાં નહિ આવે.

૩. ટપાલ મારફત મોકલાવેલાં પુસ્તકો ગેરવહે પડે અથવા તેને
કંઈ જીવનું જોખમ લાગે તો તે મંગાવનારને શીર છે. દરેક પાકિટ
પોસ્ટ ઓફિસમાં પહોંચ્યાંચાની પહોંચ દાખલ અરધા આનાની ટિ-
કિટપર પોસ્ટ ઓફિસની છાપ લેવામાં આવે છે. પુસ્તકો મંગાવનારે
એ પહોંચતો અરધો આનો વધારે મોકલવો.

૪. પૂરેપૂરાં નાણાં પ્રથમથી મળ્યા વગર પુસ્તકો મોકલવામાં
આવશે નહિ. પોસ્ટની ટિકિટો, વગેરેનું જખમ પહોંચતાં સુધી મો-
કલનારને શીર છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે રૂપિયે અરધો આનો
વટાવનો વધારે મોકલવો.

૫. વેદ્યુ પેઅબલ પોસ્ટથી મંગાવનારે 'વેદ્યુ પેઅબલ' એમ
સુધી મોકલજો' એમ જણાવવું. પુસ્તકો મંગાવવાનો એ માર્ગ સુ-
ગમ છે. રૂ ૧૦) સુધી રૂ ૦) = અને રૂ ૨૦) થી રૂ ૨૫ સુધી રૂ
૦) એ પ્રમાણે માત્ર પોસ્ટલ કમિશન વધારે પડે.

૬. નોટ પેડ પત્ર લેવામાં નહિ આવે.

૭. વેચેલું પુસ્તક પાછું લેવામાં નહિ આવે.

૮. મિત્રો ટિકિટો, અને કામકામના કાગળ—'આસિ-

8453

The Gujarat Vernacular Society Series.

THE NATIVE STATE

OF

SURAT MANDVI,

An Historical Sketch of

THE RAJPUT KINGDOM

OF

SHEHER MANDVI,

by

REHMANKHAN KALEKHAN PATHAN,

&

VAJERAM PRANSHANKAR UPADHYAYA,

Talati and Mehtaji, Mandvi.

First Edition.—500 Copies.

AHMEDABAD,

The Gujarat Vernacular Society's office.

(All Rights Reserved).

Samvat 1946.—A. D. 1890.

Price Eight Annas.

---

*Registered for Copy-right under Act XXV
of the Government of India.*

AHMEDABAD,
Printed at the "ARYODAYA" Press.

૪૫૬૩

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી પ્રબંધમાલા.

સુરત-માડવીનું દેશી રાજ્ય,

ક.ને

શેહેર માડવીનો પુરાતન ઇતિહાસ.

લખનાર,

રહેમાનખાં કાલેખાં પઢાણુ, તળાટી,

તથા

વજેરામ પ્રાણુશંકર ઉપાધ્યાય, મહેતાજી,

માડવી.

પ્રથમ આવૃત્તિ.—પ્રત ૫૦૦

અ મ દા વા દ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીની આફિસ.

(સર્વે હક્ક સ્વાધીન.)

સંવત્ ૧૯૪૬. ઈ. સ. ૧૮૯૦.

કિંમત આઠ આના.

હિંદ સરકારના સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે નોંધાવી
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ આ પુસ્તક
સંગ્રહી સર્વે હક રવાના રાખ્યા છે.

અ મ દા વા દ,
“આર્યોદય” પ્રેસમાં છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

ભવિષ્યમાં થનારી પ્રેક્ષાને આ નાના દેશી રાજ્યનું વિશ્વ સ્મરણ ન થાય એટલા માટે આ લઘુ પુસ્તક બહાર પાડવાનો અમારો હેતુ છે. આ પુસ્તક માડવી સિવાયના બીજા કોઈને અતિ ઉપયોગી નથી, તોપણ હરકોઈ દેશાત્મક ઇચ્છનાર પુરુષને એ નિરૂપયોગી ગણાશે નહિ. અમારો હેતુ કેટલો વજનદાર છે, તેની કદર નામદાર સોસાયટીએ જાણી અમને ઉત્તેજન આપ્યું છે, તેથી તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

આ હકીકત સંપૂર્ણ કરતાં અમારા સ્નેહી વર્ગમાંથી જેઓએ લેખો સંબંધી કેટલીક હકીકત મેળવી આપી છે, તેને માટે તેમના આભારી છીએ.

એમાં શમાવેલી બાબતના ખરાપણા વિષે અમારે મોટે સ્તુતિ કરવી નિરર્થક છે. માત્ર એટલું જ કહેવું બસ છે કે એક ફોજદારી કેસમાં સરકાર તરફથી પૂરાવામાં આ અમારું પુસ્તક સુરતની કોર્ટમાં તથા મુંબઈના નામદાર ગવર્નરની કાઉન્સિલમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું, જ્યાં તે ખરું ઠરી, વાદીને શિક્ષાપાત્ર દરાવ્યો હતો.

રે. કા. પઠાણ,

વ. પ્રા. ઉપાધ્યાય.

સુરત-માડવીનું દેશી રાજ્ય.

યાને

માડવીનો પુરાતન ઇતિહાસ.

માડવી જે હાલ અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવેલા મૂલક-
માંનો એક નાનો સરખો ભાગ છે, તે અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં
આવતાં પેહેલાં એક નાનું સરખું દેશી રાજ્ય હતું. એ દેશી રજ-
પૂત રાજ્ય થતાં પેહેલાં બીલ રાજ રાજ્ય કરતા હતા. એ બીલ
રાજ્યનો નાશ શી રીતે થયો. રજપૂત રાજ્યની કૃત્તિ ક્રમ થઇ,
તથા દેશી રજપૂત રાજ્યોના તાબામાં કેટલી મુદત ટકી રહ્યું,
અને ક્યારે અને શી રીતે ખાલસા થઇ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં
આવ્યું, તે વિષે કેટલીક જાણવા જોગ હકીકત નીચે મૂજબ છે.

માડવી નામ પડવાનું સ્વલ્લ કારણ.

જે ઠેકાણે હાલ માડવી છે, તે આ શહેર વસતાં પેહેલાં જ-
ગલનો એક વિશાળ ભાગ હતો. એમાં સેજસાજ વસ્તી પાણી
હતી. આ ઠેકાણે એક માડવી (જકાત લેવાને બાંધેલી જગ્યા) હ-
તી. એ જકાત, યુજરાતના બાદશાહો તરફથી તાપી નદી ઓળંગી
જમાર આવનાર લોકો પસંદગી મળવા વગેરે ઉપર લેવાતી હતી. એ
માડવીની આસપાસ કેટલાંક વસ્તી વાળાં છાપરાં હતાં. તે સહિત
એ જગ્યા “માડવી” એવા નામથી ઓળખાતી હતી. આ વખ-
તે માડવીથી આશરે ૪ કોશ ઉપર આવેલા પીપળવાડા નામે ગા-
મમાં રજપૂત રાજ રાજ્ય કરતા હતા. તેમાંના હરબાહુ નામના
રાજાએ આ વિશાળ ભાગ (માડવી) માં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપવા-
નો વિચાર કર્યો; ને પીપળવાડામાંથી રાજ્ય ગાદી ઉઠાવી માડવીમાં

રાજ્ય સ્થાપ્યું.* કેટલીક મુદતે એ માડવી વધારે આબાદીમાં આવી જવાથી એનું નામ “મંડપી” એવું રાખી, તેની સાથે નગર અથવા શહેર વાચક શબ્દ “પુર” બેઠી, “મંડપીપુર” એવું નામ પાડ્યું. એ નામની મહારાણા શ્રી દુર્ગનસિંહ ખીબ, ગંભીર-સિંહજી, વજ્રેસિંહજી ખીબ, અને દુર્ગનસિંહજી ત્રીજાના સિકા વધારે ખાતરી આપેછે; તેમજ સન ૧૫૭૬ માં અકબર બાદશાહના વખતમાં રાજા ટોડરમલે આખા ગુજરાતની માપણી કરેલી, તે વખતની તેની ફારસી તવારીખમાં “શહેર માડવી” એવું નામ દર્શાવી તેનાં વીંધાં ને બેપજ દર્શાવેલી છે, તે આગળ કહેવામાં આવશે.

ચેર માડવી ઉપરથી શહેર માડવી થવાનો સંભવ છે; કેમકે ચેર નામનું ગામનું છે, તેની પાસે માડવી (જકાત લેવાનું ઠેકાણું) હતી, અને તેથી ચેર માડવી કહેવાનું હશે. તેનો જાણે “શહેર માડવી” શબ્દ થઈ ગયો એમ સંભવે, અથવા સુરત શહેરની પાસે આવવાથી ખીજી માડવીઓ (જેવી કે કચ્છ માડવી) થી છૂટી પાડવાને શહેર માડવી એ નામથી ઓળખવામાં આવ્યું હશે. એને હાલ સુરત માડવી એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેથી શહેર માડવી નામ પાડવાનું કારણ વધારે સખળ જણાય છે.

દંત કથાથી માલમ પડે છે કે પ્રથમ આવી વસેલા લોકો માડવા પાડી રહેલા, તે ઉપરથી માડવી એવું નામ પડ્યું. આ કલ્પના યોગ્ય નથી.

આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે ખીબજાડાના રજપૂત રાજાએ માડવી વસાવ્યું. એ ખીબજાડાની ગાદીએ રજપૂત રાજા શી રીતે

* માડવી સંબંધી લખાયેલા કેટલાક ઇતિહાસમાં “ચેરમાવાડ” ઉપરથી શહેર માડવી નામ પાડ્યું, એવું લખાયેલું છે; પણ એ કલ્પના ખોટી કાઢેલી જણાય છે. કેમકે એ શબ્દનો કોઈ પણ રીતે સંબંધ લાગુ પડતો નથી. જો “ચેર” અને “માવાડ” શબ્દ લઈએ, તો “માવાડ” શબ્દ અર્થ રહિત છે. “ચેરમા” અને “વાડ” શબ્દ લઈએ તો “ચેરમા” શબ્દ અર્થ રહિત છે. મતલબ કે એ શબ્દ અર્થ રહિત છે; એમ સિદ્ધ થાય છે. અર્થ રહિત શબ્દ હોતો નથી, તેથી “ચેરમાવાડ” શબ્દ ખોટી કલ્પનાથી ગાંઠવી મૂકેલો જણાય છે. કદાચ વર્ણવ્યત્યય થયો એમ માનીએ, તો એનો કંઈ નિષ્કર્ષ જણાતો નથી.

આવ્યા તેની હકીકત આ પ્રમાણે છે. માડવીની અસલ ગાદી પીપળવાડામાં હતી. એ પીપળવાડામાં સને ૧૫૪૯ પેહેલાં બીલ રાજ રાજ કરતા હતા. એ રાજાઓમાં છેલ્લો રાજા કુટિલબીલ નામનો રાજા હતો. એ કુટિલબીલને જ્ઞેષ્ઠપુર-ઉદેપુર તરફથી નાસી આવેલા રાણાના વંશમાંના કોઈ પ્રેમદેવજી નામે કુંવરે ઈ. સ. ૧૫૫૦માં લઢાઇ કરી મારી નાખ્યો, અને તે પ્રેમદેવજી પીપળવાડાની ગાદી પર બેઠા.

પ્રેમદેવજીના પૂર્વજો આ તરફ કેમ નીકળી આવ્યા?

પ્રેમદેવજીના પૂર્વજોમાં કોઈ શરતન નામનો ટોંક (ટોડા)નો રાજા હતો. તેને તેના તાખાના કોઈ લીલા નામના પડાણુ નવામે બળવો કરી જોર જૂલમથી ગાદીપરથી બીઠાડી મૂકી, પોતે ગાદી પરિત થયો. તેના વંશજો હાલ સૂધી ત્યાં (ટોંકમાં) રાજ્ય કરે છે.

શરતન રાજ્ય બ્રષ્ટ થવાથી પોતાનો દેસ છોડી ગુજરાત તરફ નાસી આવ્યો. કેટલાક કાળ સૂધી પોતાના કુટુંબ સાથે મહી કાંઠાના મૂલકમાં નિવાસ કર્યો. અહીંથી નીકળી પ્રેમદેવજીએ પીપળવાડામાં ગાદી સ્થાપેલી જણાય છે. એ પ્રેમદેવજી મહીકાંઠા તરફથી આવેલા, માટે મહીડા* એવા નામથી ઓળખાયા. એના જે વંશજો હાલ માડવીમાં છે, તે મહીડા એ અટકથી ઓળખાય છે. તેમ મહીકાંઠા તરફ પણ એમના બાયાત (શરતનના વંશજો) મહીડા એ નામથી ઓળખાય છે, ને હાલ તેઓ ત્યાં રહે છે.

રજપૂતો પોતાના શીર્ષ પરાકમથી જય મેળવી ને મૂલક સર કરતા, તે મૂલકના નામ પરથી તેની અટક પડતી; અથવા તો સ-

* ભાટ લોકોના કહેવા પ્રમાણે એ પ્રેમદેવજી (અથવા એના વંશજ) શેષનાથ (પૃથ્વીને ઘાળી કરનાર નામ)ની પુત્રી મહીકુંવર (મહીનદી)ને વર્યા. મેહવાસ—મહીકાંઠાનો મૂલક તામે કર્યો, તેના વંશમાં જે યથા તે મહીડા. આ ભાટાઈ બાદ કેનીએ, તો ઉપર બતાવેલા અર્થ યથાર્થ મહત્તમ પડશે. નદીને દેવપુત્રી પુરાણમાં ઘણું ઠેકાણું કહી છે; જેમ તાપી નદીને સૂર્યકુંહિતા, વગેરે.

આગળ લખાયેલા ઇતિહાસમાં મહીચટમઠ (પીપળવાડા અથવા ઘોડસંજા)ના, માટે મહીડા એમ બતાવ્યું છે, પણ એ ઉચિત જણાતું નથી; કેમકે એ ગામો આગળ મહીચટમઠ કહેવાતાં, એમ હાલ કાંઈ ખાતરી પૂર્વકે પૂરાવો માલમ પડતો નથી. એમાં જ લખ્યું છે કે એ મહીડા મૂળ ગોહેલવંશના હતા. એ સંભવિત છે કેમકે એ મેવાડના રજપૂતો ગોહાવંશના છે; એટલે ગોહેલ હોઈ શકે.

૨ કરેલા મૂલકમાંથી નીકળી જઈ ખીજે ઠેકાણે વાસ કરતા, તેા ત્યાં અસલ સર કરેલા મૂલકથી પડેલી અટક કાયમ રહેતી. હાલ પણ તેમજ જોવામાં આવે છે; જેવા કે ગોહલ, જાડેજા, ઝાલા, પરમાર, જેઠવા, વાંસદીયા, અડાઈણીયા, વિગેરે.

પ્રેમદેવજી કોની મદદથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ?

આગળ કહેવામાં આવેલા કુટિલબીલ આસપાસના ગામડાઓમાં, એટલે ઘળાં, ટીંબા, વગેરે પોતાની હદ બહારના ગામમાં લૂટ-ફાટ કરતો. તેથી ત્યાંના ઠાકોર, રૈયત, વગેરે કાયર થઈ રહેલાં હતાં. એ અરસામાં આ રાજકુંવર (પ્રેમદેવજી) અહીં (ઘળાં-ટીંબા) આવી મઢ્યો. પ્રેમદેવજીનું શરાતન જેઠ ટીંબાના ઠાકોરાએ કુટિલ બીલને હરાવવા બદલ કંઈ હક ધ્યા ગરાસ આપવો કબૂલ કીધો. તેથી એ પ્રેમદેવજીએ કુટિલબીલ સાથે ફેટલીક લઢાઇઓ કરી તેને હરાવી મારી નાખ્યો, ને પોતે ગાદીપતિ થયો. ઇ. સ. ૧૫૫૦. *

†માડવીમાં રાજ્ય સ્થાપનાની શરૂઆત.

પ્રથમ રાજા પ્રેમદેવજી તે વાઘદેવજી સૂધીના રાજાઓની હકીકત સંબંધી કંઈ લેખી પૂરાવો જડતો નથી. કેટલાંક કારણથી એમ સાબીત થાયછે કે માડવીમાં પ્રથમ ગાદી સ્થાપનાર હરબાજી (વાઘદેવજીના દીકરા) હોવા જોઈએ. એને ત્રણ દીકરા હતા. તેમાં વડા દીકરા એમબાજીને ગાદી આપી, બીજા એને જગીર આપેલી

* આગળ લખાયેલા સિંજસાજ ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે ઉદ્દેશથી આવેલા એ રાજકુંવરો જેમાંના નાનાનું નામ ગુમાનસિંહજી હતું, તે મોટા ભાઈના મૃત્યુ પછી જાહિમિ બેઠો ને ૩૫ વરસ રાજ્ય કર્યું. એના પછી એમના દીકરો ભગવાનસિંહજી જાહિમિ બેઠો ને તેણે ૨૫ વરસ રાજ્ય કર્યું. પણ વંશાવળી સાથે મૂકાબસા કરતાં એ રાજાઓ પ્રથમ થયેલા માલમ પડતા નથી. ફક્ત એટલું જણાય છે કે માડવી આખાદોમાં સાવનાર શ્રીમાન કુર્જનસિંહજી પછી એ રાજાઓ થયેલા છે. તેમાં પણ પહેલા ભગવાનસિંહજી ને પછી ગુમાનસિંહજી થયા, એમ વંશાવળીથી માલમ પડે છે. તેમજ ભગવાનસિંહજીના દીકરો વજ્રસિંહજી થયો એ પણ ખોટું છે. માત્ર એટલુંજ ખરું છે કે વજ્રસિંહજીના દીકરો કુર્જનસિંહજી થયો. જુઓ પેઢીનામું.

† આગળ લખાયેલા ઇતિહાસમાં પીપળવાડા પછી ઘોડસંખામાં રાજગાદી કરી, એમ લખ્યું છે; પણ હાલ ઘોડસંખામાં કંઈ રાજ્યચિન્હ જણાતું નથી. તેથી એમાં રાજ્ય ગાદી હશે એમ સંભવતું નથી એના કરતાં જૂની રાજ્યધાની જે પીપળવાડા, તેમાં હજારો કંઈ કંઈ રાજ્યચિન્હ નજરે પડે છે.

કહેવાય છે. વચલા દીકરાને કંઈ જગીર આપી, તે માલમ પડતું નથી; પરંતુ નાના દીકરા રામબાજીને કાસાડી તથા કાટકુવા ગામ જગીરમાં આપેલાં હતાં. તેના વંશજો અઘાપિ તે ગામનો વહીવટ કરેછે. અંગ્રેજ સરકારે પણ એ વંશજોપરા કબૂલ રાખ્યું છે. હરબાજી પછીના ખેમબાજી, સોણબાજી, અને વાઘબાજી સંબંધી કંઈ લેખી પૂરાવા જડી આવતા નથી. વાઘબાજી પછી રાજ સખળસિંહજી થયા.

સવઝસિંહજીનો રાજ્યાધિકાર.

એનો સંવત ૧૬૯૭ નો બદ કીકાને કરી આપેલો લેખ મળે છે, તે એવો છે કે ‘ માડવીના બદ કીકાને દરબારથી વર્ષાસનના રોકડ રૂ. ૫૦) મેહેમુદી* સિકકાના મળતા, તે ફેરવી ખીજા તે વખતમાં ચાલુ થયલા સિકકાના રૂ. ૨૫) આપવા, ’ એવો ઠરાવ કર્યા બાબતનો લેખ છે. ખીજો લેખ સંવત ૧૭૦૦ નો છે, તેમાં માડવીના જોશી દાબટને બગર બિઘરાવવાનો હક આપ્યો છે. આ ઉપરથી. માલમ પડેછે કે સંવત ૧૬૯૭ અને ૧૭૦૦ માં એટલે ઇ. સ. ૧૬૪૧ અને ૪૪ માં માડવી એક આબાદ શહેર હતું.

એ રાજા શરો, ચતુર, ને લઢાઈમાં બહાદૂર હતો, એ તેના પરાક્રમથી જણાય છે. જ્યારે દિલ્લીની ગાદીપર શાહજહાન બાદશાહ હતો, ત્યારે તેણે સુરતના નવાબપર એક કાગળ લખી તેમાં લખ્યું કે “ તમારે ત્યાં ઘોડાને બાંધવાની અગાડી પછાડી (ઘોડાને આગળ તથા પાછળ બાંધવાનાં દોરડાં) સારી બને છે, તે અમારે માટે બનાવી મોકલજો. ” તે પરથી સુરતના નવાબે તે બનાવી દિલ્લી મોકલી. રસ્તે જતાં એ મજાસેને રાજા સખળસિંહજીએ મારી નાખી ઘોડાને બાંધવાની અગાડી પછાડી લઈ લીધી. છએક માસે બાદશાહે તપાસ કરી તો પૂતાનાં માણસો તથા મંગાવેલી સ્ત્રીજ આવેલી માલમ નહિ પડી; તેથી સુરતના નવાબને સખત ઠપકો આપી લખ્યું કે, “ તમે અમારું અપમાન કર્યું. ” આ પરથી સુરતના નવાબે તજવીજ કરી, તો માલમપડ્યું કે માડવીના રાજા સખળ-

સિંહજીએ માણસોને મારી નાખી અગાડી પછાડી લઇ લીધી હતી. નવાબ કોઠે બરાથો, ને આ સ્વતંત્ર રાજને લઢાઇનું કેહેણ મોકલ્યું. આ સાંભળતાંજ શરો રાજ લઢવાને તૈયાર થયો. સુરતના નવાબે પોતાના દીવાન ભવાનીદાસ (ભગવાનદાસ) ને લશ્કર આપી લઢવા મોકલ્યો. રાજએ પણ પોતાનું લશ્કર સજ્જ કરી મોકલ્યું. બન્ને લશ્કરની ભેટ ઘોડસંખ્યા ને અરેક ગામની વચ્ચે આવેલી એક ડુંગરી આગળ થઇ. રાજની ફાજના અધિપતિ બે ચોદાઓ, જેઓ સંબંધમાં મામા બાણેજ હતા, તેઓએ રાજદારી કૃપતરે રચી, બન્ને લશ્કરની વચ્ચે જઈ સુલેહનો રમાલ ફેરવ્યો. આથી ભવાનીદાસ સમજ્યો કે રાજ સુલેહ ઈચ્છે છે. તેથી તે સેનાધિપતિઓને બોલાવી પૂછ્યું કે “તમે કોણ છો ? શું ઇચ્છો છો ?” આગળ રચેલા કાવતરા પ્રમાણે તેઓ બન્ને જણ ભવાનીદાસની ડાખા જમણી થઇ ગયા ને સારોજ બન્ને જણે તેનાપર ઘા કર્યા. ભવાનીદાસ કપાઇ મુઓ, ને લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું. નાસતાં માણસોએ રાજના માણસોને ધાયલ કીધાં. પરસ્પર ઘણી ઝટકા ઝટકી થઈ; ને નવાબના જીવતાં રહેલાં માણસો નાસી છૂટ્યાં. એ લઢાઈ જે ડુંગરી આગળ થઈ તેને હાલ “ઝટકા ડુંગરી” એ નામથી લોકો ઓળખે છે. એ લઢાઈ ક્યારે થઈ તે સન માલમ પડતું નથી. નાઠેલા નવાબના માણસોએ સુરત જઈ બધી વાતથી નવાબને ત્રાકેફ કર્યો. પણ નવાબ ફરી આ રાખપર હુમલો કરી શક્યો નહિ. રાજ પોતાના નગરમાં આવ્યો. એ રાજ ક્યારે ગૂજરી ગયો, તે માલમ નથી. સંવત ૧૬૯૯ નો લેખ પચોત જીવણરામ નારણજીને ચાંદપોર ગામ ગોરપદામાં આપ્યા બાબતનો જડે છે. એથી એ વર્ષમાં એની હયાતી જણાય છે. એના પછી થયેલા રાજ જેસિંહજીએ બદ દાબટને મેહેમુદી સિંહકાના રા. ૩૦) કુંવર શ્રી. (વજેસિંહજી પેહેલા) નો જન્મ થયો, તે વખતે કરી આપેલો સંવત ૧૭૧૫ નો લેખ જડે છે. તે પરથી માલમ પડે છે કે એ રાજ સખળસિંહજી સંવત ૧૭૧૫ પેહેલાં (ઇ. સ. ૧૬૫૯) ગૂજરી ગયેલા.

એના વખતમાં સન ૧૬૩૬-૪૦ માં દુકાળ પડેલા. એ સિવાય બીજી હકીકત એને વિષે નથી.

સિકાની નકલ.

શ્રી રામસત
મહારાણા શ્રી
સબલસંઘજી
વાઘવાજી.

રાજા જેસિંહજી.

સખાસિંહજી પછી તેનો પુત્ર જ્ઞેસિંહજી ગાદી ઉપર બેઠો. સંવત ૧૭૧૫ માં પોતાના કરી આપેલા લેખથી એનો રાજ્યાધિકાર માલુમ પડે છે. એના વખતમાં બીજી જાણવા જોગ હકીકત બની નથી.

સિકાની નકલ.

શ્રી રામસંત
મહારાણા શ્રી
જેસંઘદેવજી
સબલસંઘજી.

વજેસિંહજી મોટા અથવા પેહેલા.

જ્ઞેસિંહજી પછી એનો પુત્ર રાજા વજેસિંહજી ગાદીપર બેઠો. એના વખતનો સંવત ૧૭૪૭ નો લેખ જડે છે. તેથી એમ ધરાય છે કે એ રાજા ઈ. સ. ૧૬૯૧ માં હોવો જોઈએ. એ રાજાને શાહુ રાજાના સરદાર અમૃતરાવ જોડે સન. ૧૭૦૬ માં લઢાઇ થઇ, તેમાં અમૃતરાવ હાર્યો. તેથી સન ૧૭૦૭ માં ફરી એનાપર ચઢાઇ કરી. આ વખત રાજા શરણુ થયો, ને પેશવાના દરબારમાં પોતાના ખર્ચથી ૬૦ સ્વાર રાખવાને કબૂલાત આપી. બાદ રાજા વજેસિંહજીને દગાથી પકડી મારી નાખ્યો. આ લઢાઇ થવાનું કારણ એટલું જ કે શાહુ રાજાએ ઉત્તરના મુલકો જીતી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો, ને તે કામ પોતાના સરદાર અમૃતરાવને સોંપ્યું હતું. તે દેશ જીતતો જીતતો સુરત

આવ્યો. સુરતના કેટલાએક સરદારોથી એનો ત્રાસ ન સહન થવાથી, માડવીના રાજાને બળવાન સમજી એના આશ્રયમાં આવી રહ્યા. તેથી અમૃતરાવે વજ્રેસિંહજીને પોતાનો ગુનેગાર સમજી ચઢાઈ કરી.

એની પાટરાણીનું નામ વ્યંદ્રકુંવરી હતું. એ રાણીએ જે દુર્જનસિંહજી પેહેલાની નાની ઉંમરમાં, રાજમાતાના હકથી, કુંવર શ્રીના વાલી રહી રાજ્યવહીવટ ચલાવ્યો હતો, એનો સિકકો સંવત ૧૭૬૩ નો નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

સિક્કાની નકલ.

શ્રી રામ સત
શ્રીશ્રી ચંદ્રકૂબ
રજી.

મહારાણા શ્રી દુર્જનસિંહજી.

વજ્રેસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં ગૂજરી જવાથી એનો દીકરો દુર્જનસિંહ, ૧૨ વર્ષની કાચી ઉંમરે ગાદીપર બેઠો. સંવત ૧૭૬૩ (ઈ. સ. ૧૭૦૭) માં પરાત ભૂલાને વજ્રેસિંહજીની ઉત્તરક્રિયા વખત કોડાદમાં જમીન આપેલી તે લેખથી એનો રાજ્યાધિકાર સાખીત થાય છે. એ રાજા પુખ્ત ઉંમરનો થતાં સૂધી એનો રાજકારભાર ચલાવનાર વીરમસિંહ હતો.

આ રાજાની ઉત્પત્તિ વિષે વિચિત્ર વાર્તાઓ ચલે છે. કોઈ કહે છે કે વજ્રેસિંહજીને સંતાન ન હોવાથી તેણે હર્ષદ દેવીની આરાધના માડી હતી, તેના પ્રતાપથી એ થયો. કોઈ કહે છે કે કોઈ દરવેસના

* માડવીથી આશરે ૧૦ કોશ ઉપર આવેલા ધરમપુર નામના ગામમાં ભાણીઓ નામે બે આરો ભક્ત હતા. એને લોકો ભાણદાસ ભક્ત એ નામથી ઓળખતા. આ ભક્ત બેઠો વગેરે બે આરો પોતાનું ધર્મરાત્ર ચલાવતા હતા. ધરમપુરમાં પાણીનું નવાણું ન હોવાથી પોતાનાં ઘરને પાણી પાવા બાધાન લઈ જતા, ને પોતાને મારે પણ બાધાનથી પાણી લઈ આવતા હતા. એક વખત એમણે બન્નેને આંકડોદ (એ નામનું ગામ)થી એક મીઠાં દગ્ગેશ (કકીર) ફરતો ફરતો ધરમપુર આવી પહોંચ્યો. તેણે પેલા ભક્ત પાસે પાણી માગ્યું. ત્યારે ભક્તે કહ્યું કે “અહીં પાણી મળતું નથી. જે દૂધમ હોય, તે હું મારે ઘેરથી પાણી લાવી આપું.” મીઠાંએ કહ્યું, “તારા ઘરનું પાણી પીતા નથી.” ભક્તે કહ્યું કે “અ-

આશીર્વાચનથી રાજા વજ્રેસિંહજીને એ પુત્ર થયો. એ પુત્ર કંઈ ર-
જપૂત રાણીના પેટનો ન હતો. પરંતુ કેટલાક ખાસ કારણથી (જે ટીકા-
માં બતાવ્યું છે) કોઈ હલકા વર્ણની સ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી કરી રાખી
હતી, તેનાથી થયો હતો; જેને માટે ગાદીનો હક માગવાને રાજા વજ્રે-
સિંહજીએ મરેઠા રાજા રાજારામ તપત પાસે પરવાનગી માગી હતી,
અને તેના મુખ્ય પ્રધાન માધવરાવ બ્રાજાને સન ૧૭૦૦માં દત્તક સે-
વાની મંજૂરી આપી હતી. આ વખત દુલાની ઉમ્મર ૫ વર્ષની હતી.

હી પાણી નથી, એને તો જોધાનથી લાવી પીએ છીએ. કહે તો દૂધ લાવું,” એમ કહી
એક વાસણમાં ૨-૩ શેર દૂધ ડાવી મૂક્યું. મીઠાંએ તે પીયું. જતી વખતે લજ્જાને કહ્યું
કે “આજથી આઠમે દિવસે હું પાછા આવીશ. તું એક ઘડો ભરી દૂધ તૈયાર રાખી
મૂકજે.” આઠમે દિવસે મીઠાં પાછા આવ્યો. લકતે કહ્યા મૂળમ દૂધ ભરી ઘડો તૈ-
યાર રાખી મૂક્યો હતો, તે રખા કર્યો. મીઠાંએ તે ઘડો લજ્જાને પાછા આપી કહ્યું કે
“ઘડાની વચ્ચે એક છિદ્ર પાડ, ને તે ધારાવડે નહાતો નહાતો ચાલ્યો જ; પાછો ફરી
જેઈશ નહીં.” તે પ્રમાણે પેલા લકતે કર્યું. માથાપર ઘડો મૂકી એક બે તીરવા નીકળી
ગયો. ઘણું દૂર ગયો ને પાછળ જોવાને ના કહેલી, તેથી મનની સાચીણી પાછળ જોવાને
પ્રધારે રહ્યો; એટલે તરત પાછળ જોયું, તો પાણીનો પ્રવાહ ચાલતો દેખા. જ્યાંથી
પાછળ જોયું ત્યાંથી તે પ્રવાહ અટક્યો. (હાલ એ ખાડી એવા દેખાવમાં છે; એટલે
આજુ બાજુ સૂકી ખાડી છે ને વચગાળે થોડા ભાગમાં પાણી છે.) રાજા વજ્રેસિંહજીને
ખબર થઈ કે ધરમપુરના ભરવાડ લકતે નદી વહેવડાવી છે. રાજાને સંતાન ન હતાં, તેથી
પુત્ર વાંછનાથી તેનો ચમત્કાર જોવા લજ્જાને માડવી, પોતાની પાસે બેસાવ્યો; અને હૈ-
ર્દ આપી કહ્યું કે “મને પ્રજાનું સુખ નથી, માટે કોઈ પ્રકારે જે સંતાન પ્રાપ્તિ થતી
હોય, તો બતાવો.” લકતે ઘણીવાર વિચારી કહ્યું કે “હું કે માસ પછી જવાબ આપી-
શ.” એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો. ધરના કામકાજમાં પડ્યો, એટલે પેલી મુદત યાદ
રહી નહિ. મુદતસર રાજાએ માણસ મોકલ્યાં, ત્યારે લજ્જાને યાદ આવ્યું કે “આ પ્રતાપ
તો પેલા દરવેશનો છે. હું રાજાને શો જવાબ દઈશ, મારી શી વલે ધરો !!! એમ
વિચારતો રતબધ થઈ બેઠો, એટલે માં એકદમ જમીન ફાટી ને તે તેમાં શમાઈ ગયો.
(એ જગ્યાપર હાલ, નિશાનીમાં દેહેરું છે, ને તેમાં તેનાં પગલાં છે. ત્યાં દર વરસે કા-
ળીપરજનો મોઢો મેળો ભગાય છે.) આ ખબર રાજાએ જાણી તેથી બહુ પસ્તાયો, ને ધ-
રમપુર જઈ ત્યાં એક દેહેરું ચણાવ્યું. બાદ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ પ્રતાપ
આંકઠોદના કુકીરનો છે. તેથી રાજા ત્યાં ગયો. પેલા કુકીરને બધો હકીકત કહી. ત્યારે
મીઠાંએ કહ્યું કે “તારી હાડની રજપૂત રાણીઆથી સંતાન ધરો નહિ, પણ મુસલમાન-
ની કન્યા પરણશે તો તને પુત્ર ધરો.” આ વાતથી રાજા ખુશી થઈ પોતાના સ્વસ્થાન
(માડવી) માં આવ્યો.

રાજા મુસલમાનની કન્યા લેવાને વિચારમાં છે, એવામાં એવું બન્યું કે રાજાના
અતિ પ્રિય મિત્ર નવસારીના દેશાઈ હતા, તેમને ત્યાં, તેણે (દેશાઈએ) રાખેલી મુસલમાન
શુશુકાથી ધયગ્રી, આશરે ૧૩૦૧૪ વરસની છોકરી હતી. એ છોકરીનાં લગ્ન માટે દેશાઈ
નિરંતર ચિંતાનુર હતા. એ વખતમાં દેશાઈએ પોતાના પ્રિય મિત્ર (રાજા વજ્રેસિંહજી)ની
મુસલમાન કન્યા લેવાની ઈચ્છા જાણી. તેથી અનેક તરેહના સ્વાધિક્ષ મેલા, ખીઠાઈ, સુ-
મંધનય કરતુરી, મળીયાગર, આદિ પદાર્થો, નવાન વિચિત્ર પરીઆ, અનેક જરીઆન,
વજ્ર, અમૂલ્ય રત્ન, નજરાણાંની અનેક સામગ્રી; તથા દાંસ, દાસી, અને પોતાની પુત્રી

રાજ વજેસિંહજીએ દુલા (દુર્જનસિંહ) ને ગાદીનો હક આપવાથી, રાજનાં સગાં વહાલાં તથા માડવીના મોટા ગરાસીઆ ઠાકોરામાં ચર્ચા ચાલી, તથા તેઓના મન દુષ્પ્રયાં. હવેથી તેઓ રાજના પ્રતિરૂપથી તરીકે યઈ રહ્યાં, પણ રાજ બહાદુરની હયાતીમાં તેઓ કંઇ દિતૂર મચાવી શક્યા નહિ. ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં રાજ વજેસિંહજી ગૂજરી ગયા, ત્યારે તે દેવનો બદલો લેવાને તેઓ તત્પર થયા. એમાં આગેવાની ધરનાર મદૂમ રાજની માનો બાપ, જે માડવાનો ઠાકોર હતો તે, તથા કારામેરાનો ઠાકોર વીરમસિંહ (જે આગળ જતાં દુર્જનસિંહનો રાજ્યરક્ષક થયો તે) તથા કેટલાક ખીજ ગરાસીઆ હતા. એઓ પોતપોતાનાં લશ્કર લઈ, દુર્જનસિંહને પદબ્રષ્ટ કરવા માડવી આવવા નીકળ્યા. * રસ્તે ચાલતાં

(ચાલકાથી થયેલી), એસર્વે લઈ મહારાણી શ્રી વજેસિંહજીના દરબારમાં ઘણા ઠાક સાથે આવી પહોંચ્યા. દેશાદિ દરવાનને આ બખર આપવાનું કહ્યું. તરતજ તેણે દરબાર શ્રીને બખર કરી. રાજ પોતાના મિત્રને આવા ઠાકથી આવેલો જોઈ, હર્ષ પામી સામો મળવા દોડ્યો. બંને મિત્રની પરસ્પર ભેટ થઈ; ને એક બીજાની ખેરીઆત જોઈ આનંદ પામી ઈશ્વરનો આભાર માન્યો. બાદ રાજએ પોતાના મિત્રને આટલો શ્રમ લઈ આવવાનું કારણ પૂછ્યું, કે તરતજ બધી સામગ્રી સહિત પેલી છોકરીને અપૂર્ણ કરીને તેની જોડે લગ્ન કરવાને નમ્રના પૂર્વક વિનંતિ કરી. રાજ કમૂલ થયો ને રીતસર લગ્ન કર્યો. એ રાણીથી જે છોકરો થયો તે દુલા નામથી ઝાળખાયો. એજ દુલા આગળ દુર્જનસિંહ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો, જે ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે.

* વીરમસિંહની આગેવાની નીચે દુર્જનસિંહને પદબ્રષ્ટ કરવા લશ્કર આવે છે, એ વાતની રાણીને બખર પડવાથી, પોતાની ખાતરીને એક મહોલદાર સાથેલઈ પોતે તથા પોતાનો દીકરો (દુર્જનસિંહ) એ ત્રણ જણ નાસરણે જવા રાતના નીકળ્યાં. મળસકું થતાં વરેકાંડે આવી પહોંચ્યાં. જુએ છે તે જેના ડરથી નાસતાં હતાં, તેજ લશ્કર પડેલું જોયું. આ સૈન્યમાંથી નિરવિધને નીકળી જવા ત્રણ જણ ધીમે સાહે વાતો કરવા લાગ્યાં. દેવ-ચોગે સામા પક્ષેના વડે અધિપતિ તેજ રસ્તાપર દિશાની હાબત પૂરી પાડવા બેઠેલા, તેણે એ સંચાર સાંભળ્યો, ત્યારે પૂછ્યું, કે “તમે કોણ છો ?” જવાબ ન મળવાથી વધારે સંશય થઈ ફરી પૂછ્યું. પણ પેલાં ત્રણમાંથી એકે ત્રણ જવાબ ન આપ્યો ને વધારે ગભરાયાં. વીરમસિંહ કહ્યું, “તમે ગભરાશો નહિ: હું તો આ ગામનો રહીશ છું. જે તમે ભૂલાં પડ્યાં હો, તો તમને રસ્તો બતાવું.” રાણીએ શાંત થઈ બધી વીતક વાત કહી, તેથી વીરમસિંહને દયા ઊપજી, અને પછી કહ્યું કે “હું તો આ લશ્કરમાંનો માણસ છું, માટે નાસો.” એટલું કહેતાંમાં તો રાણી ભયભીત થઈ ઘોડાપરથી છોકરા સહિત ગબડી પડી. આથી વીરમસિંહને વધારે દયા ઊપજી, ને બાઈને દિલાસો દઈ છોકરાને પોતાની ગાદમાં બીધો ને કહ્યું, “તું બહીશ મા. હું તારો તથા તારો દીકરાનો જન બચાવીશ.” આ અભયવચન સાંભળી બાઈ હોશિયારીમાં આવી. ઠાકોર પેલી બાઈ તથા મહોલદારને ત્યાંજ બેસાડી, છોકરાને ગાદમાં લઈ લશ્કરમાં જ્યાં પોતાનો મુકામ હતો ત્યાં ગયો. સવાર થતાં તમામ મુલુકો પોતાની કિયત્તી ફરગત થઈ કુસંબા પાણી કરવા બેઠા. તેજ વખત

દેવ ઇચ્છાથી વીરમસિંહની મતિ ફરી ગઇ. પોતાના સાથીનો પ્રતિ-સ્પર્ધી ધંધ ગયો, ને દુર્જનસિંહનો ત્રાતા થયો. નાસરણે જવા ની-કળેલા દુર્જનસિંહને સાથે લઇ માડવી આવ્યો, ને કુંવરશ્રીને ગાદી-એ બેસાડી તથા આણુ વર્તાવી પોતે રાજ્યરક્ષક બની રાજકાર-ભાર ચલાવવા મંડ્યો. પોતાના પૂર્વ સાથીને લઢાઇનું કેહેણ મોક-લ્યું; પણ તેઓ પોતામાં ડૂટ થયલી સમજ કંઇ પણ દિતૂર કર્યા સિવાય ચાલ્યા ગયા. વીરમસિંહે ૧૦-૧૨ વર્ષ સૂધી માડવીનો રાજ-કારભાર ચલાવ્યો. દુર્જનસિંહ પુખ્ત ઉમ્મરનો, રાજ્ય કારભાર ચલાવવાને શક્તિમાન થતાં સૂધી રહી, પછી પોતાને સ્વસ્થાન (કારામેરા) ગયો.

દુર્જનસિંહજીનો સ્વતંત્ર રાજકારભાર.

એણે ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં માડવી આપાદ કર્યું. આ રાજ્ય સુ-વાંગીઝ (સ્વતંત્ર) હોવાથી, ખંડીયું કરવા શાહુ • રાજ તરફથી તેના સરદાર ગાયકવાડે ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં ચઢાઇ કરી. બૌધાન આ-ગળ બન્ને પક્ષનો મુકાબલો થયો, તેમાં રાજની જીત થઈ; ને ગાયકવાડને હાર કબૂલ કરી પાછા જવું પડ્યું. આ હારથી ખેદ યુ-ક્ત થઇ ગાયકવાડ બીજીવાર ચઢી આવ્યો. ધરમપુર (માડવી તાલુકાનું ગામ) આગળ પાછો મુકાબલો થયો. એમાં પણ ગા-યકવાડ હાર્યો નહિ. બે વારની હારથી ગાયકવાડે ઉપરાયાપરી દુ-મલા જીતી રાખ્યા. સને ૧૭૩૦ માં પીલાજી ગાયકવાડે ચઢાઈ કરી તેમાં પીલાજી હાર્યો. ફરી પાછો સને ૧૭૩૧ માં પીલાજી મો-

આ ઠાકોરે પેલા છોકરાને લશ્કર લઈ લઢવા આવનાર મુખીના જોળામાં મૂકી દીધા; ને કહ્યું કે, “જેને માટે તમે જાઓ છો, તે છોકરો આ છે; જ્યેને મારો કે છવાડો.” આ જાણ, કાન્તિમાન, તેજસ્વી, શરીરના યયક્રમ ભરાવવાળો બાળક જેવો, તથા તેનાં કાલાં કાલાં વચન સાંભળી, સર્વેનાં હૃદય ભેદાળાં ને અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. લશ્કર પેડી ફેટલાકનો વિચાર આ બાળકને જીવતદાન આપવાનો થયો; પણ ચણાનો મત એવો આવ્યો કે મને તેમ છે, તોપણ કુરુક્ષેત્રને જાડવો ન થઈ. આ કારણે થતાંજ વીરમે છો-કરાને પોતે લઈ લીધો. પોતાની ફાજ જે લશ્કર ભેગી હતી, તેને જાડી પડવાનો હુકમ આપ્યો, ને કહ્યું, “આલોડાવા. આ રહ્યો છોકરો. જ્યેને કોણ કેવી રીતે મારે છે, તે હું જોઈ છું.” આટલું બોલતાંજ, પોતામાં ફૂટ પડેલી જોઈ તમામ લશ્કર સ્તબ્ધ થઈ મથું. વીરમ પેલા કુંવર, તેની મા, અને મહોલદાર, તથા પોતાના સેન્ય સહિત માડવી આ-વ્યો. કુંવરને માદોઝ બેસાડી તેની કુવાઈ ફરવીને પોતે રાજ્યરક્ષક થયો. વીરમનું બળ વધ્યું જોઈ, લઢવા આવેલા નિરપાય થઈ પોતાને સ્થાન (માડવો) ગયા.

તા લશ્કર સહિત ચઢી આવ્યો, ને લશ્કરનો સંહાર કરી રાજાને બેહાલ કરી નાખ્યો, માડવી છતી લીધું, ને રાજાને નાસી જતું પડ્યું. જે રસ્તે આ રાજા નાડો, તેને (રસ્તાને) હાલ લોકો ‘નાડા-ખારી’ નામથી ઓળખે છે. નાસીને સિંધવાદના જંગલમાં છૂપાવ્યો. અહીં રહી નાદોદના રાજાની મદદ માગી; પણ મદદ ન આપતાં કહાવ્યું કે “અમે મોટા રાજા સાથે મિત્રાડ કરવા ચલાતા નથી.” અહીંથી નિરાશ થઈ છૂપાતો છૂપાતો સુરત જઈ ત્યાંના નવાખનો આશ્રય લેવા ધાર્યું. સુરતના નવાખે આ વખત પેહેલાંનું વેર ન સંભારતાં ઘણું માન આપી આશ્રય આપ્યો. આ આશ્રય લઈ રાજા સુરતના રામપરામાં પોતાના ૩૦૦—૪૦૦ બહાદૂર સ્વારો સહિત એક વર્ષ સૂંધી રહ્યો.

‘નવાખ સાથે વિગાડ થાય છે.

આ સ્વારોમાં બે જણ તહેવારને દિવસે તાપી નદીએ નહાવા જતા હતા, તેવામાં એક ખાટકીને ગાય મારી નાખતાં જોયો; ને તેનામાં “ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ” ક્ષત્રિયધર્મ પ્રગટ થયો. ગાય નહિ મારવા માટે સ્વારોએ રૂ. ૧૦૦ સૂંધી આપવા કહ્યા; પરંતુ તે મતિમંદ ખાટકી ન સમજ્યો. સ્વારો ઝંનૂને ભરાયા ને ખાટકીનું શીર છેદન કર્યું. પછી પોતાના સ્વામી (દુર્જન-સિંહજી) ને આ હકીકત જાહેર કરી. રાજાએ ખુશી થઈ પોતાના સ્વારને માન આપ્યું. આ તરફથી ખાટકીની ફરિયાદ નવાખને કાને ગઈ. નવાખ ગુસ્સે થયો, ને પોતાનું આંગણું વેર સંભારી લઈવાને તૈયાર થયો. (આ વખતે નવાખ તેમજોગખાન હતા.) નવાખની આ વાત રાજાને ખબર પડવાથી, પોતાનું લશ્કર સજ્જ કરી એકદમ સુરાનપુરી ભાગોળપર થઈ નાણાવટમાં ખરે. બપોરે ૨૧ લાખ રૂ. પિયાની લૂટ કરી તાપી તરફ ચાલ્યો થયો. જો દરવાજાથી એ રાજા નીકળી ગયો, ત્યાં બાંધેલા ઓવારને હાલ રાજા ઓવારો કહે છે. અહીંથી નીકળી પૂણા તરફ દૂર કરી.

દુર્જનસિંહજી પૂણે જાય છે તથા ત્યાં જાહેરમાં આવે છે.

રસ્તે ચાલતાં પાર્ડી (બાલડાપાર્ડી) આગળ મુકામ કર્યો, ને પેશ્વા બાજીરાવ સરકારને પોતાની હકીકત કહેવડાવી પાર્ડીમાં રહેવાની પરવાનગી માગી. પેશ્વાએ ખુશી થઇ પરવાનગી આપી. રાજા બહાદુર પોતાના કબીલાને પાર્ડીમાં મૂકી પોતે આગળ વધ્યો, ને પૂણે જઈ એક ક્વાડીમાં મુકામ કર્યો આ વખતે રાજા પાસે ચૂંટી કાઢેલા ૧૫૦ સ્વારો હતા. પૂણામાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. શેહેરમાં ફરુખાની રાજાને તથા તેના સ્વારોને છૂટ હતી. એક દિવસ પેશ્વાના સ્વારો ઘોડાને શરતની તાલીમ આપતા આ સ્વારોની નજરે પડ્યા. તે જોઈ તેની સામે હરીફાઈ કરી જય પામવાની ઇચ્છા થઇ. રાજાના સ્વારોએ પોતાના ઘોડાને તેથી ચઢતા દરજ્જાની તાલીમ આપવા માડી. ઠેરવેલે દિવસે શરત શરૂ થઇ, તેમાં રાજાના સ્વારો દાખલ થયા. આ શરત જોવાને પેશ્વા પણ આવ્યા હતા. શરતનું કામ ચાલવા માડ્યું. તેમાં આ રાજાના સ્વારો જય પામ્યા એટલુંજ નહિ, પણ તેથી વધારે જે કેળવણી તેઓએ આપેલી તે કરી બતાવી. આથી પેશ્વા સરકાર રાજા થયા ને પૂછ્યું, “તમે કાણ છો?” ઉત્તર આપ્યો કે “અમે માડવીના રાજાના સ્વાર છીએ.” પેશ્વાએ કહ્યું, “તમે શરતમાં જય પામ્યા છો, માટે તે બદલ ઠરાવેલું ઈનામ લેવાને તમે તમારા સ્વામી (રાજા) સાથે કાલે સવારે દરબારમાં પધારજો.” આ પ્રમાણે બીન પ્રયાસે ને બીન વસીલે પેશ્વાના દરબારમાં રાજાના પામ્યો. બીજે દિવસે ઠેરવેલે વખતે રાજા દરબારમાં હાજર થયો. પેશ્વાએ માન આપી યોગ્ય આસન

● એ વાડીને હાલ પૂણામાં રાજવાડો કહેછે.

† એક શરત એવી હતી કે વીસ હાથ વ્યાસના કૂંજાપર એક પાટિયું મૂકવું, ને તે પરથી ઘોડે ઘોડે કૂંજા એમાંથી જવો. આ શરતમાં રાજાના સ્વારે એટલું વધારે કર્યું, કે ઘોડે ઘોડે પાટિયાપર અરધે સૂધી આવ્યો, ને પાછી ફરી જે દિશાથી આવ્યો તેજ દિશામાં ગયો.

બીજી શરત એવી હતી કે કોઈ બહાદુરે ઘોડે ઘોડે ઝાડમાં બરછી લોકેલો, તે કોઈથી ઘોડે ઘોડે નીકળતી નહોતી. તે આ રાજાના સ્વારે કાઢી આપી.

આપ્યું, ને બહુ તારીફ કરી બેઉ સ્વારને રૂ. ૩૦૦) ની શાલ તથા કડાનો શીરપાવ કર્યો. આથી પેશ્વાના દરબારીઓને ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ, ને રાજાને માથે કુંઘ સેહેજ * નિમિત્ત મૂકી અપમાન કરવા ધાર્યું; પણ તેમાં તેઓ બિજ્ઞાન ગયા. હવે પ્રસંગ આવે કે-પતો બદલો લેવા ધાર્યું.

થોડી મુદત વીત્યાબાદ પેશ્વા દરબાર ભરી બેઠો છે, એવા-માં પોતાના મોકલેલાં ૧૨૦૦૦ માણસોથી વસાઈનો કિલ્લો ન છતાયાનાં સમાચાર મળ્યા. પેશ્વા બહુ દીલગીર થયો. આ પ્રસંગને લાભ લઈ પેલા ખારીલા દરબારીઓએ માડવીના રાજાને એ કિલ્લો સર કરવા મોકલવાને પેશ્વા સરકારને સમજાવ્યું.

રાજા બહાદુર વસઇનો કિલ્લો સર કરે છે.

પેશ્વા રાજાની અને તેના માણસોની બહાદુરીથી આગળનો વાકેફ હતો, એટલે દરબારીઓની વાત પેશ્વાના દીલમાં હતી. લાગ-લોજ રાજાને બોલાવ્યો. બહુ માન આપી તથા બહાદુરીના વખાણ

* આ નિમિત્ત એવું હતું કે ભર દરબારમાં પેલા સ્વારને પીશાબની હાજત થઈ; પણ પોતાના સ્વામીને છાડી નહીં જવા અત્યંત ધાર્યું. પીશાબ કર્યા સિવાય આલે એમ હતું નહિ, તેથી પેલી બસેલી શાલમાં પીશાબ કર્યો. દરબાર બરખાસ્ત થયો, ત્યારે પેલી પલંગેલી શાલ દરબાજા બહાર ફેંકી દીધી. તે પેલા ખારીલા દરબારીઓએ જોઈને લાગ સાધી પેશ્વાને એ રાજા તથા તેના સ્વામીની મગફળી વિષે બોલ્યો, ને કહ્યું કે “એ મગફળીએ શ્રીમાનને અપમાન પહોંચાડ્યું છે.” પેશ્વા ગુસ્સે થયા, ને રાજાને પાછા બોલાવી મંગાવવાનો હુકમ કર્યો. રાજા તુરત હાજર થયો કે પેશ્વાએ કરેલા અપમાનનો જવાબ માગ્યો. લાગલોજ પેલા સ્વાર બોલી પડ્યો, “શ્રીમાન ! કોઈ પણ રીતે અમે દરબારનું અપમાન કર્યું નથી. મેં, માત્ર મારી ફરજ અદા કરી છે. શા વાસ્તે કે ભર દરબારમાં મને પીશાબની હાજત થઈ. તે પૂરી પાડવા મારા સ્વામીને છૂટો મૂકી જવા મેં ફરસ્ત ધાર્યું નહિ. વળી અમને મળેલા માનથી આપના દરબારીઓને શોકાર્ત દીધા, તેમ તે હાજત પૂરી પાડવાને તે સમયે કંઈ બીજો ઉપાય નહોતો; સખા શાલમાં પીશાબ કીધો ને બહાર ફેંકી દીધો. આમાં મેં મારો ધર્મ બજાવ્યો છે. છતાં જો સરકારની નજરમાં ગુન્હેગાર કરતો હોઉં, તો તાબેદાર હાજર છે. જે કરવું હોય તે કરો.” પેશ્વા આ બહાદુરીનાં વચન સાંભળી સ્વામીની નિમકહલાલી પર ખુશ થયો. રાજાને તેજ સ્વાર સહિત રજા આપી. આ નિમકહલાલી નોકર જોઈ પેશ્વાને પણ તેમાંના સ્વારો પોતાને માટે રાખવાની ઇચ્છા થઈ, ને રાજા પાસે ૫ માણસો દરમસે રૂ. ૧૦૦૦ ના દરમાથાથી મારી લીધાં. રાજા પાસે ફક્ત ૧૫૦ માણસ હતાં, તેમાંથી આ પાંચ આપતાં બહુ કમકમાટ મૂક્યો; પણ આખરે આપવાં પડ્યાં.

કરી, નેઈતી મદદ આપવાની કબૂલ કરી, વસંતનો કિલ્લો છતી આવવાને આજ્ઞા કરી. આ શરૂા ક્ષત્રીએ કંઈ પણ અંદેશો મનમાં આજ્ઞા સિવાય ધણાજ ઉમંગની સાથે પેશ્વાની આજ્ઞા સ્વીકારી. કેવળ પોતાના પરાક્રમથી જ્ય મેળાવાની ઇચ્છાથી પેશ્વાની મદદનો અનાદર કર્યો; ને પોતાના ૧૫૦ સ્વારમાંથી પેશ્વાને આપેલા ૫ સ્વાર તે પાછા માગી લીધા. આવે આવેલો લાગ હાથમાંથી ન જવા દેવાનો નિશ્ચય કરી પોતાના સ્વાર સહિત તૈયાર થયો. આ વખત નેપીને મુહૂર્ત* પૂછેલું તે લાભકારી નીવડવાથી, તેને ધણોક શીરપાવ આપેલો. પૂછેથી વસંત તરફ કૂચ કરતાં રસ્તામાં એક વાણીઓ મળ્યો, જે † શીરંગીના દુઃખથી કંટાળી પેશ્વાને અરજ ગુજારવા આવતો હતો. તેની સાથે વાતચીત કરતાં, તેણે કહ્યું કે, “પેશ્વાના માણસો વારંવાર હુમલો કરવા આવે છે, પણ રસ્તાની બીન માહિતગારીને લીધે પાછાં જાય છે. માટે ચાલો હું તમને રસ્તો બતાવું. વળી હમણાં લાગ પણ સારો છે; કેમકે શીરંગીનો દારૂ ગોળો ખૂટવાથી તેઓ પોતાને દેશ (પોર્ટુગલ) લેવા ગયા છે. કિલ્લામાં ફક્ત ૪૦-૫૦ માણસ છે, તેથી સેહેજમાં છતી શકાશે. પણ યાદ રાખજો કે દરવાજા સવારમાં ખૂલે છે, ને કાલે સવારે ભરતીના પાણી આવવાનાં નથી. (કિલ્લાની આસપાસ ખાડી ખોદાવેલી તેમાં ભરતીનાં પાણી ભરાઈ જતાં તેથી અટકાવ થતો.) માટે એકદમ ધસારો કરી ચઢી જજો.” આ અનુભવીની વાત ધ્યાનમાં લઈ વખતસર રાજા ખાડી ઊતરી ગયો. જ્યોતિષી વિદ્યાને માન આપી, સાથે એકે દરેકે ‡ હતો, તેને તેનાં બચ્ચાં ખાલાંનું પાપણ કરવાની કબૂલાત આપી પોતાનો રાજ્ય પોષાક તથા રાજ્યાધિકાર સોંપ્યો. પોતાના લુસ્કરને કવાયદ કરાવી, શૂરપર ચઢાવી,

* મુહૂર્તમાં જોવાંએ કહ્યું હતું કે, “જય થશે; પણ પ્રથમ હુમલો રાજાએ જાતેજ કરવા, તેમાં તેનું મૃત્યુ થશે.”

† એવું કહેવાય છે કે આ વાણીઆની ખુબસુરત સ્ત્રીને શીરંગી લઈ ગયા હતા, તે પાછી આપતા નહોતા, ને માગતો ત્યારે જુલમ ગુજારતા.

‡ ભાટ; ખાસેટ.

બનાવટી રાજ દસોંદીને આગળ કરી, પાછળ પોતે રહી, એકદમ કિલ્લામાં ધસ્યો. પ્રવેશ કરતાંજ આ બનાવટી રાજ દસોંદીને શીરંગી ના છૂપાં રહેલાં માણસોએ વાઢી નાખ્યો. રાજ તેતરફ કંઈ પણ ન જર કર્યા સિવાય ખુદી તલવારથી સામા તથા આબુઆબુ જે માણસો (શીરંગીનાં) મળ્યાં, તેને વાઢી નાખી કિલ્લાપર ચઢી ગયો; ને પેશ્વાનો ભગવો ઝુઝો તથા પોતાનું નિશાન ખડાં કર્યાં. ઉપર જે શીરંગીનાં માણસો હતાં, તેને મારી કાઢ્યાં; અને કિલ્લો પોતાના સ્વાધીનમાં લીધો. ઇ. સ. ૧૭૩૬.

દસોંદીના મરણથી રાજ ગમગીન થઈ ગયો. પોતાની આપેલી કબૂલાત મૂજબ તેનાં બચ્ચાંનું પોણણ થવા ચોરઆંખા ગામ વંશપર-પરા જાગીરમાં આપ્યું, જેનો આજ પર્વત તેના વંશજને વહીવટ કરેછે.

દસોંદીના મૃત્યુખેદથી કિલ્લો સર કર્યાની ખબર રાજથી પેશ્વાને તુરતા તુરત ન આપાઈ; તેથી પેલા ખારીલા દરબારીઓએ સમય જાળવી રાજની ગરૂરી વિષે પેશ્વાને બંભેર્યો. કોઈ મુકત થઈ લશ્કરની ટૂકડી રાજને પકડવા જાયછે, એટલે તો રાજ પેશ્વાના દરબારમાં હાજર થઈ ગયો. અનેહી હકીકત જાહેર કરી. પેશ્વા ખૂશ થયો ને રાજને શાખાસી આપી રાજના માનમાં વધારો કર્યો, ખારીલા દરબારીઓને આ વખત નીચું જોવું પડ્યું. અમુક મુદત ઠરાવી રાજને માન આપવું ઠરાવ્યું ને દરબાર ખરખાસ્ત કર્યો.

રાજાને માહવી પાછું મળે છે.

ઠરાવેલે દિવસે દરબાર ભર્યો. રાજને આમંત્રણ કર્યું. રાજ હાજર થયો કે તુરત જયજયના શબ્દથી વખાવી લીધો. તેને મુકરર ક્રમે પ્રતિષ્ઠિત આસને બેસાડી, ખાજુરાવ પેશ્વા બોલ્યો;

“ધન્ય છે, એ ક્ષત્રીય મહીડા કુંળને! ને શાખાશ છે, રાજ હુર્જનસિંહને! જેણે પોતાની એક તલવારે મારા રાજ્યને કીર્તિમાન કર્યું છે. એ બહાદુર રાજનો મનોરથ પૂર્ણ કરવાને ઈશ્વરે મને આ સમય આપ્યો છે.”

રાજા બોલ્યો; “સ્વામીની કીર્તિ એ સેવકની કીર્તિ છે. મેં તે માત્ર મારી ફરજ બજાવી છે. શ્રીમાન રાજા છે, તે હું માફે અસલ સ્થાન માડવી માગી લઉં છઉં.”

આ તુચ્છ ઈનામને પેશ્વા ઝોધું સમજી ઓર કોઇ સારો મૂલક માગવાને ફરમાવ્યું; તોપણ રાજા બહાદૂરે કોઇ ન માગતાં પોતાનું સ્થાન માડવી માગ્યું. પેશ્વા બાહુરાવે આ માગણી કબૂલ રાખી; તથા રાજાના જનાનાને રહેવાને પ્રથમ આપેલો જે મૂલક પાર્ડી તે, તથા ખીજાં ચાર ગામ, મળી પાંચ ગામ સન ૧૭૪૨ માં રાણીની કાંચળી દાખલ આપવાને ખૂશી બતાવી. રાજા બહુ ખૂશ થયો ને પેશ્વાનો મોટો આભાર માન્યો.

પાંચ ગામનાં નામ.

૧ બાલડા ૨ પાર્ડી ૩ સુકેશ ૪ સોંઠલવણા ૫ ઉમરસાડી.

ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં માડવી સહિત આ પાંચ ગામ મળ્યાં. થોડી મુદત પૂછે રહી પાર્ડીમાં આવીને પોતાના કુટુંબ સાથે રહ્યા.

ઇ. સ. ૧૭૩૧ થી ઇ. સ. ૧૭૪૨ સુધી માડવી ગાયકવાડના કબજામાં રહ્યું. એ દરમિયાન પોતાની નિશાનીમાં એક દરવાજો બંધાવ્યો હતો, જેને લોકો કમાનિયો દરવાજો એ નામથી ઓળખતા હતા. એ દરવાજાને અંગ્રેજ સરકારે નિશાળનું મકાન બંધતાં હરકત કરતા જણાયાથી તોડી પાડ્યો છે. જે ટેકરાપર રાવે મુકામ કરેલો, તે ટેકરો આજ રાવના ટેકરાના નામથી ઓળખાય છે.

ઇ. સ. ૧૭૫૧ માં પેશ્વાના સરદાર સદાશિવરાવ ભાગી તથા દામાજીરાવ ગાયકવાડ વચ્ચે કુરેલ પરગણાના તરસાડી ગામમાં સુરત અઢાવીશીની વહેંચણી થઇ તેમાં પેશ્વાએ માડવી પોતાના હિસ્સામાં લઈ રાજા દુર્જનસિંહને આપ્યું. હવેથી રાજા પોતાના સ્વસ્થાનમાં આવી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૭૫૨.

૬ રાજાનો મેલવેલો ગરાસ.

પ્રથમથીજ આ સમશેર બહાદૂર રાજા યુદ્ધ નિપુણ હોવાથી,

પોતાની તલવારના બળથી આસપાસના તેમજ દૂરના ગામોમાં પોતાનો ગરાસ ખેસાડ્યો હતો. પેશ્વાએ આ ગરાસ કબૂલ રાખ્યો હતો. એ ગરાસ રૂ. ૮૬૦૦૦ નો તથા ગાયકવાડ પાસે રૂ. ૪૭૦૦૦ નો મળી એકંદર ગરાસ રૂ. ૧,૩૬૦૦૦ નો હતો. સંવત ૧૭૮૭ (ધ. સ. ૧૭૩૧) માં માગશર* શુદ્ધ ૧૩, પેશ્વા બાહ્યરાવના પ્રધાન માધવરાવ બદલાળ સાથે મહારાણા શ્રી દુર્જનસિંહને તહ થયેા એવી શરતે કે માડવીના રાજાના ૬૦ સ્વાર રાજાના અર્થથી પેશ્વાના દરબારમાં રહે, તે પેશ્વા રાજાના ગરાસનો હજુ કાયમ રાખે. ગરાસનાં ગામ નીચે મુજબ;—

કડોદનાં ગામ	૩૦	ઔરપાડનાં ગામ	૩૪
કામરેજનાં „	૨૩	વેરાનાં „	૨૫
તેલાડી „	૧	અંકલેશ્વર „	૧
ચોર્યાણી „	૨	મહુવા „	૫૨
ખડકા „	૧૨	બાડોલી „	૫૫
બલેશ્વર „	૨૨	મરોલી „	૫
ધળાં „	૧૩	સૂપા „	૬૪
હાંસોટ „	૨	માડવી „	૧૨
સર્ભોણ „	૨		

વસાઇની લઢાઇમાં જય પામ્યા પછી ઇ. સ. ૧૭૫૫ (સંવત ૧૮૧૨) માં ખીજે તહ થયો, તે નીચે મુજબ;—

રાજશ્રી દુર્જનસિંહજી વજ્રેસિંહજી.....શ્રી

ઓં સકલ ગુણાલેકરણું અખંડિત આલકત રાજમાન સ્વેત માધવરાવ બદલાળ પ્રધાન આશીર્વાદ હૈપર એથીલ કુશળ જાણો. નરવજીયે કુશલે લક્ષિત જો વ વિશેષ ખાસ સ્વારી વસાઇપર જાલી તે વેલેસ તુલ્લી બહુત તરવાર કરન વસાઇયું કિલ્લા સરકારાસ તુલ્લી સર કરન દીલા. તે ચાકરી તુલ્લીની નિષ્ટેથી પાહુન તુલ્લાસ કૈલાસ વાસી વડીલા લીહુન દીલે અસી કે તુલ્લીએ માડવી સંસ્થાના

વર ખંડણી બાબત કોણી મુઝહીમ હોણાર નાહીં પરંતુ તુલસી પાગા એક તેમણુક ઘોડા સાટાચી આલસચી જવળ ઠેવાવી ત્યાચે ખરચાચે કરાર મદારકી નીમે પાગેચા ખર્ચ આલસી યેથુન દેઉન વ નીમે ખર્ચ તુલસી ઘાવા આજપેક્ષ જળજી તુલસાસ ખરચ લાગુ દેણાર નાહીં હે ખાતરજમા ઠેઉન પાગા એક આલસચે જવળ ઠેવાવી દુસરે તુલસચે સંસ્થાના વર રાજસ પુત્ર નસલા વ દત્તપુત્ર ઘેણા પગલીતર સરકારાત નજરાણા રૂપચે ૬૦૦૦૦ એક વર્ષ ઘેઉન તથા રાજસ આલસચે સરકારા તુન સીરપાવ હસ્તી એક વ કડે વ તોડા વ. મીતાચી માલા વ શીરપેચ વ કલગી વ તુરા વ સેલા વ પાગોઠે વ ઘોડા સાજ સુદાં આ પ્રોા. તુલસાસ સરકારા તુન બહુ માન દેત જાતીય આત શશ અનાદિ દુસરે તુલસાસ કોણી દાવાદાર દુસ્મન શીતુર ઉમે કરતીલ તર ત્યાચી મદદગારી સરકારા તુન કહુન તુલસચી ખરદાસ કેલી જાઈલ રવાના તારી. ૧૮ સાખાન સુા. તે શાશીતે તમ આવ અલક્ષ બહુત કાએલી હીણે હે વિનંતિ. (મહોર)

આ તહનો બાવાર્ય એવો છે કે;—

ઇ. સ. ૧૭૩૧ માં કરેલા તહમાં રાજના ખર્ચથી પેશ્વાના દરબારમાં ૬૦ સ્વાર રાખવાની શરત કરી હતી તે રદ કરી; તથા ગરાસ કાયમ રાખ્યો. નવી શરત એવી કરી કે જ્યારે નવો દત્તક લેવામાં આવે ત્યારે રૂા. ૬૦૦૦૦ ગાદીએ ખેસનાર રાજ પેશ્વાને આપે તેના બદલામાં પેશ્વા તરફથી ગાદીએ ખેસનારને હાથી, કડાં, વગેરે શીરપાવમાં મળે, તથા ખસંગ પડે મદદ પણ આપે.

દુર્જનસિંહજીના દીવાન તથા સિક્કા ફેર.

સંવત ૧૭૭૬ માં પ્રધાન કોઠીઆ લીમજી હતા.

„ ૧૭૭૭ „	નાથજી મહીડા „
„ ૧૮૦૪ „	આત્મારામ „
„ ૧૮૦૮ „	સુખાનંદ „ શિવું નામ

રાજાએ પોતાના સિક્કામાં કાતરાળ્યું છે, તેપરથી
માલમ પડે છે.

એ રાજાના વખતમાં સિક્કામાં ૭-૮ વખત ફરફાર થયો છે.

૧ના વસતમાં થયેલા લેખ તથા બનાવો.

- સંવત ૧૭૭૪ પોતાની કુંવરી આશાકુંવરની મરણક્રિયામાં ૧પરોતને
જમીન આપી તે બાબતનો લેખ છે.
- „ ૧૭૬૯ બીજી કુંવરી રામકુંવરની મરણક્રિયામાં ૫રોતને ભર-
થાણામાં જમીન આપેલી તેનો લેખ છે.
- „ ૧૭૭૮ કુંવર શ્રી ગંભીરસિંહજી જન્મ્યા તેની જન્મોત્તરી વં-
ચાવી, તેમાં જોધી મકનજીને ગામ દેવગિરિ ધર્માદા
જામીનીમાં આપ્યું તેનો લેખ છે. તેના વંશજો હાલ
તે ભોગવે છે. એ ગામ વંશપરંપરા છે.
- „ ૧૭૬૬ કુંવર શ્રી ગંભીરસિંહજી મૃત્યુ થવાથી પરોતને કામરે-
જમાં જમીન આપેલી તેનો લેખ છે.
- „ ૧૮૨૭ ઉમરસાડી ગામ જોધીને મુદ્દત દેખાડ્યા બાદ જામી-
નીમાં આપેલું તેનો લેખ છે. એ ગામ સરકારે હાલ
ખાલસા કર્યું છે.
- „ ૧૭૭૪ બારોટ મીઠા કેશવને ખાતરદેવી ગામ બક્ષીસ આ-
પ્યા બાબતનો લેખ છે.
- „ ૧૭૬૩ કુંવર શ્રી ચંદ્રકુંવરજી તથા દુર્ગનસિંહજીના બારોટ
મીઠાને મહીયડગઢ (માંડવી) માં હળ દીઠ એક
ભાણું (આશરે ૫ શેર) અનાજ લેવાનો હક આપ્યા
બાબતનો લેખ છે. તેના વંશજો રાજની આખર સુ-
ધી એ વહીવટ કરતા.
- „ ૧૮૧૭ ઉપાધ્યાય દયારામ જીવાને હવેલીના ખાત મુદ્દતના ૫-

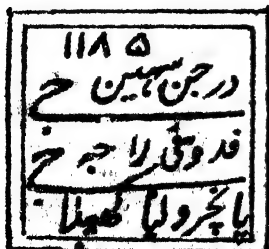
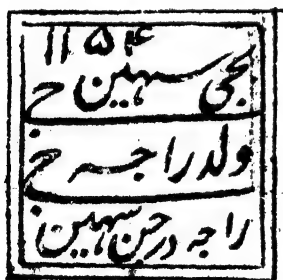
- જન વખત કરવતી ગામ જાગીરીમાં આપ્યા બાબતનો લેખ છે. એ ગામ ઉજ્જડ હોવાથી જોધીએ ફરી અરજ ગૂજરી, તેથી રાજાએ ખીજવાર તેને બદલે અમલચુની ગામ સંવત ૧૮૨૩ માં આપ્યું, જે સંવત ૧૮૪૦ સુધી તેના વંશજોના હાથમાં હતું. બાદ સરકારે એજ વર્ષમાં ખાલસા કરી લીધું.
- ,, ૧૮૧૯ રાણી શ્રી રતનકુંવરે (દુર્ગનસિંહજીની) પરાતને ફરી આપેલો લેખ છે.
- ,, ૧૭૭૭ વિવાહની દક્ષિણામાં જીનવાણુ ગામ પરાત જમનેશ્વરને બક્ષીસ આપ્યા બાબતનો લેખ છે, જેનો વહીવટ વેચાણના હકથી સુરતના કણુખી બાલાભાઇ ગોપાળભાઇ આજ સુધી કરે છે. એ ગામ વંશપરંપરા છે.
- ,, ૧૭૦૪ પરાત ભૂલાને ગરાસવાળા ગામોમાં દાપાનો રા. ૧) ફરી આપ્યા બાબતનો લેખ છે.
- ,, ૧૭૭૫ બારોટ કેવળરામ રણુછોડદાસ તથા નાથા પરજી આરપાડવાળાને મોઘલકુદ્ર ગામ બક્ષીસ આપ્યાનો લેખ છે તેના વંશજો હાલ સુધી વહીવટ કરે છે. એ ગામ વંશપરંપરા છે.

એની પછી થનાર રાજા ભગવતસિંહજીએ સંવત્ ૧૮૨૮ માં પરાત જેકુંજીને ટિંબામાં જમીન રાજા દુર્ગનસિંહજીની મરણ કિંબામાં આપેલી, તેના થયેલા લેખ પરથી એ રાજાનો મરણકાળ સંવત્ ૧૮૨૮ માં ખાલમ પડે છે.

એણે સંવત ૧૭૬૩ થી સંવત ૧૮૨૮ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૭૦૭ થી ઇ. સ. ૧૭૭૨ સુધી ૬૫ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યું.

સિક્કાની નકલ.

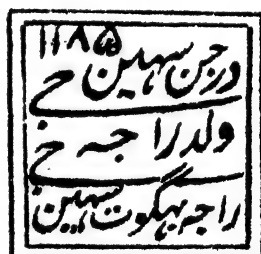
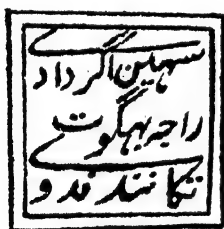

ભગવત્સિંહજી.

મોટા દુર્ગમસિંહજી સંવત ૧૮૨૮-ઈ. સ. ૧૭૭૨માં નિર્વંશ ગૂજરી જવાથી ભગવત્સિંહજી ઇ. સ. ૧૭૭૨માં ગાદીપતિ થયા. એ રાજના સંવત ૧૮૨૮ થી સંવત ૧૮૩૩ સુધીના સિક્કા જડી આવે છે. એ ભગવત્સિંહજી વાઘબાજના પુરૂષ વંશમાં પાંચમી પેઢીનો હતો. (જુઓ વંશાવળીમાં.) એના વખતમાં જણવા જોગ બીના બની નથી.

એ નિર્વંશ ગૂજરી જવાથી એની રાણીએ ઇ. સ. ૧૭૭૮માં ગુમાનસિંહજીને દત્તક લીધા. એ બાપતની પરવાનગી શાહુરાજના પ્રધાન માધવરાવ નારાયણે આપી છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે ભગવત્સિંહજી ઇ. સ. ૧૭૭૮માં મરણ પામ્યા.

સિક્કાની નકલ.

ગુમાનસિંહજી.

ભગવત્સિંહજી નિર્વંશ ગૂજરી જવાથી જેસિંહજીના પુરૂષ વંશમાંની સીધી લીટીએ ચોથી પેઢીના ગુમાનસિંહજી ગાદીપતિ થયા ઇ. સ. ૧૭૭૮ (જુઓ પેઢીનામું.)

એ રાજના સં. ૧૮૩૫ થી સં. ૧૮૩૮ સુધીના લેખ જડે છે. સંવત ૧૮૩૬-ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં પીપરિયા ગામ વજીરની ઓકરી મોટીમેનને દક્ષિણમાં જાગીરમાં આપ્યું. એનો વહીવટ વ

જીરના વંશજો ઇ. સ. ૧૮૧૮ સુધી કરતા હતા. એજ વર્ષમાં અંગ્રેજ સરકારે તે ખાલસા કરી નીમે હિસ્સે જંગીરીમાં રાખ્યું, જેનો વહીવટ હાલ સુધી ચાલુ છે.

ગુમાનસિંહજી નિર્વંશ ગૂંજરી જવાથી એની ગાદીએ નારખાજી અથવા દુર્જનસિંહજી બીજા ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં ગાદીએ બેઠા. ગુમાનસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં મરણ પામ્યા. ઇ. સ. ૧૭૮૩માં બીજા દુર્જનસિંહના સિકકાથી એનો મરણ કાળ સાબીત થાય છે.

સિક્કાની નકલ.

નારવાજી કે દુર્જનસિંહજી બીજા અથવા નાના.

ગુમાનસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં મરણ પામ્યા. એ નિર્વંશ હોવાથી એની ગાદીએ પુરૂષ વંશમાંની સીધી લીટીએ જેસિંહજીની ચોથી પેઢીએ ખુશાલસિંહજી થયા, તેના દીકરા દુર્જનસિંહજી ગાદીપતિ થયા. (જુઓ પેઢી નામું.)

એના લેખ સંવત્ ૧૮૪૦ થી સંવત્ ૧૮૭૧ સુધીના જડે છે. એના સમયમાં મુખ્ય બનાવ દીન અથવા ધર્મ નિમિત્ત યુદ્ધ છે.

દીન અથવા ધર્મ નિમિત્ત યુદ્ધ. સંવત્ ૧૮૬૬.

(તારી. ૫ જાનેવારી સને ૧૯૧૦)

એનું કહેણ છે કે ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં બૌધાનમાં જ્યાં હાલ નવી મઠુદ્ધ છે, ત્યાં મીર અબદુલ રહેમાન નામનો એક કવૈશ

આવી રહ્યો હતો, તેને એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે “ ધળાં ગામમાં કાળિકા માતાના દેવલમાં માતાની સામા એક રૂપિયા ભરેલો ડેગ દાટેલો છે. ” આ સ્વપ્નાની વાત ખીજે દિવસે દવેશે પોતાના શિષ્યોને કહી, તેઓ ધન લેવાને ધળે ગયા; ને ત્યાંના પટેલ જે જાતનો વહોરો હતો તેને પોતાના મીયાં સાહેબની બધી હકીકતથી વાકેફ કરી દેવલમાંથી રૂપિયા કાઢવાની પરવાનગી માગી. પટેલે તુરતજ પૂજારીને બોલાવી દેવલમાંના રૂપિયા ખોદી લઈ જવા દેવા ને કહ્યું. વહોરનું અતિ પ્રબળ જોષ લાગ્યાર થંધ આ પૂજારીએ ખીન હરકતે રૂપિયા ખોદી લઈ જવા દેવાને હા કહી. તેઓએ તે જગ્યા ખોદી માંહેથી રૂપિયાનો ભરેલો ડેગ કાઢ્યો. તે લઈ પોતાના મીયાં સાહેબને આપ્યો. મીયાંએ આ રૂપિયામાંથી એક મરજીદ જે હાલ નવી મરજીદના નામથી ઓળખાય છે, તે બંધાવવાનો વિચાર કીધો, ને કામ શીર કીધું. આ અરસામાંજ રાજ્યએ બૌધ્ધાનમાં ઓવારો (હાલનો રાજ્ય ઓવારો) બંધાવવાનું કામ શીર કર્યું હતું. ચાલતાં બન્ને કામમાં છોની તાણ પડી. એક તરફથી દવેશે પોતાના મુરીદ તરીકે હોડીવાળા ખાંરવાને છો લાવી આપવા કહ્યું. ખીજી તરફથી રાજ્ય તરફથી ઓવારાના કામ પર દેખરેખ રાખવા આવેલા શિવાનંદે પોતાના નોકરને અમલબળથી સામે કાઢેથી આ પાર છો લાવી આપવાને હોડીવાળાને કહેવા માણસ મોકલ્યો; તથા શામસિંગને અહમદ પટેલ (બૌધ્ધાનનો પટેલ) પાસે ૫૦૦ ગાડી તથા ૭૦૦ વેઠીઓ કાલે રજૂ કરવાની વરદી આપવા મોકલ્યો. ખીજે દિવસે પટેલે ૨૦ ગાડી વેઠમાં આપી. આથી શામસિંગે પટેલને માયો. પટેલ તમા તેનો છોકરો સામા થયા. તેમાં વેઠના દુઃખથી જાણી રહેલા કેટલાક લોક પણ સામેલ થયા. સામ સામી મારા-મારી ચાલી. હોડીવાળાએ પણ વરદી પ્રમાણે ખીજે દિવસે છો ઓવારાના કામમાં ન આપતાં મરજીદના કામમાં આપવા માડી. આથી છો લેવા ગયલાં શિવાનંદનાં માણસ, તથા હોડીવાળો અને ખીજા કેટલાકને નદીપર મારામારી ચાલી. એમાં

કેટલાક લોક સામેલ થયા, ને લઢાઇએ યુદ્ધનું રૂપ પકડ્યું. વહોરા-
ઓ દીન પોકારી સામા થયા. આ પ્રમાણે યુદ્ધનું કારણ ઊભું થયું.

આ વાતની મીયાં સાહેબને ખબર કરી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે
“ જાઓ અટકાવનારને મારી પાસે લઇ આવો ને દીન જગાવો. ”
આટલો હુકમ થતાંજ કેટલાક વહોરા વિશ્વાનંદ (ઐવાનના થાણદાર)
તરફ તથા શિવાનંદ તરફ દોડ્યા, કેટલાએકે ગામમાં લૂટ ચલાવી;
તથા માણસો મારી નાખ્યા માડયાં, કેટલાકને વટાવ્યા, રાજના
પૂરબિયા સિપાઇઓને વાઢી નાખ્યા, અને આ પ્રમાણે ગામમાં ઘ-
મસાણ મચાવી મૂક્યું. આટલાથી સંતોષ ન પામતાં તે દુષ્ટ વહોરા
ઓએ ઇજ્જતદાર સ્ત્રીઓની આખરે લીધી. આ વખતે શિવસિંગ
નામના સિપાઇએ શિવાનંદને ખબર કરી કે વહોરાઓએ તોફાન
ઊઠાવ્યું છે, ને ‘મોટી કતલ ચલાવી છે; માટે આપણે અહીંથી નાસો.
જય પામી શિવાનંદ તથા વિશ્વાનંદ નાહા. માડવી આવી શિવાનંદે
રાજને બધી બનેલી હકીકત કહી. પ્રધાન સુખાનંદે રાજ સાથે બેસી
વિચાર કર્યો કે એઓને સમજૂત આપી પાછા કાઢવા. આમ મુલે-
હની વાત થાયછે, એટલે તો ખૂબ પડી કે વહોરાઓ અંખામાતાને
ઝાંપે આવી પહોંચ્યા છે. પોતાના આગેવાન હાસમ માજરા તથા
અસ્માલજી બાંગાની સરદારી નીચે ૭૦૦૦ વહોરાઓ પોતાનાં બે-
તીનાં બોળરો, જેવાં કે કુહાડા, ધારિયાં, વગેરે લઇ આવ્યા હતા.

સુખાનંદનું મૃત્યુ. દીન પોકારતા આવેલા વહોરાઓને
સમજૂતી આપી પાછા કાઢવાને માડવીના પ્રધાન સુખાનંદ પાલખીમાં
બેસી સામા ગયા. તેઓનું અતિ ખૂંમરાણું તથા ઝુસ્સો જોઇ પા-
લખીના ઊંચકનાર નથવા તથા જોગલાએ ધરડા પ્રધાનને કહ્યું કે
‘સાહેબ આમાંથી ઊગરવાનો વખત નથી. આપ કહેા, તો આટલા
માણસમાંથી સહીસલામત આપને કોઇ બીજો ગામ પહોંચાડીએ.’
પણ આ નિમકહલાલ પ્રધાને નાસવાની વાત ન સ્વીકારતાં, સ્વાર
થઈ સામા તરવાર ચલાવવાને હિંમત ધરી. પોતાનો ઘોડો મહોલ-
દાર બુધ્ધ પાસે મંગાવી તે પર સ્વાર થયો. ધણીવાર સમજુતીની

વાત ચલાવતાં, તેમજ શ્રમથી પાણીની તરસ લાગવાથી, પોતાની ખીજમતમાં રહેનાર આશારામ નામના આવેલા બ્રાહ્મણને પાણી લેવા મોકલ્યો, એટલામાં એક કૂકીર જે ઘડગામાં રહેતો હતો, તેણે સુખાનંદ નજીકમાં હોવાથી લાકડીઓ એક ઝપાટો માર્યો. સુખાનંદ મૂર્છિત થઈ ઘોડા પરથી પડી ગયા. પડતાંની સાથેજ બાધનો હસન નામના ધળાંના વહોરાએ ધારિયું માર્યું; જેથી સુખાનંદનાં ડોકું ને ધડં જૂદાં થઈ ગયાં. *

હુલ્લડખેર શહેરમાં પ્રવેશ કરેછે, તથા રાજા નાસી જાયછે. સુખાનંદ પડવાથી તેનાં માણસોએ નાસી જઈ શહેરમાં ભરાઈ દરવાજા બંધ કરી દીધા. હુલ્લડખેર શહેરમાં પ્રવેશ ન કરે, તે માટે નિત્યાનંદને ચોકસીપર મૂક્યા હતા. અંડખેર એકદમ ધસી આવ્યા. દરવાજા બંધ જોઈ, આગુબાગુથી લાકડાં વગેરે બાણી તેની નીસરણી બનાવી કોટપર ચઢી માંહે જીતયા. દરવાજાને મારી નાખ્યો ને દરવાજા ઊઘાડ્યા. નિત્યાનંદ તથા ખીજ રક્ષક નાહા. રાજાને ખખર થવાથી રાજા તથા વિદ્યાનંદ (કામચલાઉ દિવાન) પોતાનાં કુટુંબસહિત હોડીમાં બેસી રતનિયે ગયા. તારીખ ૧૦ જાનેવારી સને ૧૮૧૦.

સુખાનંદની લાસ. ખીજે દિવસે એટલે તારીખ ૧૧ મી જાનેવારી સને ૧૮૧૦ ને દિવસે માડવીના શેઠિયા નામે કાશી તથા કેશવે વહોરાના અગ્રેસર પાંગા તથા માજરા પાસે જઈ સુખાનંદના રક્ષણતા મૂડદાને સંચકવાની પરવાનગી માગી; પણ તેઓએ ના કહ્યા પછી, ઘણી ખૂશામતથી આપી. તે લઈ સદરહુ શેઠિયા તથા શિવાનંદ વગેરે ખીજ લોકો મળી તાપી નદી કીનારે લઈ જઈ તેના મુડદાને અગ્નિસંસ્કર કર્યો. તારીખ. ૧૧-૧-૧૮૧૦

રાજાને પકડી કેદ કરે છે. તારીખ ૧૧મીની સવારે વહોરામાંના કેટલાક રાજાને રતનિયે પકડવા ગયા. પકડનાર એક નિમકહલાલ વહોરા અહમદ નામે હતો, તેણે અંગમચેતી આપી કે

* સુખાનંદના મૃત્યુસ્થળ આગળ તેની નામના રહેવા માટે એક દેહેરી બંધાવેલી છે, તે અધાપિ છે.

તમે જો અહીંથી ડગશે તો કેદ થશે. આ ઝુરસો જોઈ વિદ્વાનંદ તથા મલેક અશરફ મદદ મેળવવા સુરત ગયા. રાત્રિ એકલો રહેલો જોઈ વહોરાઓએ કેદ પકડ્યો અને માડવી લઈ આવી કેદી બનાવ્યો. કેટલાક એમ પણ કહે છે કે કેદી બનાવી બૌધ્ધાન લઈ ગયા. ગમે તેમ હો, પણ એટલું તો સત્ય છે કે રાજાને પકડી કેદ કર્યો.

બાંગા તથા માજરો ગાદીએ બેસે છે. રાજાને કેદ કરી વહોરાઓ તારીખ. ૧૨મી ને દિવસે પીરજાદાની દુવાઈ ફેરવી ગાદીએ બેઠા. ગામ (માડવી)માં લૂટ ચલાવી, લોકોને વર્ષોળ્યા, તથા માર્યા. ઈજ્જતદાર સ્ત્રીઓની લાજ લીધી, બળાત્કારે પૈસા કઢાવ્યા,* વગેરે અનેક દુરાચાર કરી ધમસાણુ મચાવી મૂક્યું. અતિ ત્રાસથી કેટલાક ઘરબાર છોડી નાસી ગયા.

અપમાન અભેદ તથા બળાત્કારથી ધર્મ પતિત થયલા કેટલાએક આપઘાત કરી મૂક્યાં, તથા કેટલાએક તાપી નદીમાં પડી ડૂબી મુક્યાં. આદલો ફેર વર્તાવ્યા છતાં, તે લોહી તરસ્યા વહોરાઓ પોતાના પાપનું પ્રત્યક્ષ ફલ ભોગવવાને આગળ વધી સુરત ગયા. એ ટોળીનો આગેવાન પીરમ નામે હતો. પીરજાદાએ એની સાથે પોતાના વિશ્વાસુ મુરીદ એક કોળીને સુરતના કલેક્ટર મિ. કો. ઉપર એક કાગળ લખી આપ્યો હતો, તેમાં લખ્યું હતું કે “અમારાં માણુ-સો વડોદરે જવાનાં છે, સપ્ત ૩. ૩૦૦) આપજો”. આથી કલેક્ટર મિ. કોએ તે કોળીને પકડી કેદ કર્યો. પીરમ તથા તેની સાથેનાં બીજાં માણુસોએ સુરતના નવાબ નાસિરુદ્દીનખાનને કહ્યું કે “બૌધ્ધાનમાં એક પીરજાદા નામે મીર અબ્દુલ રહમાન થયા છે, તેમણે દીન કરવા હુકમ કર્યો છે, ને અમને મોકલ્યા છે. વળી તેઓએ કહ્યું છે કે કુરાનમાં જે આદમનું નામ છે તે હું છું, તેથી મને જ્ઞાનવો, નહિતો સુરતમાંથી જતા રહેવું.” તારીખ. ૧૫ મી જાનેવારી સને ૧૮૧૦ બકરી ઈદ.

દીનનું બાંધું જાહેરનામું. આ અરસામાં એટલે તારીખ

* કહે છે કે એ પૈસા બૌધ્ધાન મીયાં સાહેબ પાસે મોકલી દીધા હતા, અને મીયાં સાહેબે બૌધ્ધાનની હાલતની જૂની મરજૂદ કહેવાય છે, તેમાં દર્શાવ્યા છતાં,

૧૭-૧-૧૮૧૦ ને રોજ સુરતના નવાબ ઉપર એક જાહેરનામું આવ્યું કે “દુનિયાની આખેરીનો ધર્મા-ઉલ્-હીન ધર્મા ધર્મામ મહેદી હમણાં જાહેર થયો છે. એ દર્વેશનું નામ આદમ છે. તેનું ફરમાન એવું છે કે શેહેરના સઘળા લોકોએ મુસલમાની ધર્મ કબૂલ કરવો. જો ઇસ્લામ ધર્મ કબૂલ ન કરો, તો શેહેર ખાલી કરી જવું, અગર લઢવા તૈયાર થવું. એ દર્વેશ ચોથા આસમાન ઉપરથી આવ્યો છે, ને તેણે ચાર વેષ ધારણ કર્યા છે; (૧) આદમ, (૨) ઈસા, (૩) મરિયમનો છોકરો, (૪) અહમદ. એ ચારે એ ઠેકાણે આવેલા છે. એમની પાસે તરવાર બંદૂક નથી, પણ એક લાઠી ને રમાલ છે. તમે તૈયાર રહેજો.” આ જાહેરનામાની એક નકલ સુરતના કાજીએ કલેક્ટર મિ. કો ઉપર મોકલી એજ વખતમાં રતનિયેથી ઊપડી ગયલા રાજના દીવાન વિદ્યાનંદ તેમના વૃક્ષલ મિ. ધનજીશા મારફતે મિ. કોને મળ્યા, ને બોલ્યા બતાવથી વાકેફ કર્યા. શેહેરમાં જે ગરબડ સૈયદ પીરમે મચાવી, તેને પકડી કેદ કર્યો.

કલેક્ટર મિ. કોએ વિદ્યાનંદની અરજ સાંભળ્યા બાદ મદદ બદલ કાર્ગીલ રકમ માગી, ત્યારે વિદ્યાનંદે નીચે મુજબ એકરાર કરી આપ્યો.

સ્વસ્તિ શ્રી સુરત મધ્યે ઓનરેબલ કંપની બહાદુરના સરદાર નાયન કોએસ્વાયર, પ્રતે માડવીના રાજા દુર્જનસિંહ તરફથી લખતંગ મહેતા નિત્યાનંદજી સુખાનંદજી તથા વિદ્યાનંદજી સુખાનંદજી તથા શિવાનંદજી આત્માગમજી (ના સત્તામ).

વિશેષ જણાવવા હાંસલ જે બૌધ્ધાનનો રહેનાર ફકીર અબ્દુલ રહેમાન મુસલમાની ધર્મની ખૂબ પેદા કરી બળવાની ઉરકેરણી કરે છે, અને આજી બાજીનાં પ્રગણામાંથી મુસલમાન, વહોરા, વગેરે એકઠા કરે છે. તેણે ઇસ્લામનો વાવટો ચઢાવી માડવીનો કબજો લીધો છે, તેણે અમારો અને રૈયતનાં ઘરો બાજી નાખ્યાં છે, અને રાજના બળનામાંથી લાખો રૂપિયા લૂટી લીધા છે. રૈયતના ઘરેણાં તથા રોકડ મળી લાખો રૂપિયાની લૂટ કરી છે. દુશ્મનાં મુસ-

લભાનોએ અન્યાયથી અમારૂં પરગણું છીનવી લીધું છે. અમારા લશ્કરમાં તેના ધર્મના જે લોકો હતા તે લોકો આ ધર્મ ઝૂંટીઓ સાથે મળી ગયા છે, તથા રાજ પોતે પ્રતિબંધમાં છે. સદરહુ માટે અમે તમારી દોસ્તીમાં દાખલ થઈ કરાર કરી માગીએ છીએ કે ઔનરેબલ કંપનીના લશ્કરની એક ટૂકડી મોકલી માડવીનો કબજો પાછો લઈ અમારૂં રાજ્ય સ્થાપન કરાવી આપવા મહેરબાની કરશે. એ લશ્કર મોકલવામાં જે ખર્ચ થશે તે, અમને કબજો મળ્યા પછી, અમે આપીશું. નો આ ખર્ચ આપવાનો સંતોષકારક જવાબ અમે ન આપીએ, તો અમારા રાજ્યનું વસૂલ તેને માટે જવાબદાર થશે. ઉપર પ્રમાણે ખર્ચ આપીશું તથા તે સિવાય આ કામમાં આપને તરદી પડશે તેના બદલામાં, માડવી પ્રગણાની પેદાશમાંથી તથા પારડી પ્રગણાનું પાંચ ગામ; પારડી, ઉદવાડા, કોલક, બાલદા, અને મુકેશની પેદાશમાંથી, તથા જાગીરી ગામેની પેદાશમાંથી નેટલી બિખજ અમને મળે છે, તેમાંથી દર રૂપિયે છ આનીનો દિરસો અમે ઔનરેબલ કંપનીને કરી આપીએ છીએ. છ આની જતાં બાકીનો દશ આની દિરસો રાજને રહેશે. આ પ્રમાણે પહેલા ભાગો હમેશ કાયમ રહેશે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે, કંપની બહાર અમારી વજારત પોતાના રક્ષણ હેતુ લેશે, અને ભવિષ્યમાં રાજને પોતાના રાજ્યમાં કાયમ રાખશે. વધારે બંદોબસ્તને માટે રૂપ સિપાઇની એક ટૂકડી માડવીમાં રાખવી જોઈએ, એમ અમારી માગણી છે. તેનો ખર્ચ પણ અમે આપીશું. આ લખાણ અમે અમારી સહીઓ કરી આપને આપ્યું છે.

મિતી પૌષ શુદ્ધ ૧૩ ગુરુવાર સંવત ૧૮૬૧ તા. ૧૮ જાન્યુઆરી ઈ. સ. ૧૮૧૦

(સહી) રાજા દુર્જનસિંગ.

ઉપર પ્રમાણે વિધાનદે કબૂલત આપવાથી કલેક્ટર મિ. કોએ મદદે લશ્કર મોકલ્યું.

અંગ્રેજી લશ્કર યોધાન બચે, મિ. કોએ રાયલ ટ્રેનિંગની

બે ટૂંકડી મિ. કોલના ઉપરીપણા નીચે મોકલી. આ બે ટૂંકડી મળી આઠ હજાર (૫૦૦૦ પાયદળ તથા ૩૦૦૦ સ્વાર) માણસ હતાં. સ્વાર ટૂંકડીનું અધિપતિપણું મિ. કોલે પોતે લઈ ધનજીશા સાથે ધળાંને માર્ગે કૂચ કરી; તથા પદ્મી પલટણની પાયદળ ટૂંકડીનું અધિપતિપણું મિ. કનિંગહામને સોંપી તેને સામે કાંઠે ગળતેશ્વરને માર્ગે જવાને ફરમાવ્યું.

અંગ્રેજ લશ્કરની સ્વાર ટૂંકડી ધજા આવી ચૂકી છે, એવી ખબર જાણ્યાએ સવારમાં મસ્જિદમાં નમાજ પઢતા વહોરા લોકોને આપી ધર્મયુક્ત વહોરા ક્રોધાયમાન થઈ સામા દોડી ગયા, ને ઉમરા કોતરડી આગળ લશ્કર સામા થઈ ગયા. રાજના વકીલ ધનજીશાએ લશ્કરની મદદથી ધર્મ ચલાવનાર અબદુલ રહેમાનને તેના રક્ષણ અર્થે રહેલાં ૨૦૦ માણસ સહિત પકડ્યો; ને શરણુ થવાને કહ્યું; પણ તેણે ના કહી આ પ્રમાણે ધનજીશાએ ફરજ પાડવાથી અને અબદુલ રહેમાને ના કહેવાથી સામ સામાં ઝપાઝપી થઈ, તેમાં ધનજીશા* તથા એની સાથે ઝિન્જલાલ† બાકેલો હતો તે પણ માર્યા ગયા. આ લઠાઇમાં કેટલાક આરબ તથા વહોરાના માણસો, તથા અબદુલ રહેમાન જતે, તથા જન્ને પક્ષનાં ખીજાં કેટલાંક માણસ માર્યા ગયાં ને કેટલાંક નાસી ગયાં. નાકેલાંમાંના કેટલાંક મસ્જિદમાંનો ખજાનો લઈ ગયાં.

બીજી ટૂંકડી આવી પહોંચેછે.—સામસામાં ઝપાઝપી ચાલે છે, એટલામાં પાયદળ ટૂંકડી જે કે સામા કાંઠાને માર્ગે આવવા નીકળી હતી તે આવી પહોંચી.

મારામારી થતી જોઈ તે ટૂંકડીએ તોપ છોડી, તેથી ગામમાં આગ લાગી. બે ટૂંકડી એક થઈ જવાથી માણસનો જમાવ વધારે જોઈ, વહોરા લોકો જીવ લઈ નાહા. યૌધાનમાં લઠાઇની સમાપ્તિ

* ધનજીશા મરવાથી તેના કુટુંબના પોણા અર્થે કમળાપાર ગ્રામ જમીરીમાં આપેલું છે.
† ઝિન્જલાલના મૃત્યુથી તેની આરતે અંગ્રેજ સરકારને પોતાની ખરી દલીલ બતાવી શકાવ મેળવ્યું છે, ને આજ રાત્રી વડોદરામાં નાકેલી મેળાગમ છે.

પછ ને શાંતિ પસરી. અહીં પૂરી સમાધાની કરી અંગ્રેજી લશ્કર માડવી આવ્યું. તારીખ. ૨૫-૧-૧૮૧૦.

આંગા તથા માજરાનો માંડવીમાં રાજકાર લ્યાર. રાજ દુર્જનસિંહને પકડી કેદ કર્યા પછી, આંગો તથા માજરો પોતાના પી-રગદાની દુવાઇ ફેરવી ગાદીએ બેઠા. ત્યાર પછી તા. ૧૫-૧-૧૮૧૦ ને રોજ પોતાના મોટા તહેવાર એટલે બકરીદને દિવસે મોટી ધા-મધમથી સ્વારી કાઢી, હાથી ઉપર પોતે બિરાજી ઈદગાએ (નમાજ પઢવા ગયા, ને રાજનો લાવો લીધો. બડા હાઠમાડથી ને મોઝમઝા-હથી રાજ કારબાર કરેછે, એટલે તા. ૨૪-૧-૧૮૧૦ ને દિવસે ખખર મળી કે બાધાનમાં લશ્કર આવી ચૂક્યુંછે, ગામ બાળી નાખ્યું છે, ને લોકોને મારી નાખ્યા છે. આ બચંકર ખખર સાંભળતાંજ રાજપાટ છોડી, સાંજ્યાનું ત્યાં પડતું મેલી જીવ લઇ નાહા.

અંગ્રેજી લશ્કર માડવીમાં આવી રાજને ગાદીએ બે-સાડે છે. લશ્કરે આવી માડવીમાં સમાધાની કરી. રાજને (બા-ધાનથી યા માડવીમાંથી) શોધી કાઢી તારીખ. ૨૮-૪-૧૮૧૦ ને રોજ કંપની સરકારે ગાદીએ બેસાડ્યો. એટલા બે માસના અધે-રના સમયમાં લોકો ભારે ગમગીનીમાં રહ્યા.

અંડખોર આંગા તથા માજરાનું પકડાવું. લશ્કર આવવા-ની બીતિથી નાઠેલા આંગો તથા માજરો નાસીને કઠોર ગયા. કઠો-રના હાકેમે પકડી તેને માડવીના રાજ પાસે મોકલી દીધા. રાજએ તેમને દેહાંતદંડની શિક્ષા કીધી.

અંડખોર ઈસપજનું પકડાવું. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે બાધાનની જૂની મસ્જિદમાંથી પૈસા કાઢી લઈ કેટલાક નાઠેલા, તેમાં એક ઈસપજી નામનો મોરો અંડખોર લૂટારો હતો. તેણે રૂપિયા તથા ઝવેરાત વગેરે કાઢી તેની ગુણુ બાંધી ઊંટપર લાધી ફૂંચ કરી હતી. તે નાસતો નાસતો નાદોદ પરગણાના મહેવાસી ગામ વાડી-માં ગયો. તૂં વખત તેની સાથે ૭ માણસ હતાં. વાડીના વસાવા

રાયસિંગ સાથે ઈસપજીને ઘણી પ્રીતિ હતી. છતાં પણ આ બારીક મામલામાં મદદ ન આપતાં, તે આઠે જાણને પકડી માડવીના રાજ પાસે મોકલી દીધાં. રાજ્યએ તે આઠે જાણને તોપને મોઢે યાંધી ઊગડી દીધા, તથા વેર ભાવથી બાધાનની મરજીદમાં એ તોપો મરાવી વેરનો બદલો લીધો.

બાધાન જે ઉજ્જડ પડી ગયું હતું, તે પણ ધામે ધામે વસ્તીમાં આગાદ થવા માડ્યું. માડવીમાં પણ આગાદી થવા માડી. એ પ્રમાણે બધે શાંતિ પસરી; ને રાજ્યએ સમાધાનીથી રાજ ચલાવ્યું.

રાજ્યમાં સમાધાની થયા પછી રાજ દુર્જનસિંહને પોતાની આગલી કબૂલાત બેતાં, પેશ્વાના ભાગ સહિત કંપની સરકારને છ આની હિસ્સો અપાયલો માલમ પડ્યો, તેથી પેશ્વાની પેદાશની છ આનીને બદલે રૂ. ૬૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક ખંડણી આપવાનો બીજો કરાર નીચે મુજબ કરી આપ્યો.

સરકાર એનરેબલ કંપની બહાદુરના નાથન કે. એરકવાયર,
સુરતના સરદાર.

માડવીના રાજ દુર્જનસિંહ તરફથી અમે વજર નિત્યાનંદજી સુખાનંદજી, તા. વિદ્યાનંદજી સુખાનંદજી તા. મેહેતા શિવાનંદજી આત્મારામજી લખી આપીએ છીએ કે માડવી પ્રગણું તથા કિલ્લે પારડીના પાંચ ગામોની કુલ ઊપજમાંથી દર રૂપિયે છ આની આપવાનો કરાર અમે કરી આપ્યો છે, જેના ઉપર તારીખ ૧૭ જાન્યુઆરી સને ૧૮૧૦ ની તારીખ છે, ને જે તારીખ પોષ શુદ્ધ ૧૩ સંવત્ ૧૮૧૬ ને મળી છે. પેશ્વાનો જે ભાગ હતો તે સાથે આપનો છ આની ભાગ જે એનરેબલ કંપનીને તેમના ચોપડામાં દાખલ કરી આપી દેવામાં આવ્યો છે, એના બદલામાં અમે રૂ. ૬૦,૦૦૦ નો આંકડો મુકરર કરીએ છીએ; જે આંકડો ચાલુ મુ.

અહીં તારીખ ૧૭ લખી છે ને પાછળ ૧૮ લખી છે, મિતિ તુજ છે. તારીખ કંઈ ત સમજાવું તરી.

ગસાલથી આપ કહેશો તે મૂળજી કિસ્તબંધીથી અગર હપતાથી દર સાલ ભરતી અગર પ્રગણા ચલણી સિક્કામાં અમે આપતા જઈશું આ લખ્યું ખરેખર છે. સંવત ૧૮૬૬ ફાગણ શુદ્ધ ૬ રવિવાર મળતી તારીખ ૧૧ મી માર્ચ ૧૮૬૬

સાક્ષી (સહી) મહારાણા દુર્ગનસિંહજી ઉપર

(સહી) રાવલ ખુશાલ લખ્યા પ્રમાણે કબૂલ મંજૂર.

આવાજી ખુશાલસીંગ, નિત્યાનંદજી કબૂલ મંજૂર દા. વિદ્યાનંદ.

વિદ્યાનંદજી સુખાનંદજી ઉપર લખ્યા

પ્રમાણે કબૂલ મંજૂર. *

શિવાનંદ આત્મારામ ઉપર લખ્યા

પ્રમાણે કબૂલ મંજૂર.

ઉપરના લખાણમાં જે રૂપિયા બતાવ્યા છે, તેની કિસ્તબંધી અથવા હપતા ઠરાવી કબૂલ થઈએ છીએ કે તે રૂપિયા દર મહિને (પાંચ હજાર) ૫૦૦૦ પ્રમાણે અમે દર સાલ ઓનરેબલ કંપની બંદાદરની સરકારમાં આપતા જઈશું.

(સહી) નિત્યાનંદભાઈ સુખાનંદ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કબૂલ મંજૂર

વિદ્યાનંદ સુખાનંદજી કબૂલ મંજૂર દા. નિત્યાનંદ મહેતા

શિવાનંદ આત્મારામ કબૂલ મંજૂર.

એ રાજને અમરગા, રૂપગા, તેજગા, માનગા નામની ચાર રાણીઓ હતી.

કારભારીઓ. સુખાનંદ ગૂજરી ગયા પછી વિદ્યાનંદ, રણુ-છોડજી, હરિભાઈ, ભટ શિવશંકર, નાગેશ્વર, હરદેવ ઓઝા, વિશ્વાનંદ, વગેરે.

બંડમાં મરણ પામેલાના વારસોને અપાયેલી જગીર. સુખાનંદ મરવાથી તેના વારસોને રૂપિયા પાંચેક હજારની જગીરી કરી આપી.

ધનજીશાનાં મૃત્યુથી તેના કુટુંબના પોષણ અર્થે કમળાપોર ગામ જગીરીમાં આપ્યું. એ ગામ સંવત્ ૧૬૨૮ (ઈ. સ. ૧૮૭૨)

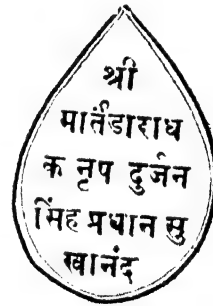
સૂધી તેના વંશમાં રાખી ખાલસા કીધું.

બક્ષીસ અપાયલું ગામ. સંવત્ ૧૮૫૮ માં (ઈ. સ. ૧૮૦૩) મોઝે કરકા ગામ કરમે મરેલીના આરોઠ બીખજી બગુને ઈનામ ખાતે આપ્યું છે, જેના વંશજો હાલ સૂધી ખાય છે. આ ગામ વંશપરંપરા છે.

ગામની સ્થિતિ. સંવત્ ૧૭૪૭ (ઈ. સ. ૧૬૯૧)માં મોટો દુકાળ પડ્યો; તથા સંવત્ ૧૭૫૩ [ઈ. સ. ૧૬૯૭] માં મોટી રેલ આવી હતી, જે ઘણી નુકસાનકારક હતી.

રાજાનું મૃત્યુ. સંવત્ ૧૮૭૧ (ઈ. સ. ૧૮૧૫) માં રાજા દુર્જનસિંહ ખીજા ગૂંજરી ગયા.

સિકકાની નકલ.

મહારાણા શ્રી હમીરસિંહજી.

આ રાજા, જેસિંગીજીથી ચોથી પેઢીએ ચંદ્રસિંગજીનો દીકરો થાય, માટે મરહુમ દુર્જનસિંહ ખીજા નિર્વશ હોવાથી પાટે બેઠા. ઇ. સ. ૧૮૧૫ (સં ૧૮૭૧). એ રાજાના લેખ સંવત્ ૧૮૭૩ થી સંવત ૧૮૮૮ સુધીના જડે છે. એઓ પોતાના આપીકા ગરાસ રૂ. ૧૫૦૦૦ સાથે ગાદીપર બેઠા.

આ વખતે પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરકારને લઢાઇ ચાલતી હતી, તેનો લાભ લઈ તેના બદસલાહકાર કારભારીઓએ પેશ્વાનો પક્ષ

અંગીકાર કરવાને સલાહ આપી. પરંતુ બાહુરાવ પેશ્વાની હાર થવાથી અને માડવીના રાજ્યએ બ્રિટિશ સરકારની વફાદારી તોડવાથી, માડવી ખાલસા કરી બ્રિટિશ મુલકમાં જોડી દેવાની ધારણાએ બ્રિટિશ સરકાર માડવી આવી પહોંચ્યા. એટલામાં રાજ્યના વિચાર ફરી ગયા, અને ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં બ્રિટિશ સરકારને નીચે મુજબ એકરાર કરી આપ્યો.

શ્રીગણેશાયનમઃ

કલમ ૧ લી.

મારા દરબારમાંનાં તથા કારભારીમાંના કેટલાએક માણસોએ ઓનરેબલ કંપનીના રાજ્ય વિરુદ્ધ કેટલીક ખટપટની સુકિતઓ કરી હતી. તે ઉપરથી મેં તેમને યત્ન કર્યો, અને મારા વિશ્વાસુમાંથી અને નોકરોમાંથી કાઢી મૂક્યા છે. તેઓને ખાનગી અથવા જન-હેર રીતે હું પાછા મારા વિશ્વાસુ તરીકે અથવા કારભારમાં રાખીશ નહિ. વળી હું વધારે લખી આપું છું કે, ઓનરેબલ કંપની સરકાર બહાદુરના જે લોક દુશ્મન હશે, અથવા ખરાબ ચલાનાર હશે, તેવા લોકને હું મારી નોકરીમાં અથવા બરોસામાં રાખીશ નહિ.

કલમ ૨ છ.

માડવીનો કારભાર ચલાવવાનું જે સુકરર કરવામાં આવે, તેમાં કંઈ ફેરફાર કરવામાં આવશે નહિ; અને ઓનરેબલ કંપની સરકારની મરજી અગર પસંદગી સિવાય કોઈ કારભારી વગેરે કાઢી મૂકવા અથવા કાઢી મુકેલાને પાછા રાખવામાં આવશે નહિ. આવો કાંઈ અમલ એકદમ કરવો હશે તો [અને તેની જરૂર હશે તો] ઓનરેબલ કંપની સરકારની મંજૂરી અથવા પસંદગી પ્રથમથી મેળવીને પછી તે કરીશું. વળી ઓનરેબલ કંપની સરકારની પૂર્ણ સંમતિ તથા મંજૂરી સિવાય હું બીજી રીતે ચાલીશ નહિ.

આ દસ્તાવેજ મેં માડવીમાં મારી સહી તથા સિંકો કરી કરી આપ્યો છે; અને લખી આપું છું કે તે મને કબૂલ મંજૂર છે.

સંવત્ ૧૮૭૪ ના બૈશાખ વદ ૧ ગુરુવાર, મળતી તારીખ
૨૧ મે સને ૧૮૧૮.

સાક્ષી.

(સહી) મહારાણા હમીરસિંહજી.

(સહી) મહોંડા જયસિંગ ખાવા.

રાવલ ખુશાલસિંગજી.

સુરતીઆ ચંદ્રસિંગજી.

સુરતીઆ શુભાનસિંગજી.

એણે ૨૦ વર્ષ રાજ કર્યું. સંવત્ ૧૮૯૦ મહા શુદ્ધ ૫-૪.
સ. ૧૮૩૪ ફેબ્રુઆરી માસની તારીખ ૧૩ મીએ ગૂજરી ગયા.
એ ધાર્મિક હતા. નાશિક, દારિકા, વગેરે ઠેકાણે જત્રા કરી હતી.
તેમજ મરહૂમ દુર્ગનસિંહ ખીજની ધણીઆણી જત્રા જતાં રસ્તે
મરણ પામવાથી, તેની ઉત્તરક્રિયા યથાવિધિ દ્વાન્ધિકામાં કરી ધણે
પૈસો ધર્મ કર્યો હતો.

રાજના મૃત્યુ વિષે સંશય. એને બે રાણી હતી. (૧)
પ્રતાપકુંવર, (૨) સૂરજકુંવર. આ બે રાણીઓ ધણી ખૂબસુરત
હતી, તેમજ પ્રતાપકુંવર પુત્રવતી હતી; છતાં રાજ વિષય લાલસાના મો-
હથી કોઇ ભડતાણી નામની ગણિકા ઉપર તથા તે (ભડતાણી) ની
પંદર વર્ષની યુવાવસ્થામાં આવેલી છોકરી ઉપર મોહિત થયો. આથી
પુત્રવતી રાણી પ્રતાપકુંવર ખેદયુક્ત થઇ, પોતાના પુત્ર વજ્રેસિંહજીને
ગાદી મળવામાં કંઈ વિધન થશે, અથવા રાજની પ્રીતિ ઓછી થતી
જશે, એમ સમજી રાજને કાળ સ્વાધીન કરવાને તત્પર થઇ રહી
હતી. એવામાં દૈવયોગે રાજનું એકાએક મૃત્યુ થયું. તેથી લોકોને
સંશય રહે છે કે પાણી અથવા રસોઇમાં, કે કાંઇ મેવા, મીઠાઇ,
પાક, વગેરેમાં ઝેર ખવડાવી મારી નાખ્યો હશે.

કારભારી. વિદ્યાનંદ, કેશરીસિંગ, કુશળસિંગ, વગેરે ખીજ
કારભારી હતા.

સિકકાની નકલ.

મહારાણા શ્રી વજેસિંહજી બીજા.

ઈ. સ. ૧૮૩૪ ફેબ્રુઆરી તારીખ ૧૩, સંવત્ ૧૮૯૦ મહા શુદ્ધ પ. મરહુમ હમીરસિંહ પછી તેના દીકરા વજેસિંહજી ગાદીએ બેઠા. એના સંવત્ ૧૮૯૦ થી ૧૮૯૪ સુધીના કરેલા લેખો જોડે છે. એની કારકીર્દીમાં જાણવા જોગ હેવાલ નથી. નાનપણમાં ભક્તિભાવમાં હળી ઉમરે પહોંચતાં વિષયને આધીન થઈ બદ્દેલીમાં પડ્યો. “બૂરા કર્મનું બૂરું ફળ,” એ કહેવત પ્રમાણે એનું મૃત્યુ પણ બહુ આકસ્મિક અને અચકર થયું; તે એનું કે હિવાળીના હંગામમાં આતશ-આજી બેલતાં છછુંદરનો તણખો દારૂખાનામાં જઈ પડવાથી એકાએક દારૂખાનું સળગ્યું, તેના જોસથી હવેલીનું ધાતું સામે કાંઠે જઈ મડ્યું. રાજા અને મીજલશમાં બેઠેલા કેટલાક માણસ દાઝ્યા. રાજાને વિશેષ આંચ લાગી જવાથી એક દિવસ જીવી સંવત્ ૧૮૯૫ના કારતક શુદ્ધ ૧, તારીખ ૧૯ અકટોબર સને ૧૮૩૮ કાળાધીન થયો. અહીંથીજ માડવીના દેશી રાબ્યનો સ્વયં હમેશને માટે અસ્ત થયો.

રાજાનું મોહાંધપાણું ને નિર્દયતાનાં કૃત્ય. એને ધનકુંવર, સરદાર કુંવર, વખતકુંવર, ચંદ્રકુંવર, એ ચાર રાણીઓ હતી. પો.

તાના રણવાસ સહિત સિંહસ્થના વર્ષમાં ઐધાનની જત્રા ગયા હતા, ત્યાં ધનકુંવરના પર જ્વરકર્મનો દોષ મૂકી તેનું નાક કપાવી નાખી, તેને બંધીખાને નાખી: તેમજ ખીજી રાણી સરદારકુંવરને પણ એવો આરોપ મૂકી મારી નાખવાનો વિચાર કરીધો. આ વેળા રાજાને પોતાની માએ કહ્યું કે “એને હમેલ છે; માટે મારવી નહિ.” છતાં ન માની બે વાર અપ્રીણ પાશું; પણ તેની અસર ન જણાયાથી ફરી ત્રીજીવાર સોમલ પાથો, જેથી તે બાધ તરતજ મોતને સ્વાધીન થઇ: પછી રાજા માડવી આવ્યો.

ધનકુંવરનું કેદમાંથી નાસવું. ધનકુંવર કેદમાં હતી, તેને લેવા માટે ડોહાલીથી તેનો ભાઇ જેસિંગ તથા રાજા (વજ્રેસિંહજી) નો ખવાસ ખીજાં ૫૦ માણસો સાથે લઇ આવણુ માસમાં આવી વરજખણમાં મૂકાઇ ક્યો. રાતના તરાપા બાંધી માડવી આવ્યા. ખારી એવારાથી આવી, જ્યાં રાણીને કેદ કરી હતી ત્યાં ગયા; ને પાછલે ખારણે સણુંગ મૂકી અંદર ખુશાલસિંગ નામનો ઠાકોર હતો તેણે પ્રવેશ ક્યો, ને રાણીને બહાર કાઢી લઇ ચાલતા થયા. રસ્તે ચાલતાં કડોદમાં મૂકાઇ ક્યો. ત્યાં રાજાનો એક ખાસ માણસ હતો, તેને ત્યાં જઈ ધનકુંવરે તથા તેના ભાઇ જેસિંગે ધનકુંવરને હમેલ છે, તે વાતની પાકી ખાતરી કરી આપી બધાં ડોહાલી ગયાં. ખીજે દિવસે રાજાને ખબર થઇ કે ડોહાલીથી માણસો આવી ખાતર પાડી રાણીને લઇ ગયા.

જીતસિંહજી (વજ્રેસિંહજીના દીકરા) નો જન્મ. ધનકુંવરને પૂરે માસે દીકરો સાંપડ્યો. તેની વધાઇ વહેંચવાને ખુશાલસિંગ ડોહાલીથી હપડી સુરતથી ખાંડની ગૂણુ ભરી માડવી આવ્યો. પોતાની ઘોડીપર તે ગુણુ નાખી, બોઢાણીએ દરવાજેથી મૂકે મૂકે ખાંડ વહેંચતો વહેંચતો દરખારમાં આવ્યો, ને ત્યાં પણ વહેંચી. રાજાને આ વાતની ખબર પડતાં પૂછ્યું કે, “તું કોણ છે ; શા વાસ્તે ખાંડ વહેંચે છે ?” જવાબ દીધો કે, “આપને ત્યાં કુંવર અપતયો તેની વધાઇ વહેંચું છું.” રાજાએ ગુસ્સે થઇ પકડવાને ફક્ત ક્યો; પણ ખુશા-

લસિંગ રીણુ દરબારમાંજ નાખી ઘોડે બેસી પોતાને ગામ જતો રહ્યો.

રાજાનું મૃત્યુ. આ વખતે નવી રાણી વખતકુંવર યુવાવસ્થામાં હતી, તેના સંગથી રાજા અતિ બદ્દેલીમાં પડ્યો, પનઘટ-પર એકથબો મેદલ હતો, તેમાં બેસી જળ ભરવા આવતી સ્ત્રી-ઓની લાજ લૂટવા મંડ્યો. આ દુષ્ટ કર્મથી લોકો ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારતા ને છૂટકો ઇચ્છતા, લોકોના શાપનાં વચન ઈશ્વરે કૃણીભૂત કર્યો, ને એકાએક દુષ્ટકર્મનું ફળ ચખાડી તેને કાળાધીન કરી દીધો. તા. ૧૯ અક્ટોબર સને ૧૮૩૮, સંવત્ ૧૮૯૫ કાર્તિક શુદ્ધ ૨.

સિક્કાની નકલ.

જાતીની હકીકત ર. સ. ૧૮૩૮ ના અક્ટોબર.

રાજા વજ્રેસિંહના મૃત્યુ પછી ગાદી લાયક પુખ્ત ઉમ્મરનો રાજકુંવર ન હોવાથી અંગ્રેજ સરકારે આ રાજ્ય એકદમ જપ્ત કરી દીધું. બાદ પાંચ દિવસ પછી એટલે સંવત્ ૧૮૯૫ ના કારતક શુદ્ધ ૭ ને દિવસે રાણી શ્રી વખતકુંવરને દીકરો સાંપડ્યો. એનું નામ દુર્જનસિંહ પાડ્યું. એ બાળ રાજા તથા અંગ્રેજ સરકારના મોકલેલા જપ્તીના કારભારીઓ મળી બધો રાજકારભાર ચલાવ્યો, જેના રાજકારભારની ખાતરીમાં તેના કરી આપેલા લેખનો સિક્કો હેઠે આપવામાં આવ્યો છે. એ બાળરાજા ૧૩ માસ જીવી સંવત્ ૧૮૯૬ ના માગશર શુદ્ધ ૭ ગૂજરી ગયો. તા. ૧૩-૧૨-૧૮૩૬

રાજગાદીનો લાંઘો—બાળરાજા દુર્જનસિંહ મરવાથી તેની

ગાદીને માટે જીતસિંગજી હયાત છતાં, અંગ્રેજ સરકારે તે વખત હયાત રહેલી રાણીઓને જીતસિંગજીને ગાદી આપવા માટે ખૂશી પૂછાવી. આ વખતે રાણી પ્રતાપકુંવર, જે રાજ્ય વજ્રેસિંહજીનાં મા હતાં, તેણે કહ્યું કે “અમારે કોઈ દત્તક લેવાની ખૂશી નથી. મારી દીકરી નામે પ્રભાતકુંવરી છે, તેને રાજ્ય આપો.” સરકારે જવાબ આપ્યો કે “તમારે દત્તક લેવાની ખૂશી નથી, તો અમે દીકરીને રાજ્ય આપતા નથી; કેમકે હિંદુ રાજ્યોમાં દીકરીએ રાજ્ય ક્યું નથી; તેમ તમારી પેઢીમાં પણ દીકરીને રાજ્ય અપાયકું નથી.” જીતસિંગજીને ગાદીની માલીકી આપવા માટે સરકારથી તબવીજ થતાં, હયાત રહેલી રાણી પ્રતાપકુંવર, તથા વખતકુંવર, તથા ચંદ્રકુંવર, એ-ઓએ, ‘જીતસિંગજી ખરું રાજ્યખીજ નથી; તેમજ ધનકુંવરને રાજ્યએ ત્યાગ કીધી ત્યાર પછીથી થયકું ફરજંદ છે,’ એમ ખતાવી માડવીના રાજ્યને ઊંધું માર્યું. હવે સરકારે પોતાની જમ્મી બહાલ રાખી.

રાણી પ્રતાપકુંવર રાજ્ય માટે તથા ગરાસ માટે પોતાની દલીલ ખતાવવા માટે મુંબઈ ગઈ હતી, પણ તેમાં નિષ્ફળ ગઈ. સરકારે ઈ. સ. ૧૮૪૮ના મે માસની તારીખ ૧લી થી રાજ્ય ખાલસા કર્યું.

રાજકુળની જીવાઈ. ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં રાજ્ય ખાલસા થયા પછી પણ પ્રતાપકુંવરે પોતાની તકરાર જમ્મી રાખી હતી. એ તકરારમાં ને તકરારમાં પ્રતાપકુંવર ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં મુંબઈમાં ગીરગામમાં ગૂંજરી ગયાં; ને રાણી શ્રી ધનકુંવર ઈ. સ. ૧૮૫૦ જાનેવારીમાં ગૂંજરી ગયાં.

હયાત રહેલી રાણી વખતકુંવરને તેના પોષણ અર્થે નંદપોર, બોરી, ખરોલી, એ ગામો જમ્મીમાં હયાતી સૂધી આપેલાં તથા દર માસે રૂ. ૩૦૦) પેનશન તરીકે મળતા. એણે ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં કાશીની જાતરા કરી હતી. તારીખ ૨૬ મી જાનેવારી ઈ. સ. ૧૮૮૨ માં માડવીમાં ગૂંજરી ગયાં. બીજી હયાત રહેલી રાણી ચંદ્રકુંવરને પોષણ અર્થે કેટલીક જમ્મીન તેની હયાતી સૂધી અપાયલી છે, ને દરમાસે રૂ. ૧૨૫) પેનશન તરીકે હાલ મળે છે.

પ્રતાપકુંવરના મરણ પછી રાણી ધનકુંવરના દીકરા જીતસિંહ-
જીએ ગાદી લેવા માટે કજીઓ જારી રાખ્યો હતો. પરંતુ તે ટંટા-
નો નીકાલ થતા અવલજ સંવત્ ૧૯૧૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૪, સુ-
રતમાં ગૂંજરી ગયા. ત્યાર પછી તેની રાણી માનકુંવરને દરમાસે
રૂ. ૩૦) પેન્શન કરી આપેલું, જે વખતકુંવરના મૃત્યુ સુધી તે
મૂળજી આપ્યું. બાદ તેણે પોતાની સાસુની જગ્યાનો દાવો બાંધવાથી
સરકારે ઈ. સ. ૧૮૮૨ માં નંદપોર, બોરી, ખરોલી ગામ ખાલ-
સા કરી માનકુંવરને દરમાસે રૂ. ૧૦૦) પેન્શન તરીકે આપવાના
દરાબ્યા. તે અઘાપિ માડવીમાં રહી ખાય છે.

સિકકાની નકલ.

ભાગ ૨ જો.

માડવી તાલુકાને લગતી કંઈક બૂગાળ.

એ તાલુકાની ઉત્તરે ગાયકવાડી વસરાવી તથા વેળાછા પ્રગણું; દક્ષિણે તાપી નદી, તથા ગાયકવાડી વ્યારા પ્રગણું, તથા આરડોલી તાલુકાનો ભાગ, તથા ટિંબા પ્રગણું; પૂર્વે ગાયકવાડ સરકારનું નાનઝલ પ્રગણું, તથા પંચમોલી, અને સોનગઢ. પશ્ચિમે ગાયકવાડ તાપ્તાનાં ધળાં, કટોર, કામરેજ, તથા વસરાવી પ્રગણું; અગ્નિકોણપર રાજપીપળાની હદ આવેલી છે.

ક્ષેત્રફળ. * સન ૧૫૭૬ માં અકબરશાહના વખતમાં રાજ ટોડરમલે માપણી કરેલી, તે વખતે ૪૪,૮૬૧ વીંધાં જમીન હતી; તથા જિપજ ૧,૨૨,૭૯૫ અકબરી દામની હતી. જ્યારે સન ૧૮૪૮ માં ખાલસા થયું, ત્યારે વીંધાં ૧,૨૪,૦૫૧ તથા રૂ. ૭૨૭૪૦-૦-૦ ની જિપજ હતી. એ વખત એની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ માઈલ ૩૩, તથા ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ માઈલ ૨૨ા હતી.

હાલની સર્વે માપણીમાં જમીન ૧,૭૯,૨૮૯ એકર છે; તથા જિપજ રૂ. ૧,૯૫,૧૩૧-૦-૦ ની છે. એના સમચોરસ માઈલ ૨૭૯૮ છે.

ગામો. એમાં ૧૬૩ ગામ છે. તેમાં ખાલસા ગામ ૧૩૦ા છે; વસ્તીવાળાં ગામ ૧૨૧ા છે; તથા ઉજ્જડ ગામ ૯ છે. ધનામી ૧૦ા છે, તે વસ્તીવાળાં છે. પીપરીઆ ગામ શરાકતી, એટલે સરકાર તથા જુગીરદાર વચ્ચે અર્ધું અર્ધું ભાગિયા છે, તેથી સરકારી તથા ધનામીમાં અર્ધું અર્ધું ગણ્યું છે. ફોરેસ્ટ ખાતામાં નીમાંયલાં ગામ ૨૨ છે, તેમાં વસ્તીવાળાં ૭ તથા ઉજ્જડ ગામ ૧૫ છે. ગામોની યાદી તપસીલવાર પાછળ આપી છે.

---

* અકબરના કારસી હતિહાસમાં, રોહિર માડવી એવું નામ લખી એનાં વીંધાં મુકેલાં છે.

વસ્તી તથા જાત. સન ૧૮૮૧ ની ગણતરી પ્રમાણે ૫૦૭૪૦ માણસની વસ્તી છે. નીચે મૂજબની જાતો આ તાલુકામાં વસે છે;—બ્રાહ્મણ, વાણિયા, રજપૂત, ગામતા, બીલ, ચૌધરા, દૂબળા, મોચી, ધાંચી, કોળી, કણુખી, કાછીઆ, કુંભાર, લુહાર, સર્ઈ (દરજી), સલાટ, પારસી, વઢોરા, મુસલમાન, વગેરે. ઘણો ભાગ કાળીપરજનો છે.

જમીનની જાત. જમીન કાળી, ગોરાટ, અને પથરાળી છે. વિશેષ ભાગ પથરાળી જમીનનો છે.

પાક. ડાંગર, કોદરા, તુવર, અડદ, નાગલી, કપાશ, સણ, તમાકુ, જુવાર, ધઉં, વગેરેનો પાક થાય છે.

લાકડાં. અહીંનાં જંગલમાં સાગ, સીસમ, ખેર, તણુછ, સાદડો, હળદવાણુ, વગેરે થાય છે.

ખનિજ પદાર્થ. તડકેશ્વરમાં અકીકના પથરા જડે છે, તથા લાલ માટી અને ખડી નીકળે છે. મથાસરા ગામના ડુંગરમાંથી સલાટ કામના પથરા નીકળે છે, તેના ઘાટ બનાવી સલાટ લોકો વેચે છે. પીપરિયા તથા ખંજરોલી ગામમાં નદીને કિનારેથી ખડી નીકળે છે. મુજલાવમાં પીળી માટીની ખાણ છે.

જાણવા લાયક જગ્યાઓ.

તડકેશ્વર. એમાં પેશ્વાઈ વખતનું ચાણું, યાસીન પીરની કબર ૨૧ હાથ લંબાઈની, સાત કોશિયો કૂવો, સાલે તળાવ, ગામ તળાવ, વગેરે જોવા યોગ્ય છે. એનું મૂળ નામ બીમનગર હતું. ગુજરાતના બાદશાહ મહમદ બેગડાની ફૈજમાં તુર્ક સિપાઈઓ હતા, તેઓના પરાક્રમથી એ નગર સર કરાયું હતું, તેથી એનું નામ “તુર્કસર” પાડ્યું. તેનો અપભ્રંશ થઈ હાલ “તડકેશ્વર” નામ ચાલે છે. મુસલમાન બાદશાહોના વખતમાં હીજરી સન ૯૧૫ માં (ઈ. સ. ૧૫૦૯) એક મસ્જિદ બંધાવેલી છે. તેમાંનો લેખ હાલની તડકેશ્વરની જુમા મસ્જિદમાં છે. તેની નક્કલ પાછળ આપવામાં આવી છે.

વીરપોર. એમાં ગાયકવાડે બંધાવેલી એક વાવ, તથા એક હનુમાનનું દેરું છે, જેનો લેખ પાછળ આપવામાં આવ્યો છે.

ઉસ્કેડ રામકુંડ. અહીં “રામકુંડ” નામનો કુંડ જીવતા પાણીનો છે. તે પાકો બાંધેલો છે. ત્યાં દર વર્ષે સૈત્રી પૂનમે તથા બાર વર્ષે સિંહસ્થતા વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે.

બૌધાન. એમાં ગળતેશ્વર મહાદેવનું દેહરું છે, તેની બારવર્ષે સિંહસ્થતા વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે. એક વર્ષ સૂધી મેળો ભરાય છે. એનો લેખ પાછળ આપવામાં આવ્યો છે. શ્રાવણનું મહાવીરસ્વામીનું દેહરું સંવત્ ૧૮૮૫ માં બાંધેલું છે. મુસલમાનની બે મસ્જિદ છે. તેમાં જૂની મસ્જિદનો લેખ પાછળ આવ્યો છે; તથા નવી મસ્જિદ, જે સંવત્ ૧૮૬૬માં દીન વખત બંધાઈ છે, તેમજ એજ સલામાં રાજાએ બંધાવેલો એવારો છે, તે જેવા લાયક છે. અર્ધચંદ્રેશ્વર મહાદેવનું દેહરું છે, તેનો લેખ પાછળ આવ્યો છે. બૌધાનને સામે કાંઠે ગળતેશ્વર મહાદેવનું દેહરું છે, તેની પણ બાર વર્ષે જત્રા ભરાય છે. એનો લેખ પાછળ આપવામાં આવ્યો છે.

રાજા સરકાર વખતનું બંધાવેલું ‘ગઢી’ નામનું સરકારી મકાન છે. એ કસબામાં સલાટ લોકો રહે છે, તે પત્થરનાં વાસણ બનાવે છે, અને તે પરગામ ચઢે છે. ચોમાસામાં હોડી સુરતથી આવન્નવ કરી શકે છે. માડવીથી ૧૦ કોશ દૂર છે.

ધૈરમપોર. આગળ થઈ ગયેલા બાણદાસ નામના ભક્તની સમાધિ છે, ત્યાં દર વર્ષે મહા શુદ્ધ પ થી પૂનમ સૂધી મેળો ભરાય છે. માડવીથી ૧૦ કોશ દૂર છે.

બાંબા. એમાં ચંત્રેશ્વર મહાદેવનું દેહરું વરેને કિનારે છે. દર વર્ષે માગશર શુદ્ધ ૯ જત્રા ભરાય છે. માડવીથી ૪ કોશ દૂર છે.

બડતલ. હનુમાનનું દેહરું છે. દર વર્ષે આશો વદ ૧૪ મેળો ભરા.

૫ છે. માડવીથી ૩ કોશ દૂર છે.

મોટી ચેર. સાતેશ્વર મહાદેવનો મેળો દર વર્ષે શ્રાવણ માસમાં ભરાય છે. માડવીથી ૩ કોશ દૂર છે.

વરેઠ. રામેશ્વર મહાદેવનું દેહેરું છે. દર વર્ષે શ્રાવણ માસમાં મેળો ભરાય છે. એ તાપી નદીને કિનારે છે. એનો લેખ પાછળ આપ્યો છે. માડવીથી ૨ કોશ દૂર છે.

બલાલતીર્થ. અન્નપૂર્વા જીલનું દેહેરું છે. ૧૮ વર્ષે અધિક અખાડમાં મેળો ભરાય છે. તે તાપી નદીને કિનારે છે. માડવીથી ૭ કોશ દૂર છે.

ગંગાપોર હરસદ. હરસદ માતાનું દેહેરું છે. દર વર્ષે જાત્રા ભરાય છે. માડવીથી ૫ કોશ દૂર છે. એ સિવાય દેવગઢમાં દર ગુરવારે તથા સરકોઇમાં દર શુક્રવારે ઉતાળા શિયાળામાં હાટ [બજાર] ભરાય છે.

શઠવાવ. રાજતળાવ છે, તે પ્રખ્યાત છે.

કાળીબેલ્લ. એમાં માયુ તળાવ છે, તે પ્રખ્યાત છે.

કિલ્લા. માલધા, ખરેડા, અને તારાપોરના સીમાડાપર 'હોલિમા' ડુંગરપર સને ૧૮૭૨-૭૩માં અંગ્રેજ સરકારે રૂ. ૨૦,૦૦૦ ખર્ચી એક બંગલો બાંધ્યો છે. કમળાપોરમાં ઈરિગેશન ખાતાના બંગલાઓ છે.

નદી. વરે ને તાપી.

મોટાગામ. બૌધાન, તડકેશ્વર, મોટીચેર, ઘંટોલી, પાતળ, વગેરે.

ટપ્પા. હવેલી, દઢવાડા, શઠવાવ, દેવગઢ, પાતળ, બૌધાન, તડસાડા, આરગામ, તડકેશ્વર. આ ટપ્પાની ગણતરી સર્વે પ્રમાણે કરી છે.

---

૧ માડવી અને માડવીની આસપાસના સરહદમાં લાગેલાં ગામોને કહે છે. તર-શાહ પાસે છે, પણ તાપીનદીનો અંતર પડવાથી તેની જોડે બીજાં ૧૧ ગામ લેખી બાર ગામનો, તે એક ટપ્પા ઠરાવેલો છે.

માડવી કસ્થાની કંઈક હકીકત.

એમાં વસ્તી ઈ. સ. ૧૮૮૧ ની ગણતરી પ્રમાણે ૪૫૦૨ માણસની છે, તથા એનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૬૨૦૦ એરસ વાર છે. એમાં ત્રણ કોટ છે. પેહલો કોટ. એમાં ફક્ત રાજમેહેલ છે.

બીજા કોટમાં સરકાર વાડો તથા રણવાસનાં મકાનો છે.

ત્રીજા કોટમાં દેરા ફળિયું, વજીર ફળિયું, ઉત્તમરામવાળું ફળિયું, જ્નેશી ફળિયું, વાંસદિયા ફળિયું, બોઢાણિયા દરવાજાવાળું ફળિયું, રાજ ફળિયું, દોડિયા ફળિયું, પાનવાડી, હજમ-વાડો, પાંજરોળિયા ફળિયું, કુંભારવાડો, હરદેવ આગ્રાનું ફળિયું, નારણદાસનું ફળિયું, હોળી ચકલો, કાયચ ફળિયું, નાગર ફળિયું, ઝોલા ફળિયું, સોનધડી દરવાજાવાળું ફળિયું, છાસટિયા ફળિયું, ગોલવાડ, પન્નવો, રાવનો ટેકરો, સુલતાનજી મીયાનો ટેકરો, બાવા ધોરનો ટેકરો, જીનાઈ-ગીરનો ટેકરો, ખાટકી વાડો, ભોષ વાડો, તંબોળી વાડો, ભદવાં વાડો, મોમના વાડો, તાઇ વાડો, ખતરી વાડો, કાજી વાડો, મસ્જીદ વાડો, બજાર, નાનો મોચી વાડો, માર જમાદારનો મહોલ્લો.

બહાર કોટમાં નવું પરં, વાવનું મેદાન, સુતારવાડો, લૂહારવાડો, મોચીવાડો, બહારનો અંબામાતાનો ઝાંપો, બહારનો કું-બારવાડો, બહારનો ખતરીવાડ, હનૂમાનિયો ઝાંપો, કા-છિયા ફળિયું, દશરા પીપરડીનો ઝાંપો.

હયાપાર. અહીંથી અનાજ બીજે ગામ ચઢે છે. ભારતી ગાડીઓ સારી બને છે, તે બીજા ગામોમાં ખપે છે. ખતરી લો-કો વણાટનું કામ કરે છે, તેમજ પરદેશી (ભદવા) લોકો પણ પાધડી વણવાનું કામ કરે છે.

બાણવા લાયક જગ્યાઓ. રાજ મેહેલ, આશાપુરીનું દેવલ, રા-મચંદ્રજીનું મંદિર, રણછોડજીનું મંદિર, બિહારીલાલજીનું

મંદિર, હોસ્પિટલ, નિશાળ, સરકારી કચેરીનાં મકાન, ની-લકંદનું દેહેરું, દયાળેશ્વરનું દેહેરું, મરજદ, દુર્ગેશ્વર મહાદેવ તથા ગણપતિનું દેહેરું, શ્રાવણનું શ્વેતાંબરી તથા દિગંબરી દેહેરાં, અંબા માતાનું દેહેરું, હનૂમાન, વહોરાની મરજદ, પારસીની અગિયારી, ભસ્તું, સુખાનંદનું દેહેરું. જેના લેખ છે, તે પાછળ આપવામાં આવશે.

સરકારી ઓફીસો. રેવિન્યુ, પોલીસ, ફાયરેટ, સેનિટરી, મ્યુનિ-સિપલ (૨૬-૨-૧૮), રજીસ્ટર, લોકઅપોર્ડ, પોસ્ટ (૧૦-૫-૪૩), એ ખાતાની ઓફીસો છે. ફેળવણી ખાતાની નિશાળો પાંચ છે. (૪-૩-૪૭).

અકરમાત. ઇ. સ. ૧૭૨૭ માં મોટી રેલ.

„	૧૭૬૨	મોટી આગ.
„	૧૭૭૬	ખીજ રેલ.
„	૧૭૯૧	સડતાળો કાળ.
„	૧૭૯૧	ત્રીજ રેલ.
„	૧૮૦૪	સાઢો કાળ.
„	૧૮૨૨	ચોથી રેલ.
„	૧૮૨૬	મોટી આગ.
„	૧૮૩૭	પાંચમી રેલ.
„	૧૮૫૬	મોટી આગ.
„	૧૮૭૩	મોટી આગ.
„	૧૮૭૭	દૂકાળ.
„	૧૮૮૨	આગ તથા વાનું મોટું તોફાન.
„	૧૮૮૩	છઠ્ઠી રેલ.

મહોત્સવ. „ ૧૮૮૭ તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરી. જ્યુબિલી મહોત્સવ.

* જેની સાથે સનના આંકડા મૂકવાનાં આવ્યા છે તે ખાતાની શીદિઆત તે વર્ષની થઈ છે એમ સમજવું.

ગામોની તપશીલ.

૧ અંધાત્રી [માડત્રી]	૩૭ ગંગાપોર દેવગઢ.	૭૩ પાતળ.
૨ અરેઠ.	૩૮ ગામ તળાવ ખુરદ.	૭૪ પીપલવાણ.
૩ અંત્રોલી.	૩૯ ગોદાવાડી.	૭૫ કૃળી.
૪ અમલવાણ.	૪૦ ગામ તળાવ ખુરદગ.	૭૬ ફુલવાડી.
૫ આમલી.	૪૧ ઘોડસંઘા.	૭૭ બડતલ.
૬ અમલસાડી.	૪૨ ઘંટોલી.	૭૮ બેડધા.
૭ આંબા.	૪૩ ચુડેલ.	૭૯ ખીરામા.
૮ ઇસર.	૪૪ જાખલા.	૮૦ બૌધાન.
૯ ઉમરવાણ.	૪૫ જામકુઈ.	૮૧ બલેડી.
૧૦ ઉમરખડી.	૪૬ જામણકુવા દેવગઢ.	૮૨ બોરીગાળા.
૧૧ હુંટેવા.	૪૭ જામણકુવા બારગામા.	૮૩ ભુલધા.
૧૨ ઉરકેડ રામકુંડ.	૪૮ ઝરપણ.	૮૪ ભાતખાઈ.
૧૩ જાન.	૪૯ ઝાખ.	૮૫ મોરીઠા.
૧૪ ઉરકેડ ખુરદ.	૫૦ ઝરી દેવગઢ.	૮૬ માલધા.
૧૫ કાળમોઈ.	૫૧ રૂકવાડા.	૮૭ મોટીચેર.
૧૬ કાળીબેલ.	૫૨ રૂકેદ.	૮૮ મથાસરા.
૧૭ કીમકુંગરા.	૫૩ ટીટોઈ.	૮૯ માકાળુગર.
૧૮ કાકડવા.	૫૪ તારાપોર.	૯૦ રતનીઆ.
૧૯ કોત્રાકુઈ.	૫૫ તરસાડા ખુરદ.	૯૧ રાજવડ.
૨૦ કોલખડી.	૫૬ તોગાપોર.	૯૨ રેગામા.
૨૧ કલમકૂવા.	૫૭ તરસાડા બારગામા.	૯૩ રખસખડી.
૨૨ કેવડીઆ.	૫૮ દહવાડા.	૯૪ રૂપણ.
૨૩ કસાલ.	૫૯ દાદાકુઈ.	૯૫ રોહિણી.
૨૪ કમળાસોટી.	૬૦ દેવગઢ.	૯૬ લીમધા.
૨૫ કોલસાણા.	૬૧ ધરમપોર.	૯૭ લાડકૂવા.
૨૬ કરવલી.	૬૨ નાની ચેર.	૯૮ લાખાખામ.
૨૭ કાકડાપાર.	૬૩ નરેણ.	૯૯ લુવારવડ.
૨૮ અંજરોલી.	૬૪ નોગામા.	૧૦૦ વરેલી.
૨૯ ખરેડા.	૬૫ પારડી.	૧૦૧ વેગી.
૩૦ ખાલેર.	૬૬ પીપલવાડા.	૧૦૨ વિશાલા.
૩૧ ખાનપોર.	૬૭ પીપલયા.	૧૦૩ વીસડાળીઆ.
૩૨ ખેડપોર.	૬૮ પાટણા.	૧૦૪ વલારગઢ.
૩૩ ખોડઆંબા.	૬૯ પીચરવાણ.	૧૦૫ વરેદ.
૩૪ ગંગાપોર હરસદ.	૭૦ પૂના.	૧૦૬ વરખખણ.
૩૫ ગોડધા.	૭૧ પેટરકુઈ.	૧૦૭ વાધનેરા.
૩૬ ગવાઈ.	૭૨ પરવટ.	૧૦૮ વડોદ.

૧૦૯ વાંકલા.	૧૧૨ શહવાવ.	૧૧૫ સાળેઆ.
૧૧૦ વસોગામ.	૧૧૩ સાદડી.	રાજપરાલૂભા [હાલ આ-
૧૧૧ સરકુઈ.	૧૧૪ સોલી.	ડોલી તાલુકામાં ગયું છે.]

જાગીરી.	હાલ આંખાગામ જંગલમાં છે તે.	તડકેશ્વર ટપ્પાનાં ઉ- મેરાયાં તે.
૧ ઉમરસાડી.	૧ અંધાત્રી દેવગઢ.	૧ કરંજ.
૨ કમળાપોર.	૨ કરવતી.	૨ તડકેશ્વર.
૩ કણુજવાણુ.	૩ ખાતર દેવી.	૩ ગુકાલ.
૪ અમલચુની	૪ ખીમપોર.	૪ બાટકાલ.
૫ ખરોલી	૫ ગુંદવાણુ.	૫ મુજલાવ
૬ નંદપોર.	૬ છેલવાસ.	૬ વીરપોર.
૭ બેરી.	૭ નેતપોર.	૭ રોસવાડ.
૮ ચોર આંખા	૮ ઝરીદેવગઢ.	૮ વરેડી.
૯ આંખાપોર.	૯ ધજ	
૧૦ આંદપોર.	૧૦ ધજ આંખા.	
	૧૧ બલેગા.	
	૧૨ બલાલ તીર્થ.	
૧૧ કડદા.	૧૩ બેરી.	
૧૨ કાટકૂવા.	૧૪ મહુડી.	
૧૩ કેવડી.	૧૫ મગતરા.	
૧૪ કોસાડી.	૧૬ રખવાવ.	
૧૫ ગુનવાણુ.	૧૭ રૂંધા.	
૧૬ દેવગીરી.	૧૮ લોંબાડી.	
૧૭ મોઘલકુઈ.	૧૯ સરાપાડા.	
૧૮ પીપરીઆ	૨૦ સરસી.	
શરાકતી.	૨૧ કાણાઘાટ.	
	૨૨ પાતાવાડી.	

જમી વખત છૂટાં હતાં પણ ખીજાં ગામ સાથે ભળી
ગયાં તેથી જડતાં નથી તે.

૧ પુનપોર.	૪ ગંગાપોર દેવારાણાનું.
૨ વેલણુગઢ.	૫ હરણુવાવ.
૩ ખીમપોર દહવાડા.	૭ ખડગામ.

ઈ. સ. ૧૮૩૮ ના અકટોબરમાં જમી વખતે ૧૬૨ ગામ
લીંબેલાં, તે પૈકી ૬ ગામ હાલ ખીજાં ગામો સાથે ભેળાઈ ગયાં છે, અને
એક ગામ બાડોલી તાલુકામાં આપ્યું છે, એટલે કુલ ગામ ૧૫૫ રહ્યાં
છે. તેમાં તડકેશ્વર ટપ્પાના ૮ ગામ ઉમેરાયાં એટલે હાલ ૧૬૩ ગામ છે.

લેખોની નકલ,

આશાપુરી.

માહવી.

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥ સંવત ૧૯૩૪ આસાં ૩૬

શાકે ૧૮૦૦ ॥

॥ પ્ર૦ બહુધાન્ય નામ દ્વે દક્ષિણાયણ ગતે શ્રી સૂર્યે ॥

॥ સોરમાનત્ વર્ષાસ્તુ શ્રાવણ માસે શુક્લ પક્ષે ૧૨ અગુ ॥

॥ વામરે કઢોદવાસી શ્રીમાલી જ્ઞાતીય સોની વલભદાસ ॥

॥ સુત આનંદરામ સુત તાષીદાસે માતા માહાલક્ષ્મીનું ॥

॥ દેવાલય વાંધ્યું છે. ॥ શ્રીરસ્તુ કલ્યાણમસ્તુ ॥ શ્રી.મ. ॥

મસ્તું

માહવી.

શ્રી દાદાર દોરમજની મદત છે.

શ્રી ખોદતાલા ખેડ જનનો પેદાનો કરણારનાં નામે કરી મા-
જરીએ. શતી દીનનો પેગાંયર નરથોશતેનાં પ્રમાન મુજબ શે-
હર માહવી મધે શ્રી સુરત તથા શ્રી મુંબાઈની અનનુમન મળી
ઉગરાતથી દખમું બનવાવેલું તેનો તાણો પુરાવો રોજ ૧ માહા ૫
કદીમી ને માહાં ૪ રસમી શને ૧૧૯૮ એજદેજરીએ તે દ-
ખમાનું કામ પુરું થયું, ને રોજ ૧ માહા ૫ દીનનું કામ શરૂ થયું,
તે રોજ ૦૪ ને માહાં ૦૫ કદીમીને માહાં ૪ રસમી શને ૧૧૯૯
એજદેજરીએ એ કામશરૂઆત પોતું તમામ અનનુમનની દો-
લત સંવત ૧૧૮૬ ના વરખે પોસસુદ ૯ વાર રવેલ તારીખ ૦ ૩
જનીવારી સન ૧૮૩૦ ઇશ્વરી. તારીખ ૨, રજબ શને ૧૨૪૫,
હીજરી. ॥ શ્રી

આશાપુરી. માહવી.

શ્રીગણે શાય નમઃ ॥

સંવત ૧૯૩૪ ના શાકે ૧૮૦૦ પ્ર૦ બહુધાન્યનામાદે દ-

ક્ષીણાયણુ ગતે. શ્રી. સુર્યે સૌરમાનાત્ વર્ષાઋત્તા શ્રાવણ માસે સુકલ પક્ષે.
૧૨ બ્રહ્મવાસરે કડોદવાસી શ્રીમાળી સાતીય સોની વલભદાસ સુત આ-
નંદરામ સુત તાપીદાસે માતા અંબાજી તથા માલાવદમી તથા આશા-
પુરીનું દેવાલય બાંધ્યું છે એ દેવળનું દેખરેખપણું શ્રીમાલી. સોની વલ્લ-
ભદાસ સુત રધનાથજી સુત મોતીભાઈનું છે. શ્રીરસ્તુ કલ્યાણુમસ્તુ શ્રી ॥

માડવીના નીલકંઠ મહાદેવના દેહેરાનો લેખ.

શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥ સ્વસ્તિશ્રી નૃપ વિક્રમાર્ક સ-
મયાન્ મુન્યજવસ્વીદુભિર્મીયે શ્રી વૃષ વત્સરે દિનમળી
યાઘ્યાં મનં પ્રસ્થિતે માસાશ્વિન સંજ્ઞક સ્વધવલે પક્ષે દ-
શમ્યાં ગુરૌ શ્રી દાદા મદિદાભિધેન રચિતો દેવાલયો
ભિષ્ટદઃ ॥ ૧ ॥ શ્રીમાન્ દુર્જનસિંહસ્ય આતા શ્રી મંડપી-
પુરે માઈવાજી સુતે શ્રીમાન્ દાદાવાવાભિધૌ કરોત્ ૨
સંવત ૧૮૧૭ ના આશ્વિન સુદી ૧૦ ગુરુ વાસરે સં-
પૂર્ણ. ॥ શ્રી શ્રી ॥

માડવીની સુખાનંદની દેહેરીનો લેખ.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥ મુનિ વિધુ સત દ્વી ત્રે શકે વૈ
તપસિ સીત ગણવેદીને ચ સોમે યવન જન સમુદ્ નાશ ક-
રતા મૃગુ તિલક કિમુયોર્મદા અબુધ ॥ ૧ ॥ સોડયં સુ-
ખાનંદ ઇતિ આતા જગતિ વિશ્રુતઃ ॥ વીરસ્યા સમારુઘ
શિવલોકે ગતાઃ કિલ ॥ ૨ ॥ સંવત ૧૮૬૬ પો. સુ.
૪ સોમ ॥ શ્રી ॥

વરેલના રામેશ્વરના દેહેરાનો લેખ.

શ્રીગણેશાયનમઃ શારદાર્દનમઃ સંવત ૧૯૫૧ વરષે

श्रावण सुदी ४ शुक्ले तापीनदी दक्षिणत्रयी कडोदवास्त-
व्य वीसलनगरा नागर नाती पंड्या जनार्दनना पुत्र प-
वित्र पंड्या जगन्नाथ तथा पंड्या हरजी इणि श्री राम-
नाथनुं प्रसद कीधुं. श्री शीवह श्री कल्याण हशि. तापी
पुराणे यत्र राम सगेवस यत्र सेना सरी दुरां तलकोन
दिव्यं याति मकरस्ये दिवाकरी ॥ १ ॥ रामकुंडस्य सामीप्ये
मृतश्चक्रमयो मृगा । मुच्यतेनेन सदेहो दुस्तरान् गर्भ संक-
टाम् ॥ २ ॥ रामेश्वरस्य सानिध्ये जगन्नाथा जगा सुद्धी ॥
वच्छानुजोहि गोविदः शकार श्रममान्मनः ॥ १ ॥

बौधानने सामे पार गायकवाडी गाम नीयादरानो
गळतेश्वरना देहेरानो लेख.

श्रीगणेशायनमः ॥ स्वस्तिश्री नृप विक्रवाक समया-
तीति ॥ पुत्रस्त्रिदुर्भिमये दुर्मति वत्सरे दिनमर्णो संप्रास्थिते
चोत्तरे ॥ कृष्णे माधव भानुरर्क सुदिन प्रासादः शंभोः
शुभः पूर्णो भूत्परिपूर्ण पुण्य गमको मुक्तिश्चतुःसंपदः १
श्रीराम मंदिरं धर्मशाळा दृक द्वारा संयुतं ॥ सर्व संपूर्णतां
प्राप्तं तलीतिश प्रसादितः ॥ २ ॥ दुर्ग सोपान सेतुश्च भ-
वाद् पुत्तरणायच ॥ तपस्याः दक्षिणे तीरे नारदी संगमे शु-
भे ॥ ३ ॥ अपाढे नभसी उजे मार्गे माघे मघार्चाप ॥
चंद्र सूर्योपरागेच अतिचारंगते गुरौ ॥ ४ ॥ अजे केर्क-
हरो कन्या तुला मकरा संस्थिते दिवाकरेचयः स्नाया
ब्रह्म स्त्री बालहागवां ॥ ५ ॥ महिम्ना नीष्ण शिवयोः

पण्मासावधि सेवनात् ॥ सदयो भवति पुतात्मा शिव सा-
युज्यमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ द्विज भार्गवजातियो मंडपी पूर्वा-
त्मकः ॥ रत्नेश्वर उपाध्या यस्य सुतः शिवशंकरः ॥ ७ ॥
तस्माद्देव्यां समुभूतो विबुधः पुरुषोत्तमः ॥ तेनेदं मंदिरं
सुगं कारितं शिवरीमयोः ॥ ८ ॥

संवत् १८५७ शाक १७२२ प्र० वैशाख वदी १२
रवौ कामडेज असल मांडवी वासी कामडेज! भार्गव तद
पुरुषोत्तम शिवशंकरे श्री रुद्र प्रासाद तथा श्री राम मंदिरं
शिव दुर्ग ओवारो धर्मशाळा ए सर्व वंघाव्युं छे.

माडवीना दिगंबरि आदिनाथना देवलनो लेख.

संवत् १८५७ वर्षे वैशाखमासे कृष्णपक्षे दश्यांतिथिं
सनौ श्री मुनी संवत्सर स्वति गळे वलात्कार गणे कुंद-
कुंदा आचार्य लये भटारक श्री सकल कीरती तदनुक्रमेण
मुप श्री ती जय कीरती तत्पदे म. श्री नेमीचंद्र देवात्
तत्पदे म. श्री चंद्र कीरती वास्तु पदे म. श्री राम की-
रती देवा तत्पदे भटारक श्री यज्ञ कीरती पुरुष देशात्
ममउ साक्षी वलं युग्मभयं श्री मांडवी ग्रामे समस्त श्री
मुल नायक श्री आदिनाथ निसं प्रणम्यति ॥ श्री ॥ श्री
शुभं भवतु ॥

माडवीना श्वेतांबरी महावीर स्वामीना देहेरानो लेख.

संवत् १८४९ वर्षे शाके १७१० प्रवर्तमाने माघसुदी
७ सोमवासरे श्री मंडपी नगरे वास्तव्य समस्त संघेन श्री

वास पुज्यं जीननिरुनरापितं श्री तपा गळे जदारना
श्री श्री विजय जिनंद्र सुरीजी प्रतिष्ठितं श्री व्याहारा
नगरे श्री.

॥ स. ॥ १८४५ वर्षे शाके १७१० प्रवर्तमाने माघ
सुदी ७ चंद्रे श्री मंडपी नगर वात्मव्य समस्त संघेन श्री
नेमीनाथ । ध विवंशा श्री तपा गळे गव्याधिराजज्ञा श्री
श्री विजयजी नेमसुरितिः प्रतिष्ठितायां श्री व्यारा नग-
रे श्रीवभवः

संवत् १८४५ ना वर्षे शाके १७१० प्रवर्तमाने मा-
घसुदी ७ सोम वामरे श्री मंडपी नगरे वास्तव्य श्री स-
मस्त संघेन श्री कुथुनाथ बीवं तरापितपा गळे भ ॥ श्री
वीजयजीनेद्र सुरि.

माता.

बौधान.

श्री मुंबई वंदरना रेवाशी गोपालजी पांडव शेटनी
स्त्री मुकता वारसीए देवाळ बंधायुं छे अपुरण्यानंद ही-
रनारायण ब्राह्मण मोताळा संवत् १९०९ शके १७७४
माघ शुद्ध १० बंधायुं छे कालीका देवी.

गौतमेश्वर

बौधान.

श्री गणेशाय नमः ॥ स्वस्ति श्री वीक्रम शकाक्षणां

झवसुचं दके वस्तरे प्रभव नांम शंवतत्शरे ग्रीष्मरीतै माग
 मासे माधवे सीते ॥ १ ॥ द्वादसयायां शशीवारेच वृषके
 चोत्तर थीते. करजो सीधी योगेषु प्रासादः शेखरीक्रतः
 ॥ २ ॥ बहुधानं शुभे क्षेत्रे तापीन्याः गौतमे त्रे श्रीम
 हुर्जन सीहस्य भूपते रधीकासीणां ॥ ३ ॥ आत्मागामां
 प्रवादीञ्च द्वीज भार्गव जातीना ॥ प्रधानेन सुपुण्येन शु-
 खानंदेन धीमता ॥ ४ ॥ श्री गौतमे शक पयातुं तनं मंदीरं
 क्रतं ॥ मंडपी पतने स्थीत्वा सीवशा पुज्य लब्धम् ॥ ५ ॥
 शंवत १८५८ वर्षे शके १७७३ प्रा. वैशाख शुद्ध १०
 चंद्रे मंडपी कर राजाश्री दुरजनसीहजीना वजीर सुभा-
 नंदजीए वंधाव्युं छे.

वाच.

वारपार.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमंत भीव चरण द्रढ भाव
 कैलाशवासी सुवेदार श्री पीलाजीराव गायकवाड सुत
 धर्मधुरंधर सुवेदार श्री दामाजीराव गायकवाड शमशेर
 बाहादुरे राजमार्ग मध्ये तापीथी उत्तर भाग धळां पासे
 हनमानने समीपे परोपकारने अर्थे श्री शवइती शमर्पणं
 वाच वंधावी छे माईत शरश वासी मोताळा नाती श्री
 सीद्धनाथ चरण शेवक नथ्युनां पीजिनी शुध काम क-
 राव्युछे शंवत. १८१० ना शके १६७६ ना माघ शुद्ध ५
 वार सोमे आरंभ करीने संवत १८१२ शके १६७८ ना

માર્ગશીર્ષ સુદી ૧૩ વાર બુધે શંપુર્ણ થયાછે શ્રી ભવાની
શંકરાર્પણમસ્તુ ॥ શ્રી રસ્તુ ॥ સુખં ભવતુ ॥

વીરપોરના હનૂમાનનો લેખ.

સંવત ૧૮૭૧ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૧ થી રામદૂત હનુમા-
નજીના દેરાનો આરંભ સંવત ૧૮૭૧ અશ્વિન સુદ ૧૩ ન
દિવસે સંપૂર્ણ થયું પારઢીના મટ પુરુષોત્તમ શવાભિલાશી
ગોપાલની સરવ લોક પરની વિનંતિ જો કોઈ દેરા ઉપર
વરસે દાઢે ચૂનો ચઢાવશે તેને રૂપીઆ ૧૫૦૦ દોઢ હજા-
રનું પુન્ય થશે એ લખ્યું સ્વરૂં છે. શ્રી રામચંદ્રાણ નમઃ ॥ શ્રી
બૌધાનના હર (અર્ધ) ચંદ્રેશ્વર મહાદેવના દેહેરાનો લેખ.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ માસુવસ સેરનમ ઔપામાયનમા
॥ ૧ ॥ દતેવર નમીતમાપ....કસુખવ.....વસીવાલ....ગે
ગુરુદયે વસીશિ સ્થિત સુરજાતં શ્રી શિતમસિ ॥ ૨ ॥ શ્રી
મા દ્વજ પાસદસ્ય પુત્રોપદ....નૃપઃ સુખમસિ સંતિત સેવા-
પસપાઃ ॥ ૩ ॥ વેદધિ સુચંદ્રદે ચતુર્થ ચિદવાસુરેઃ ॥ મા.
ર્ગેશીષ....પરતા અસીર્લોકઃ ॥ ૪ ॥ મન્નિમીતત્વયા કાસુ-
કમ વાશવર દીશાંપુત્રત્વ•કથપિ ચાશુસે સૂર્ય ચંદ્ર વગતઃ
॥ ૫ ॥ શીમ પાતરે....પુત્ર સ્ત્ર વીરમાલેન પીમતા ॥ ધર્મ
શીલ પુત્રઃ સમાદત મોર્દે બાલપઃ દાતઃ ॥ ૬ ॥ સંવત
૧૮૪૫ આપાના....એવ પશીતમઃ ॥ ૭ ॥ પ્રા• દક્ષિણાયન
ગતે શ્રી સૂર્ય વર્ષા રુતૌ મામોતમ શ્રાવણમાસે ક્રુષ્ણપક્ષે
૧૨ વર્ષે-માંઢવી....તજ્ઞાતીતેલ્લખી પાંજરોલીઆશ્રીમી ગઃ

मीमत्त चेलीपीण पोताना चिरंजीवी वीरमभाई तेशिवालय
 वंधा....माली सहित पंथी श्रीधने सुरतांमा शीवजीनुं
 स्थापन करतामां आज्ञा करीने पोते मुजीपी पावासे पि-
 तानी आज्ञा पोतेमा....शिवालय धर्मशाला सहित वंधावी.
 शीवजीनुं थापन वीरमभाईये कीधुं आ. वदी १३ न
 वार वध.

بفضل جمال شاہ بن مظفر شاہ بن محمود شاہ بن
 احمد شاہ بن محمد شاہ بن مظفر شاہ السلطان ابراہیم
 بندہ کالین خان اعظم خان اختراع بے بظیر
 اختیار خان و در عہد و فرمایش ملک عبدالصمد
 دوسری تاریخ مسجد ترکیسر (۱۶۱۵)

هو القادر
 ۱۲۵۶ھ

تاریخ مسجد بودیان

یہ تاریخ مسجد رہی یادگار گلستان اسلام شد پایدار

تاریخ مسجد مائت و سی
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ
وَإِنَّ الْمَسَاجِدَ اللَّهُ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ
أَحَدًا ۝ تاریخ بتاریخ شہ
۱۲۱۱

تاریخ مسجد تترکیسر
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ اللَّهُ
تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَإِنَّ الْمَسَاجِدَ اللَّهُ
فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَبِيِّ مَسْجِدٍ
وَلَوْ كَسَفَ حَصَّ قَطَاةِ نَبِيِّ اللَّهِ لَهُ قَصْرٌ
فِي الْجَنَّةِ ۝ این مسجد بنا شد در عهد سلطان
السلطانین الرؤفین شاه شریف آیین قطبی

પરિશિષ્ટ.

કાઠીપરજ વિપેકેટલીક જાળવા જોગ હકીકત.*

આ કાળીપરજની વસ્તી માડવી, ચીખલી, વલસાડ, ધરમપુ-
ર, વાંસદા, વાલોડ, અનાવલ, વસરાવી, વગેરે ઢેકાણે છે. પરંતુ તે-
નો મુખ્ય જથ્થો માડવી અને તેની આસપાસ આવેલો છે. તેમની
રીતમાત, વ્યવહાર, રૂઢી, ધર્મ, વગેરે મારા સહવાસમાં આવવાથી
કેટલોક અનુભવ મળ્યોછે તે નીચે દર્શાવું છું.

હાલના મુધરેલા વિદ્વાન લોકો જોને કાળીપરજ કે પહાડી નામથી
જોળખેછે તે નામ તે લોકોનું પોતાનું આપેલું નથી. પરંતુ વિદ્વાનોએ
તેનો નિવાસ ઢુંગરામાં હોવાથી, તેમજ શરીરનો રંગ કાળો હોવાથી,
પહાડી અથવા કાળીપરજ એવું ઉપનામ આપી પોતાની જોળખમાં
લીધા છે. કેમકે એ લોકોની પોતાની ભાષામાં પહાડી અથવા કાળી-
પરજ એ શબ્દજ નથી; તેમજ એ નામથી એઓ પોતાને જોળખતા
નથી. પરંતુ એ લોકોમાં કેટલીક જાતો છે તે ઉપરથી તેઓ પોતાને
જોળખેછે. આ કાળીપરજના લોકો, એમના ગુણુ કર્મથી ભિન્ન પડતા
એવા પ્રાદાણુ, વાણીઆ, રજપૂત, વગેરે જોળખી જાતને “ચોખ્ખાડા”
(ચોખ્ખા) એવા નામથી જોળખેછે. એથી આભાસ પડેછે કે એ
લોકો પોતાને મલિન સમજેછે. પોતાને મલિન સમજવામાં મુખ્ય કા-
રણ આજ જણાયછે કે એ લોકો (કાળીપરજના) જાડે જાયછે ત્યારે
હાથપાણી લેતા નથી, પરંતુ ખાખર વગેરે ઝાડનાં પાંતરાં અથવા
ધૂળનાં ઢેફાં લઈ તે સ્થાન સાફ કરે છે. આથી પોતાને મેલા સમ-
જેછે, તે ઉજળિયાત જાડે ગયા પછી હાથપાણી લેછે, તેથી તેમને
ચોખ્ખા સમજે છે. અથવા પક્ષે એમ પણ કબૂલ રાખી શકાય છે
કે એઓ (કાળીપરજના) નહાતા ધોતા નથી, તેથી મેલા છે; અને
ઉજળિયાત નહાઈ ધોઈ ચોખ્ખા રહેછે તેથી તેઓ ચોખ્ખા છે.

* કાળીપરજ (કાળી=કાળા રંગવાળી+પરજ=જાત) જેનાશરીરનો રંગ કાળો છે
એવી જાત. ૧ ઉજળિયાત જાતમાં પ્રાદાણુ, વાણીયા, રજપૂત, કણ્ણી, વગેરેનેજ વિશેષ
કરે જાય છે.

એઓ પોતાને ૧ દૂબળા, ૨ ચોધરા, ૩ ઢોડિયા, (હડિયા), ૪ નાયકા, ૫ વસાવા કે ભીલ, ૬ ગામતા, ૭ દૂંકણા, ૮ વીટોળિયા (કોટવાળિયા), ૯ કાથુડિયા, એ નામથી પોતાની બૂદી બૂદી જાતને ઓળખેછે. કન્યા આપલેનો સંબંધ પોતાની જાત જાતમાં જ કરેછે. પોતાથી બૂદી જાતિને કન્યા આપતા નથી, તેમ લેતા નથી.

માડવી* અને તેની આસપાસના લત્તામાં ઢોડિયા, નાયકા, દૂંકણાની વસ્તી ન હોવાથી એ જાતીનો પૂરતો અનુભવ મળી શક્યો નથી. પૂછતાં જે હકીકત જાણી આવી છે તેજ દર્શાવી છે. બાકીની જાતો માડવીની આસપાસ રહેછે, તેઓનો અમારે સહવાસ છે, તેથી તેમનો મળેલો અનુભવ યથાર્થ રીતે લખ્યો છે. આ કાળીપરજ કેવળ અજ્ઞાન તથા ગૂજરાતીનું પાકું જ્ઞાન ન હોવાથી, તેમજ વેહેમી હોવાથી પોતાની સ્થિતિનો સંપૂર્ણ ચિતાર આપવાને અશક્ત છે. કદાચ કોઇ હોશિયાર હોય તો તે એટલો બધો વેહેમી હોયછે કે તેની ન પૂછો વાત. મતલબ કે કોઇનો વિશ્વાસજ કરતો નથી; એટલે કે તે સંબંધી આપણે વાત પૂછીએ કે તુરતજ “આ-ગારે રે” (આધો રહે, દૂર રહે) કરી નાસી જાયછે. સખબ એનો સંપૂર્ણ ચિતાર મળી શકતો નથી. તોપણ જેટલો મળી શકે તેટલે મેળવવાને બાકી રાખી નથી. જેટલી હકીકત ન જાણી તે અછૂટકેજ મૂકી દીધી છે. વેદમાં વર્ણવેલી અનાર્ય જાતના કેટલાક ૧ગુણ આ કાળીપરજમાં મળતા હોવાથી એ લોકોને અનાર્ય ધ્યા તેમાંથી ઉ-

* માડવીની આસપાસ તો દૂબળા, ચોધરા, ગામતા, વસાવા કે ભીલ, વીટોળિયા કે કોટવાળિયાં, કાથુડિયાનીજ વસ્તી છે.

૧ જેવા કે કાચું ખાનારા, માંસ ખાનારા, કાચદા વગરના, વિધિ તથા દેવ વગરના, પરલોકની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા વિનાના, વગેરે ગુણોનું વર્ણન કરેલું છે. તેવાજ ગુણો આ કાળીપરજની કેટલીક જાતોમાં સંપૂર્ણ અને કેટલીક જાતોમાં કંઈક ભાગે કમી જોવામાં આવેછે. ઉપર ખતાવેલા સંપૂર્ણ ગુણો જેમાં આવેલા એવી કાથુડિયા જાતિ છે; અને કંઈક અંશે કમી ગુણોવાળા ગામતા, વસાવા, વીટોળિયા, દૂંકણા, વગેરે જાતિ છે. વેદમાં નાક વગરના (અપટા નાકના) એવું જે વિશેષણ અનાર્યને આપવામાં આવ્યું છે તે આ લોકમાં નથી; કેમકે એ લોકોનો ચહેરો ઘણો સીલકદાર છે. પરંતુ વેદના કવિ-આર્યે તિરસ્કારથી વાપરેલી આતિશયોક્તિ બાદ કરાવે તો બધા અંશમાંજ અસલના અનાર્ય અને હાલના આ કાળીપરજ બંનેબર પાયા.

તરી આવેલી હરકોઈ જાતમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ હશે, એમ અનુમાન કરીએ છીએ. આમાં પણ કેટલીક સુધરેલી ને કેટલીક તદ્દન જંગલી છે. તેમાં સુધારામાં આવેલી પ્રથમ જાત દૂબળા છે.

આ નવ જાતિનો સમૂહ લેવામાં આવશે ત્યાં કાળીપરજ એ નામથી ઓળખાવવામાં આવશે.

દૂબળા વિષે.

આ લોકો ઘણું કરીને ઊંજળી વસ્તીવાળાં ગામ કે કસ્ટ્યાની નજીકમાં રહે છે અને તેમની સાથે રહી ખેતીવાડી કે નોકરીનો ધંધો કરે છે. તેથી ઉંજળિયાત સાથે નિકટનો સંબંધ રહેવાથી એમની રીતભાત તથા આચારવિચાર ઉંજળિયાત સાથે વધારે મળતા આવે છે, જે નીચેની હકીકતથી સમજવામાં આવશે.

જન્મક્રિયા. બાળકને જન્મસમયે દાયણુ (દાઈ) ની મદદ લે છે. છ દિવસ સુધી રાખી પછી દાયણુને ખવાડી પીવાડી વિદાય કરે છે. સૂવાવડના ખોરાકમાં માત્ર સાદો ખોરાક, જેવોકે કોદરા, જીવાર, ઘઉંનું બાડું* કરી ખાય છે, તથા ફુલદાર પીએ છે. છઠ્ઠીને દિવસે ફોઈ કે બ્રાહ્મણ પાસે નામ પડાવે છે. નામની રચના પુરુષ વર્ગમાં કાળિયો, આંહલો, બીમાહિયો, દહરિયો, ચાંદિયો, વગેરે હોય છે; તેમ જી વર્ગમાં જમની, દીવાળી, કેહરી, ભાણુકી, મોટલી, વગેરે છે. કોઈક જી ૧૨ દિવસ અને કોઈક ૧૧ માસ આબડછેટ પાળે છે. પાંચ છ વર્ષની ઉંમર થતાં છોકરા છોકરીને લંગોટી મરાવે છે; ને ૧૦-૧૨ વર્ષની ઉંમરે આવતાં છોકરાને મરદનો પોષાક તથા છોકરીને બાઇડીનો પોષાક* પહેરાવે છે. નાનપણમાં આ છોકરાં ગોવાળિયાપણું (ઠાર ચારવાનો ધંધો) કરે છે; અને જો ખેતી હોય, તો તેની શક્તિ પ્રમાણે ખેતીમાં મદદ કરે છે. તેમજ સેહેલી મજૂરી કરવાની મળે, તો રોજ લઘુ મજૂરીએ જાય છે.

* કોદરા હોય તો તેની ઝીણી કોદરી કરીને, અથવા મજી, જીવાર હોય, તો તેને મોઢે દાણે ભરડીને ઊસ સાથે ઊંજળી માંદે મીકું નાખે છે, ને ટીકું રહેવા કે છે; જે પાણીની માફક પી શકાય છે.

પરણવાની ક્રિયા. અમુક ઉપર પરણવાનો કંઈ નિર્ભય નથી. કોઈ ૨૫-૭ વર્ષમાં છોકરા છોકરીને પરણાવી દે છે, ને કેટલાક ૧૫-૧૬ વર્ષે પરણાવે છે. એ મુદતમાં છોકરી લૂગડે યાજ (બહાર એસે અથવા ઝાલુમતી ધાય), તો બાધ મણુતા નથી. પરણાવવાનો આધાર કેવળ માબાપની ખુશી ઉપરજ છે. માબાપ વિવાહ નક્કી કરી પોતાને અનુકૂળ વખતે જોષી પાસે લગ્નનો દિવસ મુકરર કરાવે છે. મુકરર કરેલા દિવસની ગાંઠ પાડે છે, એટલે લગ્નને જેટલા દિવસ બાકી રહેલા હોય તેટલા દોરડીને ગાંઠ પાડી આપે છે. પછી રોજ એક એક ગાંઠ છોડતા જાય છે, ને જે દિવસે ગાંઠ પૂરેપૂરા છૂટી રહે, તે દિવસે ગ્રહશાંતિ આદિ ક્રિયા બ્રાહ્મણ પાસે અથવા પોતાની જાતનોજ કોઈ અનુભવી હોય તેની પાસે કરાવી, જન લઈ કન્યાના બાપને ઘેર જાય છે, તથા સાથે વાલ રોટલા ખાવાને લઈ જાય છે; કેમકે જનવાળાને કન્યાનો બાપ ખવાડતો નથી. જન કન્યાને ત્યાં પહોંચી કે એક અનુભવી માણસ સામ-સામાં વરકન્યાને એસાડી હાથ મેળવે છે, ને યાગી, † તૂર, ભૂંગળ, વગેરે વાજાં વગાડે છે. પછી નાયવાતું કાચ શરૂ થાય છે ને આખી રાત નાય ચાલે છે. આ વખતે તૂરી (તૂર) વગાડનાર પર સખત જૂલમ ગૂંજરે છે, એટલે નાયતી વખતે આખી રાતમાં જરાપણ તૂર બંધ ન પડવું જોઈએ. જો કદાચ તૂર બંધ રાખે, તો તેને માર મારવામાં આવે છે. એ નાયવાની રીત એવી છે કે જે જે સ્ત્રીઓના મન જે જે પુરુષો સાથે મળેલાં હોય છે, તેનાં તેનાં બધે ચચારનાં ટોળાં થઈ એક બીજાને કોકે વળગી જાળ કુંડાળામાં ફરતાં જાય છે, નાયતાં જાય છે, ગાતાં જાય છે, ને દારૂ ખીતાં જાય છે. પછી

* નાનપણમાં પરણાવવાથી પોતાને કુળવાન તથા આખરદાર સમજે છે.

† ૨.

એ નાયણમાં વરકન્યા બળેછે, તે અરસપરસ બાંધી નાચેછે. હવે આ લગ્ન સંપૂર્ણ થયાં એમ માનવામાં આવે છે. વરવાળો ૩૧. ૨૨-૪ રોકડા રીતના તથા પિત્તળની છાલી અને પિત્તળનાં કલ્લાં કન્યાના બાપને આપેછે. એક દિવસ બન રહી બીજે દિવસે ચાલી જાયછે. ધણી ધણિયાણી એક બીજાનું નામ લેતાં નથી.

પરણ્યા પછી ન બને તો દ્વારગતી આપવાનો રિવાજ છે; પણ જેની કસૂર માલમ પડે તેની પાસે પંચ ૩૧.૪૪ દંડ લેછે, તે દ્વારગતી કરાવી આપેછે. ત્યારપછી બીજા સાથે નાતરે જવાયછે. નાતરાની ક્રિયા એવીછે કે સ્ત્રી પુરૂષ પાટલાપર બેસી એક જણ (બન્નેના ઉપર) ચોખ્ખા નાખેછે, એટલે નાતરું થઈ ગયું એમ ગણાયછે. લગ્ન મૂજબ ઘરેણું આપવું પડેછે. પછી દારૂ પી ઊઠી જાયછે.

નીકાળે જવું. નાતરા કરતાં આ નકારે રસમ બહુ જૂદી તરેહનો છે. પશ્ચિમ અથવા નાતરાનો ધણી છતાં બીજા પુરૂષ જેડે સ્ત્રીનું મન લાગવાથી સ્ત્રી પોતાના ધણીને છોડી દઈ પોતાના આશક સાથે છાનામાના એકાએક નાસી જાયછે. તે મહીને છ મહીને પરગામમાં રખડી પાછાં પોતાને ઠેકાણે આવેછે; ને પછી રીતસર મૂળ ધણીની દ્વારગતી લઈ સ્ત્રી પોતાના આશક સાથે હંમેશને માટે રહેછે.

સ્ત્રીને નીકાળે લઈ જનાર પુરૂષને જે દ્વારગતી કે દંડના રૂપિયા આપવાના ન મળે, તો પંચ પેલા પુરૂષ પાસે તેજ સ્ત્રીને મા કહેવડાવેછે ને તેને ધવડાવે છે, તથા ધણીજ કઠિન પ્રતિજ્ઞા આપેછે કે ફરી તે સ્ત્રીને તે પુરૂષ લઈ જઈ શકે નહિ તથા તેની સાથે આડો વ્યવહાર રાખે નહિ.

મરણક્રિયા. મરણ પામેલી લાસને નહવાડી, આગળથી છાણ પાણીથી સાફ કરેલી જગ્યા ઉપર નાખેછે. પછી તેને પોપાક પહેરાવે છે, અને ખાટલી પર નાખી રમશાને લઈ જાયછે. સાથે પાકી અથવા કાચી ભાથી (બીચડી) બાંધી લઈ જાયછે. જે ઘરડો માણસ મરી ગયો હોય, તો તેની આગળ ઝાંઝ પખાળ વગાડેછે, તથા “ભાઈરામ”

શબ્દ બોલતા બોલતા રમશાને લઇ જાય છે. અચ્ચાં અથવા ગુવાન મરે, તો ઝાંઝ પખાજ વગાડતા નથી. રમશાને પહોંચ્યાપછી લાસને દાતણુ કરાવે છે; ને પેલી બાથી માંથી થોડો ભાગ લઇ સાત વાર તેને મોઢે અડકાડે છે. પછી લાસને કપડાંસોત કબરમાં દાટી દે છે. વધેલી બાથીની ત્યાંજ ઢગલી વાળી દે છે. સ્ત્રી પુરુષો જળાશય ઉપર નહાઇ ધોઈ મરનારને ઘેર રડતાં રડતાં જાય છે (કેટલાંક કૂટે છે). ત્યાં ખેસી વાતચીત કરી દારૂ પી સો પોત પોતાને ઘેર જતાં રહે છે. મરનારનું સૂતક ૯ દિવસે કાઢે છે, ત્યારે દાઢી, મૂછ, માથું મુડાવે છે.

દશમાને દહાડેથી ૧૫મા માડવા માડે છે, એટલે દહાડાની ક્રિયા થઈ એમ સમજવામાં આવે છે. એ દિવસે પોતાનાં સગાંવહાલાં તથા સંબંધીને નોતરી દાળભાત જમાડે છે. દરેક સગાંવહાલાંએ મદદ દાખલ ખર્ચ કરનારને બે આના અથવા ચાર આના ચાંદસો આપવાનો રિવાજ છે.

૧૫મા માડવાની રીત—મરનારની પેટેલાં જેટલાં મરી ગયાં હોય, તેમાંનાં જેટલાં તે વખત યાદ આવે તેની નામવાર એકેકી કણુકીના લોટની પૂંજ (કોરા લોટની નાની ઢગલી) મૂકે છે. એ પછી એક કરવડામાં પાણી ભરી તે પૂંજની વચ્ચે મૂકે છે, ને તેની આગળ દારૂની છાક પાડે છે (એટલે દારૂ છાંટે છે). આટલું થયા પછી પેલી પૂંજ અને કરવડાની ઉપર ચાપ ઢાંકે છે, ને તેની ટોચ પર પાંધડી વીંટાળે છે. આગળ એક ધીનો દીવો કરે છે. આ ક્રિયા ત્રણ દિવસ સુધી (દશા, અગીઆરમું, બારમું) કરે છે. અગીઆરમાનો ખર્ચ કરતાં નથી; બારમાને દિવસે દાળભાત ખવાડી તથા દારૂ પાંધ સગાંવહાલાંને રજા આપે છે. આમ કરવાથી મરનારની ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ ચૂકી એમ માનવામાં આવે છે.

૧ માંજલાં પકડવાનું કામડીનું બનાવેલું એક સાકું બિનાબર.

બાઈડી રંડાપાના ચિન્હમાં હાથની છાલી તથા પગનાં કદલાં અને ગળાંની ગાંડી કાઢી નાખેછે.

દેવ. ફક્ત માતાનેજ પોતાનો દેવ માને છે. કુટલાક તે દેવીના ભક્ત થઇ ધૂણે છે. આ ધૂણા ઉપર એ લોકોનું બહુ આક્રીન છે, તે એટલે સૂધી કે માતા હેરે (માતાએ દીલમાં પ્રવેશ કર્યો હોય ત્યારે આ શબ્દ વાપરેછે) ચઢેછે, ત્યારે ધૂણા ને બોલે તે બધુંજ ખરૂંછે. એ માતાઓ પણ ધણી છે, જેવીકે કાળિકા, ભવાની, ચંબા, બહુચરા, શીકાતરી, વગેરે.

વાર તેહેવાર. મોટામાં મોટું પર્વ બિમાસો (દિવાસો અષાઢવદ ૦)) છે. એ દિવસે ઢીંગલા ઢીંગલી પરણાવે છે, ગીત ગાયછે, દારૂ પીએછે, તથા હંમેશના કરતાં કંઇક સાફ ખાય છે. બીજા તેહેવારને માનતા નથી. ફક્ત દશરા ઉપર માતાની ઘેર બાંધેછે; એટલે તમામ દુબળાઓ પોતાના ધણીઆમાને ત્યાંથી ઘરેણાં લૂગડાં લાવી પોતે પહેરે છે, ને ૩૦-૪૦ કે વખતે ૧૦૦ મરદો ભેગા થઇ હાથમાં બે દાંડિયા પકડી ગોળ ચક્કરમાં ફરેછે, ચરસપરસ દાંડિયા ઠોકતા જાયછે, ને ગાતા જાયછે.

ખોરાક. હંમેશનો ખોરાક કાદરા, જુવાર, ચોખા, અથવા તો એનું ભડકું.

સદ્ગુણ દુર્ગુણ. ને ધણીને ત્યાં નોકર રહ્યો હોય તેની નિમકહલાલીથી પોતાની જાતને પણ સંકટમાં લાવી નોકરી કરે છે. કદાચ તે ધણી સાથે અણબનાવ થાય, તો તેના લીધેલા રૂપિયા પૂરેપૂરા ચૂકવી આપેછે. એઓ સાચા અને પ્રમાણિક છે; તેમજ ભોળા (અજ્ઞાન), ભલા, કલાગરા, અને ચાકરીખોર છે.

ખાવાપીવામાં એક બીજાનું બોટલું ખાતાં પીતાં નથી; તેમજ એકના બાધેલા વાસણમાં બીજાં ખાતાં નથી. દરેક માણસનું ખાવાનું વાસણ જૂંદું રાખેલું હોય છે. ખાઇ રહ્યા પછી ખાવાના વાસણમાંજ પાણી પીએ છે; અથવા બીજે પ્રસંગે પાણી પીવું હોય, તો

પીધા માટે તુમડીઓ રાખી મૂકે છે, તેમાંથી મોટે આડો હાથ રાખી જાયેથી પીએ છે. આથી ચેપી રોગ, જેવા કે કોગળિયું, શીળી, ઝેરી તાવ, રક્તપિત્ત, ક્રોધ, વગેરે વંશપરંપરા કે વારસામાં થતા નથી. આ સિવાય કેટલાક સદ્ગુણો છે; પરંતુ તે ગૌણરૂપે રહેલા છે.

દુર્ગુણમાં મુખ્ય દુર્ગુણ દારૂ તાડી પીવી; તે એટલે સૂધી કે એક દિવસ ખાધાવગર ચલાવે પણ દારૂ અથવા તાડી પીધા વગર ચાલે નહિ. આ દુર્ગુણે એના ઉપર બતાવેલા તમામ સદ્ગુણને ઢાંકી દીધા છે. ભૂંડ, ચંદનધો, માછલાં, કરચલા, વગેરેનો આહાર કરે છે. ભૂંડના શિકારના એટલા બધા શોખી છે કે જો ભૂંડ (આમ શૂકર, વરાહ નહિ) જેવામાં આવ્યો, તો ચાર પાંચ ગાઉ સૂધી તેની કેડે પડી તેને મારી નાખે છે, ને ખાઈ જાય છે. ચંદનધોને તો દીડી છોડતાજ નથી. ગમે તેટલી જમીનમાં જાડી બરાબ જાય, તોપણ તેને ખોદી કાઢી ખાઈ જાય છે. આ ઉપરથીજ લોકમાં કહેવત ચાલુ થઈ છે કે, “ધો મરવાની થાય ત્યારે દૂબળ વાડે જાય”. ઝાડે જાય ત્યારે હાથ પાણી લેતા નથી, પણ ઝાડનાં પાંતરાં (પાંદડાં)થી અથવા માટીનાં ઢેફાંથી સાફ કરે છે.

વેપાર રોજગાર મુખ્ય કરી મજૂરી, ચાકરી, કે ખેતીનો. કંઈ પણ હુન્નરી કામ જાણતા નથી. કેળવે તો કેળવાય ખરા.

રહેઠાણ. ધરના આકારનાં છાજનાં છાપરાં બાંધી પૃથક્ પૃથક્ અથવા કૃત્રિયાં બાંધી રહે છે.

ધર્મ. પોતાને “હિંદુ” કહેવડાવે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે ધર્મશૂન્ય છે. સંકટ વખતે પરમેશ્વર, રામ, માતા, વગેરે શબ્દો મોટેથી બોલે છે. મુસલમાનનું ખાતા નથી, તેમ મુસલમાન થવાને કહીએ તો બહુ ચૂસે થાય છે.

ખાણું પીણું તથા કન્યા વ્યવહાર. તમામ હિંદુઓનું તથા નાના ચોધરાનું અને પારસીનું ખાય છે; ખીજા કોઈનું ખાતા નથી. કન્યા સ્વચ્છતામાં પીણું જાણતું આવડતું નથી, તેને પટથો

એમ ગણે છે. મદલેલ માણસનું વ્યર્થ કરી તેમ અતિમાં લે છે. વેહેમ. અત્યંત વેહેમી છે. જૂત, ડાકણ (મરેલી આપણા જીવતી), વંત્રી, ચૂડેલ, મૂઠ, નજર, વગેરેને માને છે. મદગી આવે તો એસડ કરવાને બદલે ધૂણા કે ભગત પાસે ફડાવે છે, અથવા ડામ દે છે. વેદ કે ડાકરનું એસડ ખાતા નથી. આ જાત બીલકૂલ અજ્ઞાન છે.

પહેરવેષ. સ્ત્રીનો ઉજળિયાત જેવોજ. મરદ હંગોટ મારે છે, તથા ઉપર પોતિયું વીંટાળે છે.

રાચ રચીલાં કંઈજ નહિ; માત્ર ખાવાના કાદવના ઢોળલાં કે કાંસાના મોટા વાડકા.

સ્થિતિ અતિ દુર્ગાલ છે. પહેરેલું કપડું કાઢી ઓઢે તો ઓઢાય નહિ, તો જમીન ઉપર બિઘાડે દીલે પડી રહે છે. મજૂરીએ જાય તો ખાય, નહિતો ભૂખે મરે. ઘરમાં દાણાની જાત નહિ, તો પેસા હોયજ ક્યાંથી?

ભાષા તદન ગુજરાતી બોલે છે.

ચોધરા વિષે.

કાળીપરજના નવ વર્ગ પૈકી દૂબળાથી ઓછા સુધરેલા આ ચોધરા જાતિના લોકો છે. એમાં ચાર ભેદ છે. (૧) નાના ચોધરા, (૨) મોટાચોધરા, (૩) વલવાડા, (૪) ખોંડા. આ ચાર ભેદ ક્રમવાર મૂકવામાં આવ્યા છે, એટલે પૂર્વ પૂર્વનાથી ઉત્તર ઉત્તરના ઊતરતા છે. આ ઠેકાણે જે હકીકત આમવામાં આવી છે, તે ચારે જાતિના ચોધરા માટે આપવામાં આવી છે; કેમકે એ ચારે જાતિમાં એક બીજાથી કાંઈ જુદાપણું જોવામાં આવતું નથી. જે જે આખતમાં એ લોકો એક બીજાથી જુદા પડે છે તે તે ઠેકાણે તે બતાવી આપ્યું છે. ધણી મરી આખતમાં એ ચાર જાત મળતીજ છે. જે ઠેકાણે વિશેષ કરી

આવું, પંચ ભગી, અર્ધ, કુચાલ, કાદલ શિક્ષા કરી તાર ખીચ ને પેલાને ચોખ્ખો થયા એમ કહે તે.

બેદ પાડી દરેક વર્ગ માટે જૂદું ન બતાવ્યું હોય, ત્યાં તે ચારે વર્ગને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે છે, એમ સમજવું.

જન્મક્રિયા. આ જાતિની સ્ત્રીઓ બાળકને હરકોઇ સ્થળે જન્મ આપી શકે છે; એટલે ખેતર પાદરે સીમનું કંઇ કામકાજ કરવા ગઇ હોય, અથવા કાંઇ કારણસર પરગામ જવું થયું હોય, તે ત્યાંથી પાછા આવતાં રસ્તામાં પ્રસવકાળ આવી પહોંચે, તો ખેતરમાંજ અથવા સીમમાં અથવા રસ્તામાં બાળકને જન્મ આપી દે છે. બનતા સૂધી ઘેર જઇ પહોંચવાની કોશીશ કરે છે; પણ જો તે કોશીશમાં પાર ન પડે, તો ઘરની દરકાર રાખતી નથી. જો પોતાને ઘેર હોય ને પ્રસંગ પડે, તો ઘરના માણસની મદદ લે છે; ને સીમમાં હોય તે વખત જો કોઇ માણસ તેની સાથે હોય તો ઠીક, નહિતો કોઇની મદદ સિવાય પોતે એકલીજ બાળકને જન્મ આપે છે. બાળક જન્મ્યું કે તરતજ પોતાની પાસે રાખેલા ટોપલામાં (ચોધરા જાતિની બાઈડીઓ કંઇ કામકાજને માટે હંમેશાં પોતાની પાસે એક ટોપલો રાખી મૂકે છે) મૂકી પોતાને ઘેર ચાલી જાય છે. * પ્રસવકાળમાં દાયણુની મદદ એ લોકો ખીલકૂલ લેતા નથી. જણ્યા પછી ખીજ દિવસથીજ ઘરનું કામકાજ તથા ખેતીનું કામકાજ કરવા માડે છે. સૂવાવડમાં હલકો ખોરાક એટલે કોદરો ખાય છે, તથા સૂંઠ કોપરાં ચાવી ખાય છે, ને ફુલદાર પીએ છે. ધી ગોળનો ઉપયોગ કોઈ સુખી ઘરનો હોય તેજ કરે છે. બાળક જન્મ્યા પછી છઠ્ઠે દિવસે તેનું નામ પાડે છે; જેવાંકે વેસ્તો, સોમલો, નરસી, હીરો, કુતરો, ખીલાડો, કાગડો, રીંછડો, વગેરે.

આઠ નવ માસનું છોકરું થાય કે તેને ખાતાં શીખવે છે. ત્રણ ચાર

* આ કેકાણે શિવાલ જાહેર કે સ્ત્રીમંત કે સુખી ઘરની બાઈડીની પેઠે આ સ્ત્રીઓ વાંચે શા માટે ભરાતી ન હોય ? અમર તેના તુરેલા સાંધામાંથી રૂઢિચુસ્ત કેમ બન્યા થાય ? અથવા તેનું હીલું થયેલું પેટ શા વાસ્તે વિકાર ન પામે ? પણ કુદરત આ કેકાણે પોતાનો એક નિયમ સૂચવે છે કે, ઇશ્વરે આ શરીરની કૃતિ એવી રચનાથી ગોઠવી છે કે તેને જેટલું ખમવાને સર્થ કરીએ તેટલું થઈ શકે.

વર્ષની ઉમ્મરે પહોંચતાં છોકરાં (છોકરા, છોકરી) ને લંગોટી મરાવેછે. દશ બાર વર્ષની ઉમ્મર થતાં છોકરાને એક લંગોટી મરાવેછે તથા માથે ઘોળી પાઘડી બંધાવેછે. છોકરીને એક પોતડી પહેરવા તથા એક ઓઢવાને આપેછે. નાની ઉમ્મરમાં એ છોકરાં ગોવાળિયાં (ઢોર ચરાવનાર) થાયછે. પંદર અને તે ઉપરાંત વયની છોકરીને બાઇડીનાં લૂગડાં પહેરાવેછે, પણ કાપડું પહેરાવતા નથી. છોકરી લાયક ઉમ્મરની થાય કે તેને “બટકાલ કે બોટકાલ” નામથી ઓળખવામાં આવેછે.

લગ્નક્રિયા. લાયક ઉમ્મરનાં થતાં, એટલે છોકરા છોકરીની ઉમ્મર આશરે ૧૭—૧૮ વર્ષની થતાં લગ્ન થાયછે. લગ્ન કરવાની બે રીત છે, (૧) અંધાડિયો રાખીને (૨) અંધાડિયો રાખ્યા સિવાય.

અંધાડિયો (ધર જમાઇ) રાખીને પરણવાની રીત એવી છે કે પ્રથમ છોકરીનાં માબાપ અંધાડિયો રાખવાની વાતચીત છોકરાના બાપ સાથે ચલાવેછે. છોકરાનાં માબાપ જો અંધાડિયો મોકલવાનું કબૂલ કરે, તો છોકરી સાથે હેળવવા છોકરાને પોતાને ઘેર લઈ આવેછે. હવેથી એ છોકરો અંધાડિયો નામથી ઓળખાયછે. એક બીજાને સહવાસ કરાવવા તથા પરસ્પર પ્રીતિ બઝાડવા કામે કાજે બંનેને સાથે ને સાથેજ રાખેછે. એમ કેટલોક કાળ જતાં મન મળી જાયછે, તો પછી લગ્નનો દિવસ મુકરર કરી પેલો અંધાડિયો પોતાનાં માબાપ તથા સગાંવહાલાંને બોલાવી પોતાના સસરાના ઘરમાંજ લગ્ન કરી દેછે. આમાં અંધાડિયાને કંઈ રીતના રૂપિયા આપવા પડતા નથી. કદાચ છોકરા છોકરીને સાથે રાખતાં છોકરીનું મન નહિ માને (અંધાડિયે આવેલો પુરૂષ પસંદ ન પડે), તો પેલો છોકરોજ સમજીને પોતાને ઘેર જતો રહેછે. વળી માબાપ બીજો અંધાડિયો ખોળી લાવેછે. તેની સાથે જો મન મળે તો તેમ, નહિતો તેને પણ કાઢી મૂકીને વળી ત્રીજો, એમ મનમનતો ખોળી કાઢી લગ્ન કરેછે. ૩-૪ અંધાડિયા બદલે તો તેમાં ઝાઝી ગેરિમત ગણાતી નથી. અંધાડિયો રાખનાર આબરૂદાર તથા સારી સ્થિતિનો

ગણાયછે, તેમજ ખંધારિયે જનના નબળી સ્થિતિનો ગણાયછે.

ખંધારિયો રાખ્યા સિવાય લગ્ન કરવાની રીત. છોકરીનાં માઆપ છોકરાને પસંદ કરી તેનાં માઆપ સાથે વિવાહની વાત ચલાવેછે. છોકરાનો આપ જો ખુશી બતાવે તો બન્ને વહેવાઇ એકઠા થઇ લગ્નનો *દિવસ મુકરર કરે છે. આ વખતે વરવાળો કન્યાના આપને દેજના રા. ૩૫) અથવા તેથી ઓછા આપેછે; અને એક મૂઠો કે ફૂડો (આશરે સાત સાડાસાત મણનો) અનાજ આપે છે. આ રીતથી વિવાહ નક્કી થયા એમ સમજાય છે. આવી રીતનાના તથા મોટા ચોધરામાં છે. વલવાડા તથા ખોડામાં રક્ત દેજના રા. ૨૨) આપેછે; અનાજ આપતા નથી. મુકરર કરેલે દિવસે વરવાળો જન લઇને જાય છે. રોટલા તથા પાણું, (વાલ, વટાણા, વગેરે રાંધેલું કઠોળ) સાથે લેતા જાયછે; કેમકે કન્યા-બાળો જનમને ખવાડતો નથી. કન્યાવાળો ફક્ત દારૂ તથા તાડી જનવાળાને પાય છે. લગ્નને દિવસે કે એક દિવસ અગાઉ હળદ ચોપડે છે (પીઠી ચોળેછે). માડવો કરતા નથી. જન આવે કે ખાવા પીવાનું કામ ચાલે છે. ખાવા પીવાનું કામ પૂરું થયું કે નાયણાની

ફિયા શરૂ થાયછે, તથા ડોવરૂં વગાડેછે. નાયણું પાડવાની રીત એવી છે કે લગ્નમાં ભેગાં મળેલાં સ્ત્રી પુરૂષો (સ્ત્રીને ગમતો પુરૂષ અથવા પુરૂષને ગમતી સ્ત્રી) એક બીજા સાથે કડે બાકી (કમ્મરમાં હાથ નાખી) કુંડાળામાં દાખલ થઈ નાચે છે. એ પ્રમાણે મન ગમતી સ્ત્રીપુરૂષોનાં જોડાં કુંડાળામાં સામેલ થઈ નાચે છે. એ નાયણામાં વરકન્યા પણુ સામેલ થાયછે, ને તે પણુ નાચેછે. આ વખતે પહેલું વેહેલું † કાપડું પહેરાવેછે. વચ્ચે એક માણસ જિભો

ગેવડાં
નઈ કે દુધીનું બનાવેછે. જો લોકોનું જોડું વાળે છે.

† લગ્નનો વખત થણાખરો જેઠ મહીનામાં રાખે છે.

† કન્યા આપના બહાણે છોકરીના આપ ને ફિયા છે તેને દેજ (દિવાળ) કહેછે. જો ખાવાની રીત આખી કોળીપરજમાં છે, જેની રીતે બંધો બંધ હોય એક રીત તરીકે ગણવામાં આવે છે.

† કટોકટી છોકરીને મનુ આપત થાય કે કાપડું પહેરાવે છે. પરંતુ થણા ખરો રી. જો કન્યા વખતે કાપડું પહેરાવવામાં છે.

ઠીકી ડાલવું વગાડેલે, અજાણાં કિંમતી કરતાં નજાણે, ને ત્રાસતાં જાયછે. આ પ્રમાણે એક રાત્રિવિષય કરેછે, એટલે લગ્ન થઈ મ-
યાં એમ સમજેછે. વર પોતાના ઘરનાં કપડાં પહેરે છે, ને સ્ત્રી
પોતાના પામના ઘરનાં કપડાં પહેરે છે. વર તરફથી સ્ત્રીને પ્રિતબ-
ની છાલી તથા કલાષ્ટના કથાં મળેછે. ગણામાં ગાંડી નામનું કિડિ-
યાનું ઘરેલું પહેરે છે. પછી કન્યાને પોતાને સાસરે વળાવેછે. ક-
ન્યા લેવા જાય ત્યારથી તે લખને પોતાને ઘેર આવે તેટલા વખત-
માં, વરના સંબંધી તે છોકરીને લાડી નામથી ઓળખે છે. લાડી
લાવ્યા પછી તે બન્નેને (વરકન્યાને) સાથે ને સાથેજ રાખવામાં
આવેછે, એટલે કામે કાજે જોડેજ રાખેછે. આ વખતે લાડી જ્ય-
ટકાલ રૂપમાં હોયછે, એટલે કાષ્ટ પણ ઠેકાણે એક ખીજથી છૂટાં
પડી જતાં નથી. જ્યારે એ ત્રણ છોકરાંની મા થાય, ત્યાર પછી તે-
ઓ એક ખીજથી છૂટાં પડી કામે કાજે જાય છે. પરિણત સ્ત્રી
પુરુષ એક ખીજનું નામ લેવામાં શરમ સમજતાં નથી. વખતે
ખપ પડે તો એક ખીજનું નામ લઈ બોલાવેછે; પણ સસરાનું
નામ વડુ લેતી નથી, તેમ વહુના ખાટલા (જે ખાટલાપર વડુ સૂતી
હોય તે ખાટલો) પર સસરા બેસતો નથી. આમ કરવામાં તેઓ
મોટી મર્યાદા મળેછે. કદાચ જૂલથી થઈ જાય તો બહુ પરતાવો કરેછે.

બન્ને રીતનાં લગ્નની ક્રિયા તો એકજ તરેહની છે. ફેર માત્ર
એટલોજ છે કે અંધાડિયો રહેનાર જાન લઈ આવતો નથી, તેમ
પરણીને પાછો ઘેર જતો નથી; ને અંધાડિયે નહિ જનાર જાન લઈ
પરણીને આવેછે ને પરણીને લાડી લઈ ઘેર જાયછે. તેમજ એને
જાનનો અરમ મૂરો પાડવો પડેછે; અને અંધાડિયે જનારને જા-
નનો અર્થ કન્યાવાળા આવેછે.

ફારગલી. ઘણીધણિયાણીને ન બનવાથી ફારગલી આપવી
લેવી પડે, તો જેનો વાંક હોય તેની પાસેથી ફારગલીના રા. ૩૦)

● જ્યાં કોમી જુવાન અવસ્થા હોયછે એટલે જાનને એ ત્રણ છોકરાંની મા થાય
ત્યાં લગ્નની અવસ્થાને બટકાલ કહે છે. પછી ડાહ્યા અથવા ઘડી કિયું નામ મળે.

પંચ લેછે. તેમાંથી દારૂ વગેરે પીવાનો જે અર્થ થાય તે મળે. લઈ બાકીના રૂપિયા જેને આપવા થટે તેને પંચ આપી દે છે.

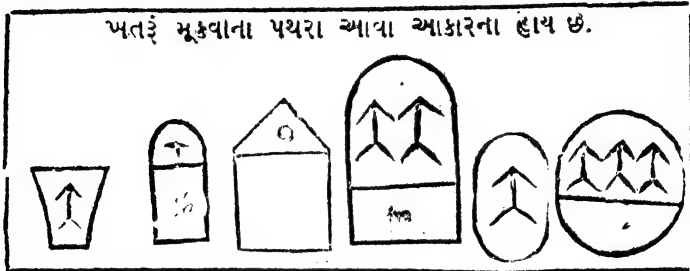
મરણક્રિયા. મરનારને લંગોટી વળાવેછે. પછી બધાં કપડાં પહેરાવે છે તથા ધરેણું ધાલેછે. ખાટલી પર સૂવાડી ચાર જણા બાયકી જાયછે. આગળ તૂર તથા થાળી વગાડતાં જાયછે*. લખ જતાં મોઢેથી કાંધ બોલતા નથી. સાથે રાંધેલા ચોખ્ખા બાંધી લેછે. રમશાને પ-હાંચ્યા પછી લાસ હેડે મૂકી, પેલા રાંધેલા ચોખ્ખામાંથી થોડા થાળી-માં લઈ લાસને ખવાડતો હોય, તેમ તેના મોં આગળ ધરી ફેંકી દેછે. પછી ચેહ ખડકી, લાસ ઉપરનાં રૂપાનાં ધરેણું હોય તે કાઢી લખ બાળી મૂકેછે. લાસને પૂરી બળવાની રાહ ન જોતાં નહાઇને ઘર તરફ પાછા વળેછે. રસ્તામાં કડિયાઈ (વિસામો કરી દારૂ પીવો) કરેછે. પછી મરનારને ઘેર આવેછે ને ત્યાંથી સૌ પોતપોતાને ઘેર વેરાઇ જાય છે. બાઇડીઓ પણ ઘરમાંથી લાસ નીકળી કે રડત રડતાં નવાણે જઇ ત્યાં નહાઇને મરનારને ઘેર રડતાં રડતાં પાછાં આવે છે. ત્યાં બેસી દારૂ પી સૌ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યાં જાય છે. બીજે દિવસે મરનારનાં સગાંવહાલાં ભેગાં થાયછે; ને બાળી મૂકેલી લાસ પૂરી બળી છે કે નહિ તે તપાસી, જે બળી રહી હોય તો તેની છાર ઘોઘ ઘેર આવેછે; ને કંઇક ભાગ બળવાને બાકી રહ્યો હોય, તો તે પૂરો બાળી છાર ઘોઘ ઘેર આવેછે. ત્રીજે દિવસે પાછા ભેગાં થાયછે. ઘેરથી બાકીનું બાકી તથા દારૂ લખ સીમમાં એક મુકરર કરેલી જગ્યા હોયછે ત્યાં જઇ બેસેછે. ત્યાં દારૂ પી તથા બાકીનું ખાઇ પોતાને ઘેર ચાલ્યાં જાયછે. આ ક્રિયાને દહાડો ઇયા મરણ પાછળનો અરથ સમજેછે. ચોથે દિવસે સગાંવહાલાં પાછાં ભેગાં મળી ખમતઈ મૂકેછે. તે એવી રીતે કે, મરનારના નામનો એક પથરો

* મને તેડું માણસ, એટલે બાળક, જુવાન, કે ઘરડું મરે, તોપણ તૂર અને થાળી આગળ વગાડે છે.

+ એ ખતરા ઉપર કોઈ સારી સ્થિતિનો હોય ને મને ત્યારે મૂમટ મૂકેછે. એ મૂમટ માટીના થાળે. કેટલાક લોકો મૂમટને બદલે ઘાડો (જે ઘાડાના આકારનો

કલ્પી, તે પથરાને મુકરર કરેલી અમુક જગ્યાએ, તૂર તથા થાળી વગાડતા

વગાડતા મૂકવા જાય છે. પછી તે જગ્યાએ પેલો પથરા અર્ધો દાટે છે ને અર્ધો ખુલ્લો રહેવા દે છે. તે ઉપર દારૂની છાક પાડે છે, તૂર તથા થાળી વગાડે છે, ને પછી ઘેર ચાલ્યા આવે છે. જે કુટુંબી હોય તે મૂક કતરાવે છે તથા માથું મુંડાવે છે. નાનાં છોકરાં મરી ગયલાં હોય, તો તેને નામે મોટા માણસ માથું મુંડાવતો નથી, તથા મૂક કતરાવતો નથી.

રંડાપામાં સ્ત્રી હાથમાંની છાલી કાઢી નાખે છે તથા પગમાંના કલ્લાં કાઢી નાખે છે. આ રીત નાના તથા મોટા ચોધરામાં છે. બોંડા જાતિમાં જન્મે હાથની છાલી તથા એક પગનું એક કલ્લું કાઢી નાખે છે ને એક પગમાં રહેવા દે છે; જ્યારે નાતરે જાય ત્યારે પેલા ધણીનું બીજું કલ્લું પહેરે છે. વજવાડા જાતિમાં બાઇડીને એક પગે બે,

માટીના બનાવેલો હોય છે.) તે ખતરાની પાસે મૂકે છે. એ મૂમટ અને ઘોડા કુંભાર માટીના બનાવે છે ને તેને ભઠ્ઠીમાં પકવે છે. પછી તેના ઉપર ખડી, ચૂનો, અખરખનો ભૂકો, તથા કલાઈ સફેતો વગેરે એકઠા કરી તેની એળવાણી તે ઉપર લગાવે છે, ને તૈયાર કરી રાખે છે. જ્યારે એ લોકોને ખપ પડે છે ત્યારે કુંભારને ત્યાંથી વચાતા લઈ આવે છે. મૂમટ અને ઘોડા મૂકવાની ક્રિયા ખતરે મૂકવાના જવાબ છે, એટલે આઠ દશ માણસ ભેગા થઈ, સાથે મૂમટ કે ઘોડો લઈ, તૂર, થાળી, ડોવર વગાડતા જઈ, તે ખતરા ઉપર મૂમટ એથવા ઘોડો હોય, તો ખતરા પાસે મૂકે છે, ઘીનો ફીંકા કરે છે, અને દારૂ તાલીની છાક પાડે છે, મરઘાં વાઢે છે, ધળ ચઢાવે છે. પછી ખાઈ પી તૂર ડોવર વગાડતા પાછા પોતાને ઘેર આવે છે.

ખતરે, મૂમટ, ઘોડા, વગેરે મૂકવામાં એ લોકો એવી સમજ ધરાવે છે કે ખતરે મૂકી ઉપર મૂમટ કે ઘોડો મૂકવાથી ભૂત ન થાય ને કુઃખ ન દે. તેની ખાતરીમાં મૂમટ થા ઘોડો મૂકવા જનાર પૈકી એક જણ ઘૂણી પડે છે, ને પછી તે બોલે છે કે; "હાર રહે, ભૂત ની થાય, કોઈને કુઃખ ની દીએ, ઘરમાં-ઢોરમાં-પોહોમાં કાંઈ બગાડ ન કરે," વગેરે. આટલું થયા પછી વરસ છ મહીને કંઈ બીગાડ થાય તો કરીથી ખતરે મૂકે છે, ને બધી ક્રિયા ઉપર પ્રભાણ કરે છે.

એમ બે પગમાં ચાર કલ્લાં હોય છે. તે બે રંડાય ને તેને છોકરો હોય તો એક એક પગનું એકેક કલ્લું કાઢી નાખી ભાંગી નાખે છે ને એકેક રહેવા દે છે. બે છોકરો ન હોય તો ચારે કલ્લાં ભાંગી નાખે છે. જ્યાં સૂધી નાતરું નહિ કરે ત્યાં સૂધી એવે વેષે રહે છે.

દેવ. એ લોકોના મુખ્ય દેવ હીમારિયો, નાદરવો, કાકાબળિયો, ભવાની માતા, આહિંદો દેવ.

એ લોકોની દેવ માનવાની રીત એવી છે કે જે વખતે જે આખતનું સંકટ પડ્યું તે વખતે તેજ નિમિત્તનો એક દેવ કલ્પી કાઢી (પથ્થરનો કલ્પી કાઢેલો એક કકડો તથા તે ઉપર સિંદૂર ચોપડેલું એવો), તેની એક મુકરર જગ્યા દરાવી, ત્યાં તે નામનો દેવ મૂકે છે, તથા તે ઉપર દારૂની છાક પાડે છે. ત્યાં મરણું વાટે છે, ને એકાદ જણ ધૂણે છે, ને તે સુખાકારી રહે એવા કેટલાક શબ્દો બોલે છે. જે દિવસે દેવ કરે છે તે દિવસે તમામ લોકો ખેતીવાડીને કામે કાજે કે ખીજે હરકાઈ કામે જતા નથી. આને એ લોકો “દી-હ પાળ્યો” એમ કહે છે.

હીમારિયો દેવ. એટલે સીમનું રક્ષણ કરનાર દેવ. તે શિવાજીમાં ખેતીનો માલ પાંકતી વખત તથા માલ કાઢતી વખત વગેરે સમય ઉપર કરે છે. આ દેવક્રિયા આખું ગામ મળીને કરે છે. ઘરઘણી ફક્ત પોતાના ખેતરને માટેજ જે દેવ કરે છે તેને ખેત-રૂપાળદેવ (ક્ષેત્રપાળ) કહે છે.

નાદરવો દેવ. જેઠ માસમાં નાદરવું (કૂમળું ઘાસ) બીજે ત્યારે કરે છે; એવા બાવથી કે ચારો સારો થાય ને તે ખાઈને ઢોર સુખી રહે. એ દિવસે સીમમાં જઈ ઢોરને આખાદીમાં રહેવા માટે, ખાખરા, દૂધરા, વગેરે જાડના મૂળિયાં લાવી દેવ આગળ મૂકી છાક પાડે છે. પછી જે દેવ કરવા ગયલા હોય તે જેટલા હોય તેટલા બધા થોડાં થોડાં મૂળિયાં વહેંચી સેછે; ને સૌ પોતપોતાની કહોડમાં છાંટે છે.

કાકો બળિયો દેવ એટલે શીતળાનો દેવ. જ્યારે આશુખાશુ

અથવા પોતાના ગામમાં શીળીનો રોગ ચાલતો હોય ત્યારે, અથવા સાધારણ રીતે વર્ષમાં એક વાર એ દેવને પૂજે છે. પૂજવાની રીત ઉપર પ્રમાણેજ છે. છોકરાં કે ઢોરને પોતાનાં ઘરમાં શીતળા ની-કળ્યા હોય, તો તે ઘરનાં તમામ માણસો નહાતાં નથી, ને લૂગડાં ધો-તાં નથી. અનાજ કાઢવાનું કે પોંદવાનું હોય, તો તે કામ પણ ક-રતા નથી. શીળા સારી થયા પછી પોતપોતાનાં કામ કરેછે.

ભવાની માતા. મરકી વગેરે રોગો આસે ત્યારે તેમાંથી બ-ચવાને માતાની ઊગ્રમણી કરેછે, ને દીઠ પાળેછે.

આહિદે દેવ. આ દેવની સ્થાપના જ્યાં ને ત્યાં ગમે તે વખતે થતી નથી; પણ એક મુકરર જગ્યામાં છે. તે જગ્યા પીપલવાડા જે માડવીની અસલ રાજગાદી હતી, ત્યાં એક આહિદે નામનો ડુંગર છે, તે ડુંગર ઉપર સ્વાભાવિક રીતે એક પથ્થરની ગુફા પડી ગયલીછે, તેમાં એ દેવ રહેછે. તેની બાધા કોઈ મોટા સંકટ વખતે રાખેછે.

તહેવાર. એમનો મુખ્ય તહેવાર ખીમાસો (દિવાસો) છે. એને આગસે દિવસે લીપણું કરેછે, એટલે ઘરને બધું લીપી કાઢે છે, ને ખીન્ન દિવસે એટલે તહેવારને દિવસે ચોખાના લોટનાં ઢેબરાં (રો-ટલા) કરેછે, તે સાંજના ખાયછે તથા દાર પીએછે. એ સિવાય બ-જેવ, સરાધિયાં, દીવાળી, વગેરેના તહેવાર કરેછે. તે દરેકમાં લીપણું (લીપી કાઢવું) કરીને દાર પીવાનો ધારો છે.

ખોરાક. હંમેશનો ખોરાક કોદરા, જુવાર, ભાત (ડાંગર), વ-ગેરે, તથા એજ અનાજનું ભડકું કરી ખાયછે. મરઘાં, બકરાં, મા-છત્રાં ખાયછે. ગાય, બેસ, વગેરે અતિ ઉપયોગી જનાવરનો આહાર કરતા નથી. તથા કોઈક સમયે અથવા ભૂખમરાના વખતમાં *લો-ધ પાડેછે.

* નદી, તળાવ, કે ખાડીમાં મોટા દરો હોય છે, તેમાંના પાણી સફાઈ આછાં થવાં માટે, ત્યારે તેમાંનાં માછલાં મારી ખાવા માટે ગામમાંના પાંચ દરો માણસ મળી લોધ પા-ડવાનો વિચાર કરે છે. પછી હાટ (બજાર ગુજરી) વગેરે, ઠંકાણે એ લોકોનો રેળો ભગ્યલો હોય, ત્યાં જઈ એક બીજાને બબર કરી દે કે કુલાણા ગામમાં અથક જગ્યાએ

સદ્ગુણ. એઓ સાચા, વિશ્વાસુ, અને જેનું જેટલું લીધું હોય તેટલું પૂરેપૂરું આપે એવા ન્યાયી, પરોણાની આમતા-સ્વાગતા કરવામાં તત્પર, તે એટલે સુધી કે પોતાના ઘરમાં ખાવાનું ન હોય તો બિયાર ભાથું લાવીને પણ ખવડાવે છે. મિલનસાર ને શાહુકાર પર ખરા આકીનવાળા છે. ખેતીમાં જેટલું અનાજ પાક્યું હોય તેટલું બધું, પોતાના ખાવા માટે પણ રાખ્યા સિવાય, શાહુકારને આપી દે છે. ન્યારે જોઈએ ત્યારે “બી બમણું ને ખાવટી દોઢી” એ ન્યાયે અનાજ લઈ આવે છે. ખીને માટે શાહુકારને ત્યાંથી અનાજ લાવે, તો અનાજ પાકે ત્યારે બમણું તોળી આપે છે; ને ખાવટી (ખાવા) માટે લાવે તો દોઢું અનાજ પાછું શાહુકારને આપે છે. શાહુકારને ત્યાં ખાતે લખાય ત્યાં પણ ખીને માટે કે ખાવટી માટે આપ્યું એમ લખાય છે. કેળવણી જેટલી આપીએ તેટલી હુક શકે એવા, તથા હુજરી કામ શીખવ્યું હોય તો તે કરી શકે છે. પોતે મોઢે કંઈ બાબતની કબૂલત આપી હોય, તો તે ગમે તેમ કરીને પાળે છે. દસ્તાવેજ કે લેખી પૂરાવો કરવાની જરૂર નથી; પણ હાલના હુમ્મ્યા શાહુકારોએ એઓને ભૂતું બોલવું, બોલીને ફરી જવું, વગેરે દુરાચારને માર્ગે દોરવવા માડ્યા છે.

દુર્ગુણ. દાર તાડી પીએ છે. ઝાડે જાય ત્યારે હાથ પાણી

અમુક વખતે લોધ પડવાની છે. એમને કલાકે મિનિટનું જ્ઞાન નથી, પણ આટલો દીહ ચઢતે એમ વખતનું માપ આપે છે. તે એટલો બધો ખસે પડે છે કે હોલના જમાનાના સુ-ધરેલા લોકનાં ઘડિયાલ તેની આગળ ખોટાં પડી જાય છે; એટલે કે અમુક કલાકે મળવાનું નક્કી કરાવ્યું, તો તેમાં વખતે બે ત્રણ મિનિટનો ફેર પડી જાય છે, પણ આ લોકોએ ખતાવેલા માપમાં ફેર પડતો નથી. આ બખર સાંભળી આઠ આઠ દશ દશ માઉ સુધીના લોકો ઠરાવેલી મુદતે પોતાના આછવા તથા ભાજી (માછલાં પકડવાનાં સાધન) લઈ ઠરાવેલી જગ્યાએ એકઠા પાય છે. પછી નિયમિત વખતે બધા લોકો, જણે આકારમાંથી જુએ મરતાં તોડતાં ઢોળાં કંઈકવાળાં ખેતર ઉપર એકદમ તૂટી પડતાં હોયની, તેમ એકદમ ધસારો કરીને પેલા દરમાં તૂટી પડે છે, એટલે દરના પાણી ઢોવાઈ મેલાં થઈ જાય છે. તેથી માછલાંને પાણીમાં નાસવાનો માર્ગ સૂકીને નથી, અને એકદમ આછવા કે ભાજીમાં થોડી મહેનતે પકડાઈ જાય છે. આમ કરવાથી થોડી મહેનતમાં ઘણી માછલી જડી આવે છે. ને એક બે દિવસનો ગુજારો કરી લે છે. વખતે કોઈના હાથમાં એકે માછલી આવતી નથી તો તે નિરાશ થઈ ચાલ્યો જાય છે. કેટલાકે લોકે લોધ પાડતી વખતે એક જાતના ઝાડનાં છાંયે દશમાં નાખે છે, તેનો રસ પાણી સાથે મળે છે તેથી માછલાં પાણીમાં દેખી શકતાં નથી, ને પકડાઈ જાય છે.

લેતા નથી. હંમેશ નહાતા નથી. કદાચ જૂસીને નહાય તો નહાય. બાઈડીઓ કચ્ચિત નહી, તળાવ, ખાડી, કે કૂવે નહાવા જાય, તો પોતાની કમ્બર ન પલાળતાં બાઈડીનું શરીર પલાળેછે. મરદો આખું અંગ પલાળે છે. લૂગડાં ધોતા નથી. એ ત્રણ માસે માથું ખોરાવે (મુંડાવે) છે, પણ તે પૂરે પૂરું નહિ. માત્ર ચેહેરો કઢાવી મૂકે છે ને બાકીના વાળ કતરાવી નાખે છે. કાંઈના મૃત્યુ પાછળ પૂરેપૂરું માથું મુંડાવે છે, પણ ચોટલી રાખે છે.

વેપાર રોજગાર. નોકર ચાકર રહેતા નથી, ફક્ત પોતાની ખેતીનાજ ઉદ્યમ કરે છે. બાઈડીઓ ખજૂરીના છટિયાંની સાદડી સાવરણી બનાવેછે, તથા સૂતરની કેંસ ગૂંથી જાણેછે. મરદો પોતાને પહેરવાના જાંગિયા સીવી જાણે છે. ચોથી જાતના ખોંડા ચોધરા કેટલાક ખેતી કરે છે, ને કેટલાક નથી કરતા. જેઓ ખેતી નથી કરતા તેઓ પોતાનાં ઐરાં છોકરાં સાથે એક ટોપલામાં લાકડાની પૂતળી (મૂર્તિ) મૂકી ત્રણ જાતના ચોધરાને ઘેર બીખ માગે છે. જેને જે મળે તે તેના ટોપલામાં નાખે છે; એટલે ઘણું ખર્ચ અનાજના નાખે છે, બીજું કંઈ મળતું નથી. માગેલા અનાજ ઉપર પોતાનો ગુન્નરો ચલાવે છે. બીજી કોઈ પણ કાળીપરજની જાતિને ત્યાં એ લોકો બીખ માગતા નથી.

રહેઠાણ. ગુણવાળાં છાપરાં બાંધે છે. એક એકની સાથે છાપરાં બાંધી રહેતા નથી. એક બીજાથી ૫૦, ૧૦૦ કદમ દૂર છાપરાં રાખે છે.

ધર્મ. ધર્મ શૂન્ય છે, પણ પોતાને હિંદુ કહેવડાવે છે.

ખાતું પીતું તથા કન્યાવ્યવહાર. પોતાની ચાર જાતિમાં પણ એક બીજાને કન્યા આપતા નથી, તો કાળીપરજની બીજી જાતમાં આપેજ ક્યાંથી? ફક્ત પોતે જે વર્ગનો હોય તેજ વર્ગમાં કન્યા આપ લે કરે છે. ખાવા પીવામાં આગળ આપેલા કમ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ ચોધરા જાતિનું ઉત્તર ઉત્તર જાતિના ચોધરા ખાય છે.

કાળીપરજની બીજી જાતનું એઓ ખાતા નથી.

વેહેમ. જીવતી તથા મોયલી ડાકણનો વેહેમ અત્યંત છે. જીવતી ડાકણથી બહુ બીએછે. જૂતપ્રેતનો, મૂઠ ચોટનો, નજરનો, કરી મૂકવાનો, વગેરે અત્યંત વહેમ છે. કોઇ સાથે કંઈ કારણસર લઢાઈ થાય તો તે અદાવતના બદલામાં સામા માણસને કંઈ માંદગી કે તુકસાન કરવા તેના પર મંત્ર ફેંકવો, તે કરી મૂકવું. પણ ખરી વાત તો એટલીજ છે કે અદાવત થઈ હોય ને માંદગી આવી જાય, ત્યારે એમ કહે છે કે ફલાણાએ કરી મૂક્યું. જે કંઈક કારણસર ધરમાં માંદગી આવી જાય અથવા તો ધરમાંના બે ચાર ઢોર મરી જાય, અથવા માણસ બાંગે (મરે), તો એમ વેહેમ ખાય છે. અથવા છાપરૂં ખળી જાય, તો એમ સમજે છે કે આ છાપરૂં ધાર્ણું નહિ. માટે ત્યાંથી છાપરૂં તોડી પાડી બીજા ઠેકાણે બાંધે છે. એક ઘરનાં બધાં માણસો સાથે બેસીને ખાતાં નથી, તેમ એક બીજાના જોતાં ખાતાં નથી. એક બીજાથી આહું મોટું રાખીને ખાય છે. એક બીજાનું બોટેલું ખાતાં પીતાં નથી. પોતાની જાત સિવાય બીજા કોઇ જાતના પુરૂષ સાથે સ્ત્રી જતાકારી કરે તો તેને વટલી એમ ગણે છે. એને પવિત્ર કરવા માટે યંચ ન્યાતું કરાવે છે ને ન્યાતમાં લેછે. અનાજ ખળીમાં હોય ત્યારે તેમાંથી ડાકણ, જૂત, વગેરે માલ ઊડાવી ન જાય, માટે ખળીની આગપાસ કુંડાળું કરેછે. પછી અનાજ ઘેર ભરી લાવે છે. માંદગી આવે તો ધૂણા ખાસે ઝૂડાવી સાઈ કરવાને વધારે રાજી; અથવા તો જંગલના પાન (ફોઈ આડના પાંદડાં), ફળ, ફૂલ, કંદ, મૂળિયાં, વગેરેનો ઉપચાર પોતાની જાણ પ્રમાણે કરે છે; પણ વૈદ કે દાકતરની દવા ખાતા નથી. વખતે કોઈ ઉપાયથી સાઈ ન આવે, તો આખરનો ઉપાય ડામ દેવા એજ છે.

પહેરવેષ. મરદનો પહેરવેષ જાંમિયો, જે કેડથી ઘૂટણના ઉપલા ભાગ સુધીનો હોય છે તે, તથા માથે ધોળી પાઘડી તથા ટૂંકા અંગરૂબો. પાઘડી લાટિયું કે કાપરૂં તામનું સતરનું જાડું, રંગેલું

કપડું પાંચ હાથ લંબાઇતું હોય છે તે એક કાછડો મારી પહેરેછે, ને બીજું માથે બાંધેછે કે ઓઢેછે. સ્ત્રીઓ પગમાં કલાર્ઠનાં કલ્લાં પહેરેછે, તથા હાથમાં પિત્તળના વાળા (છાલી) તથા ગળામાં કીડિયાંનાં ધરેણાં પહેરેછે. કાનમાં પિત્તળના વીટલા પહેરે છે. પહેરવેષ તથા ધરેણાં ઉપરથી કાળીપરગની તમામ જાતો જૂદી જૂદી ઓળખાઇ આવેછે. મરદ મૂઝ રાખેછે, દાદી રાખતા નથી; તથા માથે થોડી ચોટલી રખાવી બાકીનો ચેહેરો કઢાવેછે.

રાચરચીલાં. ખાવા પીવાનાં માટીનાં વાસણ તથા તુંબડીનાં ડોળરાં. ઓઢવા પાપરવામાં જિએ આભ ને નીચે ધરતી. જે કોઇને ખજૂરીની સાદડી ને વહાણથી ભરેલો લાકડાનો અનવડ ખાટલો મળ્યો તો તે સારી સ્થિતિનો ગણાય. કોઇ સારો ગૃહસ્થ હોય, તે ગાડી, બળદ, ખેતીનાં ઓગર, જેવાં કે સાદાં હોળ, કુહાડી, કોદાળી, દાતરડું, દાતરડી, ઓરણી, વગેરે હોય છે.

સ્થિતિ અતિ કંગાળ. ખાવાનું મળે તો રહેવાનું નહિ, ને રહેવાનું મળે તો ખાવાનું નહિ. છોકરાંને ખવાડે તો માખાપને એક બે દિવસ ભૂખમરા કરવા પડે. એક બે દિવસની ભૂખથી માખાપ ખાવા બેસે તો છોકરાં ટમટમે ને કલવલે. ખાવાનું ન મળતાં બચ્ચાં નિરાશ થઇ રડી રડીને જમીન પર આમ તેમ લોટતાં ઊંઘી જાય છે, ને માખાપ નિર્દયતાથી પોતાના પાપી પેટને ભરેછે. વાપરવાને રોકડો પૈસો પાસે નહિ. કંઈ વેચાતું લેતું હોય તો દાણો વેચી તેના પૈસા કરી વેચાતું લે, અથવા સ્કાટે લે.

ભાષા. ચોધરી ભાષા બોલેછે. ગૂજરાતી સાથે ધણો સંબંધ રાખેછે.

ગૂજરાતી.

ચોધરી.

હું આહિદો દેવ પૂજવાને જાઉં છું,

દેવ પૂજણે આહીદે જાતોમ્

તું આહિદે ગયો હતો?

આહીદે ગોનો.

હું કડોદ હાટ કરવા જાઉં છું.

કુડુદ હાટ કરને જાતામ્

ઢોડિયા (ઢાંડિયા).

ઢોડિયા જાતિ નાના ચોધરાની રીતભાત સાથે ઘણી વાતમાં મળતી આવેછે. નાના ચોધરાનું એઓ ખાતા નથી, તેમ નાના ચોધરા એનું ખાતા નથી. એની વસ્તી વાંસદા, ધરમપુર, વલસાડ, ચીખડી, વગેરેની આસપાસ છે. એ જાતિ સાથે નાયકા ભેળાયલા રહેછે; એટલે જે જે ગામમાં ઢોડિયા રહેછે, તે તે ગામમાં નાયકા પણ રહેલા હોયછે. પરંતુ ઢોડિયાના જથ્થાથી દૂર પોતાનો જથ્થો ખાંધી રહેછે, તે નાયકાવાડ નામથી ઓળખાય છે. નાયકા જાતિનું એઓ ખાતા નથી. કદાચ ભૂલથી નાયકાનું ખવાઈ જાય, તો તેમાં નાયકાની વધારે કસૂર ગણાયછે. કેમકે એઓમાં એવો રિવાજ છે કે ખાવા પીવાના વ્યવહારમાં નાયકા ભળી જાય, તો તેણે “ હું નાયકો છું ” એમ કહી દેવું જોઈએ. જો એમ ન કહે ને કોઈ ઢોડિયો વખતે તેનું ખાઈ લે, તો પેલો નાયકો કસૂરવાન ગણાયછે, ને ઢોડિયો વટલ્યો એમ ગણાયછે. એ વટલેલને ન્યાતું કરી પાછો ન્યાતમાં લેછે.

ન્યાતું કરવાની રીત—વટલેલ ઢોડિયો પંચ ભેગી કરેછે તથા ભગતને બોલાવેછે. તે ભગત આગળ પાશેર દોઢ પાશેર જીવારની ઢગલી વાળેછે. પછી ભગત દાણા જૂએછે, તેમાં જો ગુસમાઈ દેવ (એ લોકોનો દેવ) વટલનારને ન્યાતિમાં લેવાનો હુકમ કરે તો લેવાય; નહિતો ન લેવાય. જો ના કહેતો તે વખતે પંચને તથા ભગતને રજા આપી દે છે. ફરી બીજી વખત પંચ તથા ભગત બોલાવેછે, ને તેમજ કરેછે. જો તે વખતે દેવ હા કહે તો આખી પંચ બોલાવેછે. (આગળ જે પંચ બતાવી તે ચાર પાંચ મુખી માણસનેજ બોલાવવાની જાણવી.) પછી તે પંચ આગળ પેલો ધૂણો કહેછે કે “ગુસમાઈ દેવે અમુક માણસને ન્યાતમાં લેવાનો હુકમ કર્યો છે માટે તેને લેવો”. આટલું થયું કે વટલનારને એકઠી મળેલી પંચમાં બેસાડેછે, ને ત્યાં બધા ઠાક તાડી પીએ તેની સાથે પેલા વટલનારને પણ પાયછે. આ

દાર તાડીનો ખર્ચ વટાળનાર નાયકાને આપવો પડેછે. જો તે નાયકો ન આપે તો તેને માર મારેછે, તથા નાયકા જાતિમાંથી બહાર મૂકાવેછે. નાયકા ઢોડિયા જાતિનો એવો પ્રતિબંધ છે કે એક બીજાના ફ્રેસલામાં મદદ આપવી. નાયકાની કન્યા લેતા નથી, તેમ આપતા નથી. કદાચ કોઇ લે તો તે નાયકો થઇ ગયો એમ ગણાય છે.

જન્મ ક્રિયા. ચોધરા જાતિને મળતી છે, * વખતે દાયણુની મદદ લેછે. સૂતાવડમાં બંદી, કોદરા, નાગલી, વગેરેનાં ઢેજરાં ખાય છે. ૧૨ દિવસ અથવા સવામાસ સૂધી આબડછેટ પાળેછે. ત્રણ સાર વર્ષનાં છોકરાં થાય કે લંગોટી મરાવેછે. ઉમ્મરે પહોંચતાં, એટલે ૧૫-૧૭ વર્ષની ઉમરનાં થતાં લગ્ન કરેછે. તે એવી રીતે કે (૧) ખંધાડિયો રાખીને અગર (૨) ખંધાડિયો રાખ્યા વગર.

લગ્નક્રિયા. [૧] જેઓ ગરીબ હોય છે તે પોતાને ઘેર ખંધાડિયો રાખે છે. ખંધાડિયો હેળવવાની રીત ચોધરાના જેવી છે. વરવાળાએ કન્યાના આપને દેજ ના રા. ૧૬) આપવા પડે છે. પછી લગ્ન થાય છે. કન્યાને બારણે આખી રાત નાચણું પાડેછે. વરકન્યાને સામસામા બેસાડી એક અનુભવી બાઇડી વરકન્યાના આઠ વાર પરપર માથાં ઠોકાવેછે, એટલે લગ્ન થઇ ગયાં એમ સમજેછે. દાર તાડી પીતાં જાયછે ને નાચતાં જાયછે, તથા ગીત ગાતાં જાય છે. આ પ્રમાણે એક રાત કરી વરને ત્યાંજ મૂકી વરના સગાંવહાલાં સૌ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યાં જાયછે. પછી પેલો પરણનાર સાસરામાં બે ત્રણ વર્ષ રહેછે. એક બે છોકરાં થાય કે પછી સસરાના ઘરમાંથી નીકળી બીજું ઘર માડી ગમે ત્યાં જઇ શકે છે. આ રીતે લગ્ન કરવામાં બન્ને પક્ષને ખર્ચ કમી થાયછે.

(૨) જે સારી સ્થિતિવાળો હોય છે તે પોતાના છોકરાને ખંધાડિયો મોકલતો નથી, પણ વિવાહ કરી લગ્ન ઠરાવી બીન કાઢીને

* એ જાતિના નામની સંજ્ઞા જીવણા, મકન, નરજ, હામલો, વગેરે; તેમ જીવણિના લાજુડી, દીલુડી, લખડી, કંડુડી, વગેરે છે.

જાય છે. એ જાતનો ખર્ચ વરવાળાને પૂરો પાડવો પડે છે. પછી હપર ખતાવેલી રીત મુજબ લગ્ન થાય છે, ને વરવાળો કન્યાને ખોતાને ઘેર લઈ જાય છે.

મરણક્રિયા યોધરાને અનુસરતીજ છે. એહ ખડકી બાળો મૂકી ઘેર આવે છે. ઠંડાઈ વગેરે કરે છે. મરનારની પાછળ સ્ત્રી તથા પુરૂષો સ્નાન કરેછે, તથા રડે છે. છાર ઘોતા નથી, પણ તેજ જગ્યાએ રાખનો ઢગલો કરી મૂકે છે તે બિડી જાય છે. દહાડા ખર્ચ ગમે ત્યારે, એટલે મહીને, વર્ષે, કે બે વર્ષે પણ કરવો પડે છે. ખર્ચમાં વાલ, રોટલા, દારૂ, તાડી, વગેરે ખવાડે છે. જો બીલકુલ ખર્ચ ન કરે તો તે બહુ નમજો ગણાય છે.

ખતરં. મરનાર ભૂત થયો એમ જો જાણવામાં આવે તો ખતરં મૂકે છે. આ ખતરં પથ્થરનું નહિ, પણ સિંદૂર ચોપડેલું લાકડાનું પૂતળું હોય છે, તે યોધરાની રીત પ્રમાણે અમુક જગ્યાએ મૂકી આવે છે. મરનારની પાછળ ચૂતક કાઢે છે. સગાંવહાણાં ચોથે દહાડે રમશાનમાં જઈ મૂલ મુંડાવે છે. ત્યાં તૂર, ઘાળી, વગેરે વગાડે છે.

ફારગતી. ધણી સાથે ન જનવાથી ફારગતી થાયછે. અપરાધ પ્રમાણે ગુન્હેગાર પાસે દંડની રકમ લેવાય છે ને પંચની મારફત ફારગતી થાય છે. જનતાં સૂધી આ જાતની સ્ત્રી ધણી જીવતો છતાં ક્ષીજ સાથે નાતરે જતી નથી. આનું મુખ્ય કારણ હેળવેલાં (પસંદ પડતાં) સ્ત્રી પુરૂષનાં જોડાં છે.

રંડાપાના ચિન્હમાં હાથ પગની કડકી તથા વાળા (એ નામનાં પિત્તળનાં છાલિયાં) બિતારી નાખે છે ને તે વેચી ખાય છે. કદાચ નાતરે જાય તો ફરીથી પહેરે છે.

દેવ. હીમારિયો, આહિંદો, ગુસમાઇ, શામલા દેવ, વગેરે જૂદા જૂદા યોધરા જાતિ પ્રમાણે ધણા દેવ છે; ને તેને માનવાની રીત પણ તેવીજ છે. ગુસમાઇ દેવ બિનાઇથી એક ગાઉ હપર પદમડુંગરી નામની ડુંગરી છે તેની ગુફામાં રહે છે. એ એક માણસના આકારનું

પથ્થરનું પૂતળું છે. શામલા દેવ ધરમપોરની પાસે આવેલા મોટીફા-
વેલ નામના ગામમાં છે. તેનું મોટું દેહેડું છે ને એ પણ મૂર્તિ છે. ઢો-
ડિયા જાતિ આ બે દેવ (શુસમાઈ, શામલા) ને વધારે માને છે.

તહેવાર. દીવાસો મુખ્ય તહેવાર છે. એ દિવસે જનર, બંટી, કે
નાગલીના લોટનાં ઢોકળાં* બનાવી ખાય છે. ખીજ તહેવાર દીવાળી,
દશરા, હોળીને ગૌણરૂપે માને છે.

ખોરાક. હંમેશનો ખોરાક ડોદરાનું પેચું કે પેજનું (ડોદરાની
ઝીણી ડોદરી કાઢી તેને છાશ કે આમલીના પાણીમાં મીઠું નાખી
બ્રાજાયું) છે. એ સિવાય નાગલી, બંટી, જનરના રોટલા, માછ-
લાં, મરઘાં, તથા ખોરાક ખાય છે. ખીજ જનાવરનો આહાર કર-
તા નથી.

સદ્ગુણ. ચોધરા જાતિને મળતા છે. વિશેષમાં એટલુંજ
કે ચોધરા કરતાં આ જાત બહુજ ઉદ્યમી છે, તથા બુદ્ધિમાં ચઢિ-
યાતી છે. ચોધરા કરતાં નહાઈ ઘોઈ વધારે સ્વચ્છ રહે છે, અને સીક-
લદાર ને મજબૂત બાંધના છે.

દુર્ગુણ. ચોધરા જાતિને મળતા, પણ કંઈક ભાગે ઓછા છે.
સ્ત્રી તથા પુરુષોમાં ખાસ પ્રકૃતિ એવી છે કે સ્ત્રીના કપડાંનો જરાક
કડકો મરદ પોતાની લંગોટી સાથે અથવા કમ્મરે બાંધી રાખે છે,
તેમ સ્ત્રી પુરુષના થેપાડાનો જરાક કડકો પોતાના લૂગડાં સાથે બાં-
ધી રાખે છે.

વેપાર રોજગાર ખેતી કે ચાકરી, અથવા છૂટક મજૂરી.
પાડાથી ખેતીનું કામ કરે છે.

રહેઠાણ. પડાળિયાં છાપરાં કે મળિયેરી ઘર બાંધીને રહે છે.
ઝાડીના ભાગમાં રહેવું વધારે પસંદ કરે છે. ઘર પાસે પાસે બાંધતા
નથી; પણ પોતાની જાતનો જથો કરી રહે છે. એટલે ઘર તો દૂરજ,
પણ તેટલો લતો ઢોડિયાનીજ વસ્તીવાળો હોય, ખીજ જાત નહિ.

● વિશેષ કરી જુવારના લોટનાં, માંહે મીઠું નાખી પાણીથી બાંધી બાફી કાઢે છે,
અને ખાય છે. એ દિવસે મરઘાંનાં બચ્ચાં ઘણાં મારી ખાય છે.

ધર્મ. ધર્મશન્ય, પણ પોતાને હિંદુ કહેવડાવે છે.

ખાતું પીતું તથા કન્યાવ્યવહાર. પોતાની જાતિ સિવાય બીજી કાળીપરજની કાંઈ પણ જાતિ સાથે નહિ.

વહેમ ચોપરાની પેઠે તમામ જાતના છે. જીવતી ડાકે-જીવતું નાક વઢાડી નાખે છે, તથા માર મારે છે.

પહેરવેષ. મરદ લંગોટો વાળે છે, તથા પ્રસંગોપાત્ત ઉપર એક નાની પોતડી વીંટાળેછે. સ્ત્રીઓ ઘૂટણની ઉપરથી કાઢડો વાળી લૂગડું પહેરેછે; તથા પગની પાનીથી ઘૂટણસૂધી પિત્તળના વાળા પહેરેછે; અને હાથે પોંચાથી કાણી સૂધી પિત્તળની કડકી પહેરેછે. મરદ માથે ટોપી પહેરેછે કે વખતે ચેપાડું વીંટાળેછે.

રાયરચીલાં. ખાવા પીવાને માટીનાં વાસણ તથા તુંબડીનાં ડાંખરાં હોય છે. પાથરવામાં ખજુરીની સાદડી તથા ઓઢવામાં પહેરેલું કપડું. ખેતીનાં ઓજાર બહુ સાદાં રાખેછે. હળ, ઓરણી, કુહાડી, ધારિયું, કોદાળી, દાતરડું, વગેરે.

સ્થિતિ કાળીપરજની બધી જાતને મુકાબલે કંઈક સારી, બાકી તમામ બાબતમાં છેક નબળી.

ભાષા. ભાષાની રચના ગૂજરાતી જેવીજ છે, પણ શબ્દોઅચારણમાં કંઈક કંઈક ફેરછે. દ્રષ્ટાંત;—

ઢાડિયાની બોલી.

ગૂજરાતી.

ભાવડ! હકાલે ફૂકડા વાહતે વાંહ-
દે જવના હે.

ભાઈ! સવારે મરથો બોલતે
હું વાંસદે જવાનો છું.

આજ આવહીં તો આવહીં નઈ
તો પરવાનદી આવહીં.

આજ આવીશ તો આવીશ,
નહિતો પરમ દહાડે આ-
વીશ.

આજ માડવી જવ લાગા તે પર-
માનદી આવ લાગા.

આજ માડવી જઈ પહોંચીશ તે
પરમદહાડે આવી પહોંચીશ.

નાયકાજાતિ વિષે.

ઢોડિયાથી જિતરતી જાતિ નાયકા છે. એઓ ઢોડિયાનું ખાચ છે, ઢોડિયા એનું ખાતા નથી. આ જાતિનો તમામ વ્યવહાર ઢોડિયા જાતિને મળતો છે. માટે જે જે બાબતમાં જુદાપણું માલમ પડે છે તેટલુંજ લખ્યું છે.

જન્મક્રિયા. દાયણને જોલાવેછે. એ માસ લગી આબડછેટ પાળેછે. નામસંજા ઢોડિયાના જેવીજ છે. ઋતુધર્મ પાળેછે. ૪ દિવસ સૂધી કોઇ ચીજને ચાડતી નથી.

લગ્નક્રિયા. ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણેછે. પૈસા મળે તો પરણેછે. પૈસા ન મળે તો ખંધાડિયે જાયછે. દેજના ૩.૧૧૧ વરવાળો આવેછે.

મરણક્રિયા. મરણની ક્રિયા ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણેછે. મરણમાં તથા પરણવા વખતે થાળી તૂર વગાડેછે. લાસને બાળી મૂકેછે. ત્યાં નવાણની જરૂર નથી. એક જગ્યા ઠરાવેલી હોયછે ત્યાં મૂકેછે. પછી તે રાખ લઈ નદી કે ખાડીમાં નાખી આવેછે. બાઘડીઓ મરનારની પાછળ રડેછે તથા દૂટેછે. કદાઈ કયાં પછી એઓ ખાંધિયું કરેછે (એક છોકરો ને એક છોકરી બેસાડી તેને રાંધેલા ચોખા ખવાડેછે). પછી મરણમાં આવે ત્યારે દહાડા ખર્ચ કરે છે. પણ દહાડો કયાં સિવાય છૂટકો નહિ. જો હાંસી ખુશીથી ન કરે તો માર મારીને ઠરાવેછે, તથા દંડ લઈને પણ કરાવેછે.

નાતરૂં તથા ફારગતી. ધણી છતાં તેની તલાક મેળવી તથા ધણી મરી ગયા પછી નાતરૂં યષ્ટ શકેછે. ખીજો વ્યવહાર ઢોડિયા પ્રમાણેછે.

ખતરૂં. મરનાર જૂત થયોછે એમ ધૂણો ધૂણીને કહે, તો તેના નામથી પરચરતું કે લાકડાનું ખતરૂં મૂકેછે. જૂમટ કે ઘોડા મૂકવાને રિવાજ નથી. સૂતક પાળે છે.

રૂડાપાના ચિન્હમાં હાથ પગની કકડી જિતારી નાખે છે. નાતરૂં કરે ત્યારે ફરીથી પહેરે છે.

ખાવું પીવું તથા કન્યાવ્યવહાર ફક્ત નાયકા જાતિમાંજ.
ખોરાકમાં પેન્ડું, કે વખતે ધાતુ કે નરમ રાખેલું પેન્ડું વાપરેછે.
દેવ, તેહેવાર, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, વેપારરેખગાર, રહે-
ઠાણ, ધર્મ, અને વહેમની બાબતમાં ઢોડિયા સાથે મળતાજ છે.

પહેરવેષ. મરદનો પહેરવેષ ઢોડિયા જેવોજ છે. બાઈડીને
પણ તેવોજ છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે પગે વાળા પહેરે છે ને
પાનીથી ઘૂંટી સુધી નહિ, પણ પગની પાનીથી ઘૂંટણ સુધીના અર્ધા
ભાગ સુધી પહેરે છે. તેમ હાથે કડકી પહેરે તે પણ અર્ધા કહોણી
સુધી પહેરે છે. આટલાથીજ ઢોડિયા જાતિથી જે જાતિ જુદી
જોળખાઈ આવે છે. બાકી બધી બાબતમાં એકરૂપજ છે. તે માટે
એ લોકોમાં સખત ધારો કરવામાં આવેલોછે કે ઢોડિયા તથા નાયકા
એકઠા મળતાં નાયકાએ તુરતજ કહી દેવું કે “હું નાયકા છું”.

રાજ્ય રચીલાં, સ્થિતિ, ભાષા ઢોડિયા પ્રમાણે છે.

વસાવા કે ખીલ.

કાળીપરજ પેકી ચોધરા, ઢોડિયા, નાયકાથી ચોખ્ખાઈમાં
જિતરતા વસાવા છે. એની રીતભાત તથા વ્યવહાર ધણા અંશમાં
ચોધરા સાથે મળતાં છે, એટલે જેમાં જૂદા પડે છે તે દર્શાવ્યું છે.

સુવાવડમાં ૧૨ દિવસ આબડછેટ પાળેછે, અને સાદો ખોરાક
જેવો કે કોદરી, ઢેબરાં, વગેરે ખાયછે, તથા જાચો દારૂ પીએછે, અને
મરધાં ખાયછે. સૂંઠ, કોપરાં, વગેરે શક્તિ પ્રમાણે ખાય છે. છઠ્ઠીને
દિવસે દામજી, કુંવરીઓ, દેવચંદ, વગેરે નામ પાડેછે.

૪-૫ વર્ષની ઉમરે છોકરાંને લંગોટી મરાવે છે તથા છોકરીને
માથે લૂગડાંનો એક કકડો બાંધે છે. દશ બાર વર્ષ અને તે ઉપરાં-
તની વયે લગ્ન કરે છે. ઋતુધર્મનો બાધ લેતા નથી.

ખંધાડિયો રાખ્યા સિવાય લગ્નની રીત.

લગ્નક્રિયા. છોકરા છોકરીનાં માખાપ તથા ખીજાં સંબંધી

મળી વિવાહ નડકી કરેછે. પછી તે દિવસના માંઠ* પાડી ઊઠી જાયછે. લગ્નને દિવસે વરકન્યાને પીઠી ચોળેછે તથા માડવો કરેછે; ને માડવાની વચમાં ઊભો વાંસ દાટેછે. જનવાળા આવે તેવા પાદરે મુકામ કરેછે. સાથે બાંધી આણેલા રોટલા વાલ ખાઇ દાર પીને ત્યાંજ નાચણું પાડે છે, તથા તૂર ઢોલક વગાડતા જાય છે. આ પ્રમાણે આખી રાત વરના મુકામ પર તથા કન્યાને ત્યાં નાચણું પડે છે. બીજે દિવસે સવારે વરવાળા એક ટોપલો તથા તેમાં લૂગડું ને કાંચળી મેલી ગાતા વગાડતા કન્યાને ત્યાં જાય છે, ને દેજના રા. ૨૨) તથા પેલો ટોપલો આપી પાછા પોતાના મુકામ પર જાય છે. પછી ખાઈ પીને વરને લઇ વાજીવ વગાડતા કન્યાને માડવે જાય છે, ને ત્યાં નાચણું શરૂ કરે છે. આ વખતે વરને એક મરદ ખાધે બેસાડે છે ને નાચે છે. એટલે કન્યા તરફનો એક માણસ કન્યાને ખાધે લઇ નાચણામાં દાખલ થાય છે. આ વખતે વાજાં બહુ જોસબંધ વાગે છે, ને નાચણું ખુબ જોરપર ચાલે છે. એ વખતે વરકન્યા એક બીજા ઉપર ચોખા નાખે છે, એટલે લગ્ન થઇ ગયાં એમ માને છે. આ નાચણું એવી રીતે પાડે છે કે, વસાવીઓના એકેક પગમાં બેબે પિત્તળનાં કલાં હોય છે તે ઠેકડાબંધ નાચે છે; ને પગના ઠેકડા (ઠેસ) એવી રીતે મારે છે કે એઓ જે છેલિયા (રાગ રાગણી) ગાય છે, તેના તાળની સાથે બરોબર મળી રહે છે; ને તેથી પેલાં કલાં ઠોકાય છે તેનો ઝીણો શોર નીકળે છે, તે તથા બાઇડીઓના કંઠ અને તૂર, ઢોલક તથા થાળીની થાપ તે બરોબર આવી રહે છે; અને તેથી તે એવું તો સુંદર અને મનોહર થઇ રહે છે કે શુષ્ક પણુ પ્રેમાળ, ને નીરસ પણુ રસીલો બની જાયછે. સાંજ પડતાં નાચણું પૂરું થાય કે કન્યાને લઇ વરવાળા પોતાને મુકામે

* માંઠ પાડવા—એ લોકોને તિથિ, વાર, મહીનો, કે વસ્તુ જ્ઞાન નથી, તેથી લગ્ન દરમિયાન વખતે લગ્નના દિવસને જેટલા દિવસ રહેલા હોય તેટલા દોરડીએ માંઠ પાડી બન્ને પક્ષવાળા એકેકી પોતાની પાસે રાખે છે. પછી રોજ એકેક માંઠ ઉઠાડે છે. જે દિવસે બધી માંઠ છૂટી રહે છે ત્યારે જન લઈ પરણવા જાય છે.

આવે છે, ને ત્યાંથી પછી પોતાને ઘેર જતા રહે છે.

ખંધાડિયો રાખવાનો રિવાજ છે, પણ કોઈકજ રાખે છે. ખંધાડિયો રાખવાની રીત ચોધરાને મળતી છે. જે ખંધાડિયે જઈ રહીને પરણે છે તેને દેવના ૩. ૨૨) તથા બીજો ખર્ચ જે પરણનારને આપવો પડે છે તે આપવો પડતો નથી.

નાતરૂં તથા ફારગતી. ધણી ધણિયણીના અણબનાવથી ફારગતી આપવાનો રિવાજ છે. ફારગતી થયા પછી નાતરૂં કરે છે, અથવા તો ધણી મરી ગયો હોય ત્યારે નાતરૂં કરે છે.

મરણુ ક્રિયા. લાસને નવાડી કરકરી (ખાટલી) પર નાખી ઊંચકી લઈ જાય છે. જે મરનાર ઘરડો હોય તો તેની આગળ તૂર, ચાળી, વગેરે વગાડે છે; ને જુવાન અગર છોકરું મરેલું હોય તો વાજાં વગાડતા નથી. લાસને કોઈ બાજે છે ને કોઈ દાટે છે. નવાઈ જેતું એટલું છે કે મરનારના સંબંધમાં જે જે ચીજો વાપરમાં હોય, જેવી કે ખાટલો, ખાવાનાં વાસણ, કુદાડા, ભાલા, તીર, ખરછી, લૂગડાં લતાં, વગેરે જે જે હોય તે તેની સાથે બાજે છે અથવા દાટે છે; એટલે જેની લાસને બાજે છે તેના સામાનને પણ બાજે છે, ને જેની લાસને દાટે છે તેના સામાનને પણ દાટે છે. લાસને સજાગાવી મૂકી તુરતજ ઘર બહારી પાછા વળે છે. પાદરે બેસી કહારું કરે છે; ને ત્યાંને ત્યાંજ (પાદરે) બેસી તેજ વખત દહાડો કરે છે. તેમાં બાફણું તથા રોટલા ખવરાવે છે. પછી કુટુંબનાં જેટલાં મરી ગયાં હોય તેટલાંના નામથી મરણાંના બચ્ચાં વાઢે છે ને ખાઈ જાય છે, તથા સાથે દારૂ પીતા જાય છે. આટલું થાય છે એટલામાં મરનારનો કોઈ કુટુંબી હોય તે ઝટ ઊઠી કામડી અને કાપડા (તીર) થી ત્યાં જે ઝાડ હોય તેને વીંધે છે. આટલું થયું એટલે દહાડા ખર્ચની બધી ક્રિયા થઈ ચૂકી એમ મનાય છે. પછી અહીંથી ઊઠી મરનારને ઘેર જાય છે ત્યાં બીડી તમાકુ કરી પોતપોતાને ઘેર જતા રહે છે. બાઈડીએ પણ લાસ ઘરમાંથી બહાર નીકળી કે

રહતાં રહતાં નવાણે નહાવા જાય છે. નહાઈ આવી દારૂ પી પોતાને ઘેર જતી રહે છે. બીજે દિવસે મરનારના નજીકના નજીકના બે આ-
ર સંબંધી પાછા સ્મશાને જાય છે; ને જો લાસ બળવાની રહી ગઈ
હોય, તો પૂરી બાળી તેની છાર ઘોઘ પાછા ઘેર આવે છે. તાત્કા-
લિક દહાડો કરવાને જેઓ શક્તિમાન ન હોય, તેઓ ગમે તે વ-
ખતે દહાડો કરે છે. પણ જ્યારે કરે ત્યારે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે-
ની બધી વિધિ કરવામાં આવે છે.

ખતરૂં મૂકવાનો રિવાજ ચોધરા પ્રમાણે છે; પણ ફેર એટલો
છે કે બધાનેજ નામે અથવા ભૂત થાય તેને નામે ખતરૂં મૂકતા
નથી. પણ જે અકસ્માતથી એટલે પાણીમાં ડૂબી જઈને અથવા
વાદ વરથી અથવા દુસ્તનના હાથથી એકાએક મરણ થયલું હોય
તેના નામનું ખતરૂં મૂકે છે.

ચોધરા જાતિ કરતાં વધારો.

દેવ. પીરને માને છે.

સદ્ગુણ દુર્ગુણ. અતિ ચાલાક, ને ચક્રાર છે. મોટો દુર્ગુણ એ
છે કે ચોરી કરે છે. એ ધંધો પોતાના બાપ દાદાથી ચાલ્યો આ-
વેલો સમજ માન આપે છે. પણ હાલ કેટલાક એ ધંધો છોડી
ખેતી વગેરેને કામે વળગ્યા છે. એ શિકારી છે.

ખોરાક. ગાય, બળદ, ભેંસ, પાડા વગેરે જનવરને ખાય છે.
આથીજ ચોધરા જાતિથી એઓ જૂદા પડેલા છે. એ જનવરને
ચોધરા ખાતા નથી.

વેપાર રોજગાર ખેતી તથા મજૂરીનો તથા ચોરીનો છે
એઓનાં સાગ્યાર તથા વાડી (નાદોદમાં), અને ટાકરવામાં (ગા-
યકવાડીમાં) રાજ્ય છે.

રહેઠાણ જંગલમાં; પણ તેના સપાટ ભાગમાં છાપરાં કે
ધર બાંધી રહે છે. છાપરાંનાં બારણાં બિંબે મોંબે મૂકે છે. ચોધરા-
નાં બારણાંનેવાં આડે મોંબે હોય છે.

ખાવા પીવાનો તથા કન્યાવ્યવહાર પોતાની જાતિમાંજ, કાળીપરજની કોઇ બીજી જાતમાં નહિ.

વેહુમ શુકન અપશુકનનો, બવિખ્યના વર્તારાનો, મંત્ર, તંત્ર, અને જંત્રનો રાખે છે.

બાકી બધી બાબતમાં ચોધરા સાથે મળતા છે.

પહેરવેષ. મરદ બદન પહેરે છે. ઠેપાડું અથવા સૂરવાલ પહેરે છે, ને માથે ધણુકરીને ઘોળી કે લાલ પાંચડી પહેરે છે. કાનમાં રૂપાના વીટલા તથા હાથમાં રૂપાનું કડું ધાલે છે. બાઈડીઓ ધાંધરો, લૂગડું, તથા કાપડું પહેરે છે; અથવા એક લૂગડું લઇ તેના બે કડડા કરી એક બાગ કાછડો મારી પહેરે છે ને બીજો માથે ઝોઢે છે. પગમાં પિત્તળનાં બેબે કહ્લાં (એકેક પગમાં) પહેરે છે. હાથમાં છાલી તથા કાનમાં પિત્તળની અકોટી ધાલે છે. જેઓ છેક જંગલના બાગમાં રહે છે તે બીલકૂલ કાપડાં પહેરતાં નથી, અને તેઓની એક વિશેષ ખાસિયત એવી છે કે મરદ બાઈડીના લૂગડામાંથી એક લંગોટી કાઢી લે છે, તે દિવસના કંદોરા (દોરીનો) સાથે લટકતી બાંધી રાખે છે, ને રાતના સૂતી વખત બીજાં કપડાં કાઢી નાખી તેની લંગોટી મારી સૂઇ જાય છે.

રાત્ર રચીલાંમાં ફક્ત ગણેહલું (ખાતર પાડવાનું ઓળર) તથા તીરકામડું વધારે છે; બાકી ચોધરા જાતિ પ્રમાણે.

સ્થિતિ. સ્થિતિમાં તો પૂછવાનુંજ શું? લૂટની આયપત ને ધાડનો વરો; દરની માટી દરમાં ને લાકડું ફાજલમાં. ચોરી કરીને પૈસા ઢગે ઢગ લાવે, ને પછી બેસીને ખાય. કશો ધંધો રોજગાર કરે નહિ. બાઈ પીને મોજ કર્યા કરે. મળ્યું તો ખીર (અખીર), નહિ તો ફકીર. ખાવાનું ખૂટ્યું કે ચાહ્યા ચોરી કરવા. જો લાગ ફાળ્યો તો લાવ્યા. જો પકડાયા તો ભોગ કરી વળ્યા. વરસ છ માસ કેદ પડ્યા તો ખાવાના સાંસા. હરામનું ખાનારને ઉવોગ સૂઝ પડતો નથી. ફોગટનું લૂટનું આવે એટલે શું કામ જાત તોડે? આથી

એઓની સ્થિતિ છેક નબળી, તે એટલી કે વખતે રાંધ્યા વાશે મીઠું પણ ન મળે.

બાબા. ચોધરી બાબાથી કંઈક ફેર છે. પણ ગુજરાતી સાથે સંબંધવાળી છે.

વસાવાની બાબા.

ગુજરાતી.

એઆને કાયકો?

એને શું કરે?

પાધડી હજત આહ.

પાધડી સારી છે.

મો દવગઢ જરનું હૈ.

મારે દેવગઢ જવું છે.

ગામતા. •(બાબા.)

આ જાતિનો બધો વ્યવહાર ચોધરાના જેવો છે. સ્વાવડમાં દાયણુની મદદ લે છે. પાંચ સાત દિવસ આબડછેટ પાળે છે. પછી બહાર કામે કાળે જાય છે. સાદો ખોરાક ખાય છે, મરઘાં તથા દારૂનો વિશેષ ઉપયોગ કરે છે. જન્મ્યા પછી અમુક મુદતનો નિયમ ન રાખતાં નામ પાડે છે, જેવાં કે બાબાસો, રૂપો, નાથિયો, દેવલી, ચાંદુ, વગેરે.

લગ્નક્રિયા. મોટી ઉંમરે એટલે આશરે ૧૫-૨૦ વર્ષે લગ્ન કરે છે. વર કન્યા પસંદ કરવામાં માબાપની જરૂર પડતી નથી; કેમકે એ છોકરા છોકરીને ખેતીના ધંધામાં કે ગોવાળિયાનો ધંધો કરવા જતાં અથવા બીજા કારણે એક બીજા સાથે મળતાં પ્રીતિ ખંધાઈ જાય છે. પ્રીતિના ખેંચાણથી તેઓ એક બીજા સાથે મળતાં ને મળતાંજ રહે છે; એટલે તે વાત તેનાં માબાપના કે સગાં વહાલાંના જણવામાં આવે કે તુરતજ તે જોડાના લગ્ન ઠરાવે છે. લગ્ન કરવાની એ રીત છે. (૧) ખંધાડિયો રાખીને (૨) ખંધાડિયો રાખ્યા સિવાય.

(૧) ખંધાડિયો રાખવાનો રિવાજ છે, પણ તે બહુ હલકો

* ગામતા લોકને સહેજ વાતચીતમાં “બાબા” (બાઈ) બોલવાની દેવ છે. તે ઉપરથી જીજિયાત સોફીએ એનું નામજ બાબા છે, એમ કલ્પના કરી લીધી છે.

ને નીચ ગણાય છે. જે છેકજ નખજો હોય તેજ ખંધાડિયો રહેવા જાય છે. પરણવામાં ને ખંધાડિયો રાખી લગ્ન કરવામાં એટલોજ ફેર છે કે પરણતી વખત લાડી + (પરણવા તૈયાર થયલી છોકરી) પરણવા જાય છે, ત્યારે જેવી ક્રિયા કરવામાં આવે છે તેવીજ ક્રિયા, ખંધાડિયો પોતાના સાસરામાં રહી કરે છે. આ શબ્દોને બીજા રૂપમાં બોલોએ તો એમ બોલાય કે વર પરણવા જાય છે એ, એ લોકોની રીતથી જાણું છે; કેમકે કન્યાએ પરણવા જવાને બદલે વર પરણવા જાય એ બહુજ જાણું ને હાસ્યજનક લાગે છે. તેથી ખંધાડિયો રાખી લગ્ન કરવાં એ સાચું ગણાતું નથી. આ લગ્નમાં દેજના રૂપિયા આપવા પડતા નથી. જે હલકી હાલતનો હોય તેજ ખંધાડિયો જાય છે. ખંધાડિયો રાખનાર ઈજ્જતદાર ગણાય છે.

(૨) ખંધાડિયો રાખ્યા સિવાય લગ્ન કરવાની રીત. વિવાહ નક્કી કર્યા પછી લગ્નના ગાંઠ પાડી નક્કી દિવસ ઠરાવે છે. પછી લગ્નને દિવસે કન્યા વરને ત્યાં પરણવા જાય છે. કાળીપરજની તમામ જતોમાં વર પરણવા જાય છે; પણ આ જાતિમાં તેથી ઉલટું જ છે એટલે જાન સહિત કન્યા વરને ત્યાં પરણવા જાય છે. વરને ત્યાં જાન પહોંચે કે વરવાળા કન્યાવાળાને દેજના રૂ. ૨૮) આપે છે, ને પછી ચોધરાની રીત પ્રમાણે લગ્ન કરે છે. ચોધરામાં વરવાળા પોતાના ગીરોનું ખાય છે; પણ આ લોકોમાં કન્યા વાળાને વરવાળા ખવરાવે છે (દાળ, ખાત, દાડ, તાડી, વગેરે ખવાડે છે, પીવાડે છે). બીજા બોલમાં કહીએ, તો કાળીપરજની તમામ જતોમાં લગ્નની જાનનો ખર્ચ વરવાળાને માથે પડે છે, તેમ આ જાતમાં પણ તે ખર્ચનો બોલો વરવાળાને શીર પડે છે. લાડીને એક ટુટડી (લૂગડું) તથા દરસણાં (ગળામાં ઘાલવાના ઘોળા મધ્યરનાં મોટાં કીડિયાંના હાર. તે એક નહિ પણ ઘણા હોય છે) જે વજનમાં આશરે ૧૦-૧૫ શેરના હોય છે તે ગળામાં ઘાસે છે; ને તેમાં એટલી બધી શોભા માને છે કે તે પહેરતાં પહેરતાં આખું ગળું

† રખૂત રાજબાની પેઠે કન્યા પરણવા માટે વરને ત્યાં આવે છે.

પૂરાધ જાય ને. મોડું જીવું થઈ રહે છે, તોપણ એક ઉપર એક એમ ઘણા હાર ઘાલી શોભા વધારે છે. આ ઠંકાણે એનું અજ્ઞાન હદ વાળી નાખે છે. હાથ પગનાં ધરણાંમાં પિત્તળના વાળા આપે છે, તે હાથે પગે એકેક પહેરે છે લગ્ન થઈ રહ્યાં કે અણુવરિયા સહિત લાડીને મૂકી કન્યાવાળા પોતાને ગાગ જતા રહે છે. પાંચ છ દિવસે કન્યાવાળા અણુવરિયા સહિત પેલી લાડીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે. પછી વરવાળા પાછા પોતાને ઘેર તેડી જઈ હમેશને માટે રાખે છે.

બાઈડીને પેહેલ વેહેલું છોકરું થયા પછી તેના પગમાંનાં કસાં બાંગી નાખે છે. જ્યાં લગી બાઈડી બરજીવાન અવસ્થામાં હોય, ત્યાં સુધી તેને “બોટકાવ” નામથી ઝોળખે છે; અને બરજીવાની ગયા પછી એટલે ૨૫—૨૭ વર્ષની ઉંમરે તેનું નામ “ ડાહલી અથવા ઘડી ” એનું આપે છે. આ જાતિમાં મામા ફાઇનાં પરણી શકે છે.

મરણ ક્રિયા. ઝોષરા જાતિને અનુસરતી છે, એઓ પોતાનાં મુડદાંને બાળે છે. સ્તંભ પાળતા નથી. દાદી, મૂછ, કે માથું મરનારની પાછળ ખેરાવતા (મુંડાવતા) નથી. ખતરૂં તેજ દહાડે અથવા જ્યારે દહાડો ખર્ચ કરવાનો મળે ત્યારે સીમારિયા દેવે જઈ મૂકે છે.

નાતરૂં તથા ફારગતી. રંડાયલી સ્ત્રી રંડાપાના ચિન્હમાં દર-સણાં તથા હાથ પગના વાળા કાઢી નાખે છે. સ્ત્રી ગમે ત્યારે નાતરે જઈ શકે છે. જો નાતરે ન જાય, તો કાઢી નાખેલું ધરણું બંધું વરસ દહાડા પછી પાછું પહેરે છે. નાતરે જવામાં એવી રીત છે કે સ્ત્રી જો નાતરાની પેહેલી માગણી કરે, તો પુરૂષને કંઈ આપવું પડતું નથી, પણ પુરૂષ જો પેહેલી માગણી કરે, તો તેને ૩૦—૨૫ કન્યાના સંબંધીને આપવા પડે છે. નાતરામાં કાંઈ બીજી ક્રિયા કરતા નથી. સાથે બેસી દારૂ પી ઊડી જાય છે. ઘણી જીવતો છતાં જો તેની સાથે ન બને તો ફારગતી થાય છે; ને કસુર પ્રમાણે પંચ દંડ દરાવે તે આપવો પડે છે.

દેવ, વેહેમ, વાર તહેવાર, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, વેપાર રો-
જગાર, રહેઠાણ, અને ધર્મની બાબતમાં ચોધરાને મળતા આવે
છે. માત્ર ખોરાકમાં પાણ, ભેંસ, ગોધા, વગેરે વાપરે છે.

કન્યાવ્યવહાર પોતાની જાતમાં જ છે; પણ તેઓ નાના
તથા મોટા ચોધરાનું ખાયછે.

પહેરવેષ ચોધરાને મળતો છે. બાછડીઓ કાપડાને બદલે ચોળી
પહેરે છે. એઓના પગમાં પિત્તળનાં કલાં કે વાળા હોય છે, ને ચો-
ધરાના પગમાં કલ્લના કલાં હોય છે. આથી ચોધરા જાતિથી જુદાં
પડી ઓળખાઈ આવે છે.

રાત્ર રચીલાં ચોધરા જાતિ પ્રમાણે હોય છે.

સ્થિતિ પણ તેમના જેવી જ છે.

ભાષા. ગામતાની ભાષા જુદી છે, પણ તે ગૂજરાતી સાથે
સંબંધવાળી છે.

ગૂજરાતી ભાષા.

ગામતી ભાષા.

૧ ક્યાં ગયોતો બાઈ.

૧ કેછે ગોનો બાળા.

૨ દેવમાં ગયલો.

૨ દેવામાં ગોનો.

૩ તું અહીંથી જતો રહેજે.

૩ અમી નીંગ જાજે.

(તું અહીંથી નીકળી જાજે)

કુંકળાં કે કોકળાં.

આ જાતિની વસ્તી વાંસદા, સલગાણાની આસપાસ આવે-
લી છે; અને પશ્ચિમ ઘાટ (સહ્યાદ્રિ) ના ડુંગરાની ખીણમાં પોતાના
જ્યામંથ ગામે બાંધી રહેલા છે. એનો આચાર વિચાર ગામતા
જાતિ સાથે કેટલીક વાતમાં મળતો આવે છે; પણ દૂરતા સબખથી
એ લોકોનો ગામતા સાથે ખાવા પીવાનો કે કન્યાવ્યવહાર ચાલેલો

આ જાતને હાલ રહેલરશીપ આપી કેળવણી આપવા માડી છે. એમાંના
કેટલાક નિશાળની વાર્ષિક પરીક્ષાના ૬ ઠા ખોરાણમાં પાસ થયાના બાલકા, કેર,
ચંદોલી, વગેરે કેટલે હલકા દરજ્જાની નિશાળોમાં શ. ૮-૧૦ ને પગારે મહેતાબની
જગ્યા આપી છે.

માલમ પડતો નથી. એઓ ઢોડિયા નાયકાના સંબંધમાં વધારે હોવાથી ઢોડિયાની કેટલીક રીતભાતમાં મળતા આવે છે.

જન્મક્રિયા ઢોડિયાની રીત પ્રમાણે છે. આમડછેટ કોઈ પાળે ને કાઈ નથી પાળતા. નામ ગમે ત્યારે પાડે છે. પુરૂષ વર્ગના ઢાકુલ, મકન, જમાલ, રણછોડ, વગેરે નામ છે. સ્ત્રી વર્ગના રતની, રડુ, જોમટી, ઢાકલી, વગેરે નામ છે. નાનપણમાં છોકરાંને ભંગોટી મરાવે છે. મોટી ઉંમરે પહોંચતાં, એટલે ૧૦—૧૫ વર્ષની ઉંમરે પરણાવે છે.

લગ્નક્રિયા ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણે છે. ઢોડિયામાં જેમ નાચણું પાડે છે, તેમ એમાં પણ નાચણું પાડે છે; પણ નાચણું થંધ રહ્યું કે સોહંગ (ભવાઈના જેવો ખેલ) રમાડે છે. દાર પી ખૂબ મસ્ત થઈ તે નાચે છે, ને તે રાત પૂરી કરે છે; ને કન્યાને વરને ત્યાં મોકલી દે છે.

મરણક્રિયા. લાસને નવાડી જમીનપર નાખે છે. પછી તેને વાજાં (ઢોલક, માદલ) વગાડતા રમશાને લઈ જાય છે. ઘર ઘણીની મરણ પ્રમાણે તે લાસને બાળે છે અથવા દાટે છે. રસ્તામાં કદાઈ કરે છે, તેમાં ફક્ત દાર પાય છે. મરનારની પાછળ બાઈડીઓ રડે છે. સતક પાળે છે, ને વખતે નથી પાળતા. પાળે તે ૪ દિવસે માયું મુંડાવે છે. દહાડા ખર્ચ કરવો પડે છે. મરનારની પાછળ કેટલાક ખતરૂં મૂકે છે. તે મૂકવામાં મુખ્ય કારણ જૂત ડાકેણના વેહેમનું છે.

દેવ. ગુસમાઈ દેવને માને છે. એ સિવાય ઘણા દેવ છે; પણ તે જાણુ દેવ કરવાની વિધિ ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણે છે.

વાર તહેવાર દીવાસો, દશરો, દીવાળી, હોળી, વગેરે.

સદ્ગુણ દુર્ગુણ ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણે છે.

ખોરાક. દમેશનો ખોરાક નાગલી, બંટી, કે જુવારનું ધાતું (નાગલી, બંટી, કે જુવારને જાડી દળીને તેને છાસમાં અથવા આમલીના પાણીમાં મીઠું નાખી પાતળું બ્રાણવું). આખો દિવસ

ધાટું ખીને ચલાવેછે. માછલાં, મરધાં, બોકડાં, પાડા, વાંદરા, વગેરે જે વખેતે જે મળ્યું તેને મારી નાખી ખાઈ જાય છે.

વેપાર રોજગારમાં ખેતી તથા નોકરી. ખેતી પણ અનવધ્ય અવસ્થામાં કરેછે. પરચુરણ છૂટક મજૂરી પણ કરેછે.

રહેઠાણ. સહ્યાદ્રિના ડુંગરાની ખીણમાં અને વખતે સપાટ જમીન અનુકૂળ આવી જાય તો ત્યાં ઝૂંપડાં બાંધી રહેછે. પોતાની વસ્તી જથ્થાબંધ, પણ ઘર (છાપરાં) છૂટાં છૂટાં છે.

ધર્મ. ધર્મ શૂન્ય પણ હિંદુ કહેવડાવે છે.

ખાવા પીવાનો તથા કન્યાવ્યવહાર. પોતાની જાતમાંજ કન્યા આપે છે. ઢોડિયા તથા નાયકાનું ખાય છે. વખતે મુસલમાન સિવાય હરકોઈ જાતનું ખાઈ લે છે.

વેહેમનો કંઈ પારજ નહિ. ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણે વેહેમીછે.

પહેરવેષ ઢોડિયા પ્રમાણે, પણ સ્ત્રીઓના પહેરવેષમાં ફેર છે. એ સ્ત્રીઓ પ્રકટ હાથમાંજ કડકી પહેરે છે. પગ બૂદા રાખેછે, એટલે પગમાં કાંઈ પહેરતીજ નથી. આથી ઢોડિયા તથા નાયકા જાતિથી જૂદા પડે છે.

રાયરચીકું. ખાવા પીવાનાં કાદવનાં વાસણ તથા ખેતીનાં સાદાં ઓળર ઢોડિયા જાતિ પ્રમાણે હોય છે.

સ્થિતિ. એઓનો વસ્તી દેશી રાજ્યના જાગમાં આવેલી છે, એટલે પૂછવાનું શું? વાંસદામાં રજપૂત રાજાનું રાજ્ય છે ને સહ્યાદ્રિમાં કૂંકણનું રાજ્ય છે; ને એ બે રાજ્યને વીંટીને એ લોકો રહેલા છે. અંગ્રેજના આદા ન્યાયી અને પ્રજાની સ્થિતિ જાણવાની અતિ બારીકીવાળા રાજ્યમાં પણ આ કાળીપરજ જાતિની સ્થિતિ અતિ બયંકર, શોકજનક, ને દુઃખદાયી છે, તો દેશીરાજ્યમાં એનું કિસ્મત એટલું બધું મોટું ક્યાંથી હોય ? એ કાળીપરજના સામાન્ય ખોરાક ઉપરજ નજર કરતાં શું જણાય છે. જુઓ એનો ખોરાક બડકું, ચેન્ડુ, ધાટું. માંહે આનાજનું તો નામ ભ્રમ, બાકીનું પાણી. તે ખીમે

રહે છે. અનાજના શેર ભરડામાં દશ શેર હાસ કે આમલીનું પાણી નાખી બીકાળે છે. કહેા, હવે એ લોકો શું ખાઈને જીવે છે? અનાજ ખાઈને જીવે છે કે પાણી પીને ? હવે “પેટના સાંસા તો બિધાડા વાંસા” એમાં તો વાંધોજ નહિ.

સાધારણના ગુજરાતી પ્રમાણે છે.

ગુજરાતી ભાષા.

કુંકણી ભાષા.

(૧) કાલે તો મારાથી નહિ અ- (૧) કાલ તો માલાની અવાધ જાય,
વાય પણ પરમદહાડે આવીરા. પણ પરવાન દીસ ધરે ધન.

(૨) કાંદા, મરચાં લેવા જવાનો છું. (૨) કુંગલી મીરએ લેવલા જવલા હા.

વિટોરિયા કે કોટવાલિયા.

એ લોકો જંગલ કે પહાડના ભાગમાં રહેતાં નથી, પણ ચો-
ધરાની વસ્તીની લગોલગ રહે છે.

જન્મક્રિયા. પ્રસવક્રિયા બધી ચોધરા જાતિ પ્રમાણે છે. સ્ત્રીવડની આમડછેટ પાંચ દિવસ પાળે છે. પાંચમે દિવસે પવિત્ર ક્રિયા કરે છે, તે એવી રીતે કે રાતની રસોઈ (કાદરા, મડકું) કરે છે ને સગાંવહાલાને બોલાવે છે. તે સાથે બેસી ખાઈ દાર પી પોતાને ઘેર જતાં રહેછે. ૭-૮ વર્ષની ઉંમરે છોકરાને લંગોટી મરાવે છે. જેમ જેમ મોટી ઉંમરે આવતાં જાય છે તેમ તેમ માળાપ પોતાનાં જૂનાં લૂગડાં ઝોઢવા આવે છે.

પરણવાની ક્રિયા. મોટી ઉંમર થતાં છોકરાં પરણાવે છે. છોકરા છોકરી બાટે બાટે કે ધંધા મજૂરીએ જાય ત્યાં એક ખીજને પસંદ કરી લે છે. જ્યારે માળાપને એ વાતની ખબર પડે છે કે તુરત સગાઈની વાત ચલાવે છે; પણ જો મરદને દેજના રા. ૪-૮-૦ આપવાના મળે તો લગ્નની હા કહે છે. નહિ મળે તો ના કહે છે. જો દેજ આપવાની મળે તો લગ્નની હા કહે છે, ને ચોધરાની રીત મૂજબ લગ્નનો દિવસ મુકરર કરે છે. લગ્નમાં કોઈક માંડવો કરે છે ને કોઈક નથી કરતા. લગ્નને દિવસે પીડી ચોળે છે. ચોધરા કરતાં

લગ્નક્રિયામાં ફેર છે, તે એટલે કે વરવાળા વરને ઘેર મૂકીને કન્યાને લેવા જાય છે. ત્યાં દાર પી નાચી ખૂંદી કન્યાને અને તેનાં માથાપ તથા સગાંવહાણાં સાથે લઈ પાછા વરને ઘેર આવે છે. ઢાલ, ડોવરાં, તૂર, વગેરે વગાડે છે, ને નાચણું પાડે છે. વર તરફથી કન્યાને એક લૂગડું તથા હાથમાં ઘાલવાને ૪ ચીપિયાં પિત્તળનાં આપે છે, તથા કાળાં કીડિયાંની ગાંડી આપે છે. માથાપ ફક્ત કલઘનાં કલાં આપે છે. પછી બીજે દિવસે સવારે વરકન્યાને સાથે રાખી વરની બેન બન્ને ઉપર ચોખા નાખે છે, ને બેઢના હાથ પકડાવે છે. વળી પાણું નાચણું પાડે છે. એટલે લગ્ન થઈ ચૂક્યાં એમ માને છે. પછી સૌ ખાદ્ય પી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.

મરણક્રિયા ચોધરાને અનુસરતી છે. ફેર માત્ર એટલેજ છે કે જંને લાકડાં મળે છે તે બાળે છે, ને જંને લાકડાં ન મળે તે દાટે છે. રસ્તામાં કઠાઈ કરે છે. મરનારની પાછળ સ્ત્રીઓ રહે છે. નવાણે નહાઈ પાછાં પોતાને ઘેર જાય છે, ને દાર પી ભીડી જાય છે. પુરૂષો પણ મરનારને ઘેર જઈ બીડી તમાકુ કરી સૌ સાંને ઘેર આપ્યા જાય છે.

સ્ત્રીને રંડાપાના ચિન્હમાં તેના ધણી તરફથી મળેલું ધરણું લાસસાથે આપી દે છે. લાસની વિધિ પ્રમાણે તે ધરણાંની વિધિ કરે છે. ધરણાંમાં ફક્ત એક પગનું એક કલ્લું પોતાની પાસે રહેવા દે છે. બ્યારે તે નાતરૂં કરે છે, ત્યારે એક કલ્લું તે નાતરૂં કરનાર પાસે લે છે. મરનારની પાછળ સૂતક પાળતા નથી, પણ તેના કુડુંબી હોય તે ત્રીજે દિવસે સ્મશાનમાં જઈ માથાની યોડી ચોટલી કાપી નાખે છે. બાઈડી મરી ગઈ હોય તો ફક્ત તેનો ધણીજ પોતાની ચોટલી કાતરી નાખે છે.

ફારગતી. ધણી છતાં તેની સાથે અણબનાવ થવાથી બાઈડી તસાક મેળવી શકે છે; પણ તે પંચના ઠરાવથીજ.

દેવ. મુખ્ય દેવ ગોવાળ દેવી માડવીથી ૪ કોસ કણ્ઝા નામે ગામમાં છે, તથા હીમારિયો દેવ અને આહિદો દેવ વગેરે બીજા

ધણા દેવને ગાને છે. દેવ કરવાની વિધિ ચોધરા જાતિ પ્રમાણે છે.

વાર તહેવાર જાણે જાણતા કે સમજતા નથી. પણ ચોધરાની પાસે રહેવાથી તેના તહેવાર જોઈને કોઈક દિવસ તહેવાર જેવું કરે છે.

ખોરાક. કાદરા, જુવાર, ભાત, અગર તેવું બડકું ખાય છે. માછલાં, ખરંડાં, મરધાં, માય, બળદ, ભેંસ, પાડા, વગેરે દોરને ખાય છે.

સદ્ગુણ દુર્ગુણ. સાચવટ, પ્રમાણિકપણું, કરજ વગરના રહેવું, વગેરે ચોધરા જાતિને અનુસરતા સદ્ગુણ છે; તેમજ દુર્ગુણ પણ તેવાજ છે. વિશેષમાં આજસ છે.

વેપાર રોજગાર. વાંસ વેચાતા લાવી તેનાં સપડાં, ટોપલા, ટોપલી, કંડિયા, પંખા, પાલાં, માડીના પડદા, તથા માડીની આજી બાજીએ મૂકવાને તરાટિયાં વગેરે કારીગરીના ધાટ બનાવે છે. ખેતીવાડીની મજુરી કોઈ વખત કરે છે, ખેતી કરતા નથી. કારીગર છે, પણ આજસ બહુ છે. આજસ તો એટલું કે તેની કંઈ સીમા નથી. જો એના આજસનું માપ કરીએ, તો અગાઉના વખતમાં ગાયકવાડી રાજ્યમાં કે ખીજા દેશી રાજ્યોમાં એદી* રાખવામાં આવતા હતા તેના જેટલું થાય.

રહેઠાણ. એક નાનીશી રૂંપડી, તે પણ ઢંગ ધડા વગરની હોય છે. એક તરફ ફૂતરાં નીકળે કે ખીજા તરફ કાગડા ભરાય. લાંબો પગ કરીને સૂવાય પણ નહિ, એટલી નાની હોય છે. ઉપર છાજ હોય તો હોય, નહિ તો એકલા દાંડા. ઘણુંખરું ચોધરાની લગોલગ રહે છે.

ખાતું પીતું તથા કન્યાવ્યવહાર. પોતાની જાતમાંજ કન્યાવ્યવહાર રાખે છે. એઓ કાથુડિયા સિવાય હરકોઈ (કાળીપરજની) જાતિને ઘેર ખાય છે. દરેક માણસ જૂદું જૂદું લઈ જૂદા જૂદા

* જ્યારે કોઈ ઈજારદાર કે ખાતેદાર સરકારના ધારાના રૂપિયા મુદતસર ન પહોંચાડે ત્યારે તે રાજ્યમાં તેને ત્યાં એવી એકલતા. એવીનું કામ એટલુંજ કે તે ઈજારદાર અમર ખાતેદારના બગલામાં ખાટલો નાખી દહારો ને રાત ને પર પડી રહેજી. ખાતું, પીતું, ઝાગે, પીશાબ ત્યાં પડ્યાં પડ્યાંજ કરેલા.

વાસણમાં આવે છે, તથા એક બીજાની દૃષ્ટિ ન પડે એમ આવે છે.

વહેમ ચોધરા જાતિ પ્રમાણે છે. પણ એટલું નહીં છે કે “ધણે જાને ધણા સંશય”, તેમ એ લોકોને વધારે જ્ઞાન નહિ માટે ધણા સંશય પણ નહિ. વહેમને સંશય પર્યાયશબ્દ છે.

પહેરવેશ. મરદ નાની પોતડી તથા માથે પાધડી પહેરે છે ને કાનમાં રૂપાના કે પિત્તળના વીટલા પહેરે છે. બાઇડીઓ લૂગડાને પાંચ હાથનો કકડો પહેરે છે ને એટલોજ કકડો માથે આઢે છે. કાપડું પહેરતાં નથી. હાથમાં પિત્તળના ચીપિયાં પહેરે છે, તથા પગમાં ક-સાઈનાં કહ્લાં ને ગળામાં ગાંડી ધાલે છે. (ગાંડી=કાડિયાંનું ધરણું.)

રાશ્વરચીલાં. ખાવા પીવાના કાદવના વાસણ તથા કામડાં ફાડવાને કે વાંસ ચીરવાને ભોઠાના છરા, છરી, વગેરે હોય છે.

સ્થિતિ. આખું શરીર ઢંકાય એટલું ઓઢવાને લૂગડું નહિ, બાંધા પગ કરીને માથુસ સહ શકે એવડું ઝૂપડું નહિ, ને પેટ ભરીને ખાવાનું અનાજ નહિ. આ કરતાં નવાઇ ઊપજે એવી બીજી કંઈ ભંધકર સ્થિતિ ?

ભાષા. ચોધરાને અનુસરતી પણ કંઈક વિલક્ષણ છે.

કાટવાલી બોલી	ગૂજરાતી.
પાધડો હારોજને હીરો.	પાધડી સારી છે.
મા દેવગઢ જતો હે	મારે દેવગઢ જવું છે.
મા આર મેનેર હે	મારે મીઠું મેનું છે.

કાષ્ઠિયા નાયકા.

આ લોકો કાળીપરજ પેઢી અધમમાં અધમ ને કેવળ જંગલી સ્થિતિમાં પશુવત્ છે.

જન્મક્રિયા. બાળકનો જન્મ આવતાં હાથણની મદદ લે છે. અગર એમને એમ ચત્રાવી લે છે. જણવાને પાંચ દિવસ થાય કે “પાચોસા” નામની ક્રિયા કરે છે, તેમાં ધાન (ચોખા) રાંધી પ્રસ-

તાને ખવાડે છે; તથા બાર દિવસે “બાહવા*” પૂજે છે, તેમાં પ્રસૂતાને ધાન (ચોખા) ખવાડે છે. એ ક્રિયા થયા પછી સ્ત્રી પવિત્ર થયેલી મનાય છે. ઊંઠરા ૮-૯ વર્ષની ઉંમરનાં યતાં સુધી લંગોટી મરાવે છે. મોટી ઉંમરનાં યતાં માબાપનાં જૂનાં થયલાં કપડાંના કકડા બોહવા પહેરવા આપે છે.

લગ્ન ક્રિયા. ઊંઠરાં મોટી ઉંમરનાં યતાં, એટલે આશરે ૧૨-૧૫ વર્ષનાં થાય, ત્યારે માબાપ વિવાહ નક્કી કરે છે. પ્રથમ ઊંઠરાનાં માબાપ ઊંઠરાને ઘેર જઈ વિવાહ નક્કી કરે છે, ને લગ્નનો દિવસ મુકરર કરે છે. પછી દારૂ તાડી પી જીડી જાય છે. લગ્નને દિવસે માંડવો કરી પીડી ચોળી વરને ડોતરાં, યાળી, તૂર, વગેરે વાળાં સહિત પરણાવવા જાય છે. જન પહોંચી કે પ્રથમ લૂગડાં ચઢાવે છે, તથા દે-જના રા. ૫-૬ શેકડા આપે છે. પછી લગ્ન કરે છે, તે એવી રીતે કે વરકન્યાને સામસામાં બેસાડી એક ખીજનું નામ પૂછી તેના હાથ પકડાવે છે, એટલે લગ્ન થઈ ગયાં. પછી ઘેર વિદાય થતાં પાછા કન્યાને બારણે હાથમાં ડાંગ પકડી નાચણું પાડે છે, ને નાચતા નાચતા ઊંઠરાને લઈ પોતાને ઘેર જતા રહે છે.

મરણક્રિયા. મરનારને ખાટલીપર સૂવાડી તેને સિંદૂરનો દીલો કરી રંગશાને લઈ જાય છે. ચોધરા રીતિ પ્રમાણે ક્રિયા કરી લગાડી મૂકે છે. મરનારની સાથે તેનાં કપડાં, ધરેણાં, વગેરે જે હોય તે બાળી મૂકે છે. લાસ બળી રહે કે મરદો ઘેર જાય છે. રસ્તામાં કદાઈ કરે છે. સ્ત્રીઓ રડતી રડતી નવાણે જાય છે; ને નહાઈને પાણી આવે છે, કે દારૂ પી બધી સ્ત્રીઓ વેરાઈ જાય છે.

રંડાપામાં બાઈડીનું કંઈ ધરેણું કાઢવામાં આવતું નથી. નાતરૂં કરતી વખત કાળાં કીડિયાં ગળામાં પહેરી દે છે.

મરનારનો દિવસ મળે તો તાત્કાલિક, અગર તો જ્યારે વૈસા મળે ત્યારે કરે છે. ખર્ચમાં દારૂ તથા ધાન (ચોખા) ખવાડે છે. સ્ત્રી તક પાળતા નથી.

---

* “પાચાસા અને બાહવા” ની ક્રિયા જિજ્ઞાસાતની “જડી અને બારા બુ-જિયા” ના ધોરણ ઉપર છે.

દેવ. કુકત માવલી માતાને માને છે. બીજા દેવને માનતા નથી.
વાર તહેવાર કરી પાળતા નથી.

ખોરાક. કોદરા, ભાત, જુવાર (જર), અથવા એનું ભડકું, તથા માછલાં, મરઘાં, બોકડાં, ગાય, ભેંસ, પાડા, બળદ, નોળિયા, પાનખોદક (વાંદરાં), હાપ (સાપ), જંગલી હડા (કાળ), વગેરે ગમે તે પ્રાણીને ખાઈ જાય છે. વાંદરાનો શિકાર બહુ પ્રિય છે, તેથી ગમે ત્યાંથી ખોળી કાઢી મારી ખાય છે.

સદ્યુષ્ઠ દુર્યુષ્ઠ. વિશ્વાસુ, આક્રીના બધાજ દુર્યુષ્ઠ છે.

વેપાર રોજગાર. કાથો પાડવાનો ધંધો કરેછે. કાથો પાડવાની રીત એવી છે કે જંગલમાં કાથો નીકળી શકે એવાં ખેરનાં લાકડાં ખોળી કાઢી તેને કુકાડી વતી કાપી લાવેછે. તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરી રહાંલીમાં ભરી તેમાં પાણી રેડી ચૂસ ઉપર હારોહાર દશ દશ વીશ વીશ મૂકી બીકાળેછે. તેમાંથી કાથાનું પાણી નીકળી બીકળતાં જનું થાયછે. ગોટી પડવા લાયક રસ જાડો થાય કે સામરના કા- ટિયાંમાં પેલો રસ રેડી દેછે. કાટિયાંમાં તે રસ ઠરેછે, એટલે આ- પણે જમ વડી મૂકીએ તેમ તે લોકો જમીન પર કે સાદડી પર ગોટી મૂકી સૂકવેછે. તે ગોટી સૂકાય કે જંગલ રાખનાર વેપારીને શરત પ્રમાણે ગણતરીઅંચ આપેછે. જંગલ રાખનાર વેપારી સિ- વાય બીજા કોઈ વેપારીને કાથો અપાતો નથી; કારણકે પ્રથમથીજ કાથો બીજા વેપારીને નહિ આપવાની શરતે પોતાના જંગલમાં કાથુડ બેસાડેછે. તેમાંથી જ પૈસા અથવા અનાજ મળે તે અપાય.

૧ સરકાર પોતાના જંગલમાંથી ખેરનાં લાકડાં કાપવા દેતી નથી. પણ જંગલનો અમુક ભાગ અમુક વર્ષે વડાવવાને ઇજા આપે છે. તે ઇજારો જેવાજ ને કાથો પડા- વવાની તેની મરજી હોય, તો એ લોકોને અમુક શરત કરી બેસાડે છે. વેપારી તેલબંધ કાથો લેતા નથી; પણ એક રૂપિયાની અમુક ગોટી એમ ગણતરી કરી લેછે.

૨ હાંડલી, માટીનું નાનું વાસણ.

૩ સામરના ઝાડનું થડ અથવા જાડી કાંબળી કાપી તેમાંથી બેબે ત્રણ ત્રણ હા- થના ગોળા કડકા કાપી કાઢે છે. પછી તે કડકાને બરોબર અર્ધોઅર્ધ ઊભા બીરેછે. બીરેલા ભાગને વચ્ચેથી કોતરી કાઢે છે ને આસપાસનો ભાગ કોર દાખલ રહેવા દે છે.

૪ કાથુડના કાથો પાડવાને બેસે ત્યારે એમ બોલેછે કે “કાથુડ બેસાડી.”

આ કામ બિનાજે શિયાજે કરેછે. જો કાથો પાડવાની મજૂરી ન મળે, તો મહેનત મજૂરી કરી પેટ ભરેછે. કાથો પાડવામાં બૈરાં છોકરાં મદદ કરેછે.

રહેઠાણ. એ લોકોનું મુકરર ગામ કે જગ્યા નથી. જ્યાં રોજગાર મળે ત્યાં ચાલ્યા જાયછે. કોઈ જગ્યા પર ચોમાસું ગાળવું પડે, ત્યારે નાનાં છાપરાં બાંધી ત્યાં રહેછે. ચોમાસું વીત્યા બાદ પાછા રોજગારે જતા રહેછે. જ્યાં મુકામ પડે, ત્યાં પાસે પાસે છાપરાં બાંધી રહેછે.

ધર્મ. ધર્મશૂન્ય પણ હિંદુ કહેવાય છે.

ખાતું પીતું તથા કન્યાવ્યવહાર. પોતપોતાની જાતમાંજ કન્યાવ્યવહાર કરેછે. ગમે ત્યાં ખાવાપીવા માટે જાડું બંધન નથી.

વહેમ. અતિશય વહેમી નથી. માંદગી વખતે કે બીજા કારણ સર જૂવાને લાવતા નથી. જનતા લગી જંગલની વનસ્પતિથી ઉપચાર કરેછે, અથવા તો તે જગ્યા તાત્કાલિક છોડી ચાલ્યા જાયછે.

પહેરવેષ કોટવાળિયાની રીતને મળતોછે. ફેર માત્ર એટલોજ કે એ લોકો ફક્ત લગ્ન વખતે છોકરીને કાપડું પહેરાવેછે. પછી તે જીવતા સૂધી ફરી પહેરતી નથી. મરદની વિશેષ ખાસિયત એવીછે કે કદાચ પૈસા મળે, તો માથે રૂ. ૨૦—૨૫ ની પાધડી બાંધે, બાંધે પાંચ છ રૂપિયાનું રેશમી થેપાડું નાખે, પણ લંગોટી તો કાઢેજ નહિ; એટલે ઉપર પોતડી પહેરતા નથી, તેમ લંગોટી કાઢી નાખીને પણ પેહેરે નહિ.

રાચરચીલાંમાં ખાવા પીવાનાં માટીનાં વાસણ, કવચિત કાંસાનાં. હથિયારમાં ફક્ત કુહાડી હોય છે.

સ્થિતિ. જેના ધરબારનુંજ ઠેકાણું નહિ, તેનું સ્થિતિમંડાણ બાંધી હોય? માણસને આકારે ફરેછે એટલું માત્ર; વાસ્તવિક તો શીંગડાં અને પૂછડા વગરનું પશુ કહીએ તો કંઈ બાધ નથી. કેમકે જેમ પશુ જંગલમાં રખડી ખાયછે, તેમ એલોકો પણ રખડી ખાયછે.

ભાષા ચોધરી ભાષાને મળતી, પણ કંઈક વિલક્ષણ છે.

કાથુડિયા બોલી.

ગૂજરાતી.

તુમ્હી કસાલા જવલા ?

તું ક્યાં જવછે?

ઝોહ પાછુટી ખેશ આહે.

આ પાધડી સારી છે.

આમ્હી જવલા.

હું જાઉં છું.

આ પહાડી લોકોને “ કાઠીપરજ* ” એ શબ્દ ઊચિત નથી; કેમકે કાળીપરજ એનું નામ વિદ્વાનોએ આપ્યું છે તે જો કે ઠીક છે, પરંતુ વાસ્તવિક જોતાં એ વાજળી ગણાય નહિ. કેમકે એમના શરીરના કાળા રંગ પરથી કાળા ગણવામાં આવ્યાછે, તેવા એ કાળા નથી, તે કાળો રંગ અને એમના શરીરનો રંગ મેળવી જોતાં તુરત-જ જણાશે કે એમનો રંગ કાળો નથી, પણ લાખિયો (ચપડા લાખ જેવો) છે. મધ્ય આફ્રિકાના સુદાન દેશના સીધી ભોકા જેઓ બઃશીકલ અને ધનશ્યામ રંગના છે, તેમને પણ કાળા એ વિશેષણ આપવામાં આવ્યું નથી, તો તે સીધીને મુકાબલે આ પહાડીને ઊજળા કહીએ તો કાંઈ બાધ નથી. કાળાપણું જતાવવું એ એક શરીરની ખોડ જતાવ્યા મૂજબછે; શરીરની ખોડ જતાવવી એ એક પ્રકારનો ધિક્કાર છે; ને તે ધિક્કાર અચાન અને નિરપરાધી ભોકાને આપવો, એ વિદ્વાન વર્ગને ઉચિત નથી. કેટલાક ઝોહી સમજના અંગ્રેજો પોતાની જોરી ચામડીની અપેક્ષાએ આપણને કાળા કહેછે. તે જોડે આજથી ૧૦૦ વર્ષ ઉપરની આપણી અચાન હાલતમાં દુઃખકર લાગતો નહોતો, પરંતુ આ જમાનામાં (હાલના સમજણના વખતમાં) તે શબ્દ ખેદકારક થઈ પડ્યો છે. તેજ પ્રમાણે આજે આપણે એઓને કાળીપરજ કહીશું, તો હાલ તેઓને એ જાગતની કંઈ અસર થઈ મનમાં ધિક્કાર કે દુઃખ આવશે નહિ. પણ કાળની હાયા સદૈવ ફરતી રહેછે. માટે એઓ પણ કોઈ દિવસ સારા સમજણા અને યુદ્ધિમાન થશે, ત્યારે એ પણ આપણી પેઢે દુઃખ અને

* કાળીપરજ (કાળી=કાળા રંગ વાળી+પરજ=ત=જાત, વર્ગ)=કાળા રંગ વાળી જાત, એટલે એના શરીરનો રંગ કાળોજે એવી જાત

એકને આધીન થશે. માટે અખત્યાર સૂધી તો સાધારણ વપરાતો “કાળીપરજ” શબ્દ કાયમ રાખ્યો છે. હવે પછી એજ જાતને અમે “પહાડી” નામથી ઓળખાવીશું.

પહાડી કહેવાને કંઈ બાધ નથી, કેમકે જેવા દેશમાં રહે તેવા દેશ ઉપરથી તેમનું નામ પાડવું ઉચિત છે, ને તેમ ચાલ્યું આવ્યું છે. જેમ કચ્છ પ્રદેશના કચ્છી, દરિયા કાંઠાના દરિયાઈ, મેદાન અને સપાટ મુલકના તે પાધર, જંગલના તે જંમલી, તેમ પહાડી મુલકના તે પહાડી.

પહાડી લોક વિષે કેટલીક સામાન્ય હકીકત.

આ પહાડી સોઠ વિષે આગળ કેટલીક હકીકત સખતાં કાળી પરજ શબ્દ વાપર્યો છે. પણ આ પહાડી સોઠને કાળીપરજ એ ઉપમા કે વિશેષણ યોગ્ય નથી, બેશક વિદ્વાનોએ એમાં અતિશયોક્તિજ વાપરી છે, એ બાબત આગલા પૃષ્ઠમાં બતાવી આપ્યું છે.

પહાડી લોકની ઉત્પત્તિ વિષે અનુમાન.

આ પહાડી સોઠને આર્યાવર્તના મૂળવતની અનાર્ય જાતના કે તેમાંથી વંશપરંપરા ઊતરી આવેલી કોઈ જાતના છે, એમ તેના સ્વભાવ, લક્ષણ, કર્મના મુકાબલા ઉપરથી માલમ પડે છે. વેદના કાળમાં અનાર્ય માટે કહ્યું છે કે, તેઓ “દેવતા-વિધિ વગરના, કાચું ખાનારા, માંસ ખાનારા, કાયદા વગરના, પરસોઠની ઈચ્છાવાળા, જાડના હૂંઠાં કે પથ્થરને પૂજનાર, બેડોળ, યજ્ઞમાં વિષ્ણ કરનારા વગેરે, તે આ પહાડી સોઠમાં જોવામાં આવે છે. વીટાળિયા કે કાટવાળિયા અને કાથુડિયામાં આબેદૂજ તેની નક્કલ છે. કાચું ખાનાર કૂંકણાં કે વસાવા જુઓ. માંસ ખાનાર તો આ પહાડી સોઠની નવે જાત છે. વીટાળિયા, કાથુડિયા, ને બોંડા ચોધરા વગર કાયદાના છે. પરસોઠની ઈચ્છા પહાડી સોઠની નવે જાતમાં છે. તે તેની અગ્નિસંસ્કાર તથા દાટતી વખતે જે ક્રિયા કરે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે. જાડના હૂંઠાં કે પથ્થરને પૂજનારી ચોધરા, ટોડિયા,

નાયકા, ગામતા, ફૂંકણા, આદિ ખીજી જાતિ છે. વેદમાં અતિશયો-
ક્તિ રૂપે વર્ણવેલું એમનું એકાગ્રપણું તે હાલના આ પહાડીમાં નથી;
પણ એર નેઓ સારી સીકવના છે. યજ્ઞમાં વિધિ કરવાનું મુખ્ય
કારણ તે વખતની આર્યો સાથેની દુશ્મનાઇ કે તેમના બૂખમરાનું
છે. આમાનું પેહેલું કારણ તો હાલ નથી. ખીજું કારણ જે બૂખ-
મરાનું તે તો છે. પણ યજ્ઞ કરે છે કાણ ? ને કરે છે તો અંગ્રેજ
પહાડુરની હાક વાગી રહેલી, એટલે બૂખમરા તો ખરો, પણ ત્રાસથી
ભૂંટ થતી નથી. જેમ અનાર્યો જંગલ કે પહાડના ભાગમાં રહેનારા
હતા, તેમ એ પણ જંગલ ને પહાડના ભાગમાં રહે છે. ડાક્ટર હં-
ટરે મધ્યપ્રાંત (હિંદુસ્તાનના) ના સંતાલ, ગોંડ, મારી લોક, ને
ઓરિસા, આન્ધ્રમાનમાં વર્ણવેલી આધુનિક કાળના અનાર્ય લોક, એ-
મનો મુકામથી આ પહાડી લોક સાથે કરતાં, સિદ્ધ થાયછે કે એઓ
અનાર્યથી અગર તેની કોઇ ખીજી પરંપરા જાતમાંથી ઊતરી આ-
વેલા છે.

एओ क्यां क्यां फेलायला छे?

માડવી, વાસોડ, વસરાવી, નાદોદ, ધરમપુર, વાંસદા, વલસાડ,
ચીખલી, સલગાણા, અનાવલ, ટિંબા, બ્યારા, સોનગઢ, નંદરખાર,
અને ધાટની આસપાસ વસેલા એવા આ પહાડી લોક નવ વર્ગમાં
વહેંચાયલા છે.

(૧) દૂજળા. (૨) ચોધરા. (૩) ઢોડિયા. (૪) નાયકા. (૫)
ગામતા. (૬) વસાવા. (૭) ફૂંકણા. (૮) વીટોળિયા. (૯) કાથુડિયા.
આ નવે જાતમાં વધારે એખા ચોધરા ને ઢોડિયા છે. તેથી ઊત-
રતા નાયકા, દૂજળા, ગામતા, ફૂંકણા, વસાવા, વીટોળિયા, કાથુડિયા.
આ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વનાથી ઉત્તર ઉત્તરના ઊતરતા છે; એટલે આ જા-
તો પોતાથી ચઢતા વર્ગવાળાનું ખાય છે, ઊતરતા વર્ગવાળાનું ખાતા
નથી. આ લોકોની જન્મથી માડીને મરણ પર્યંતની જે સામાન્ય
હકીકત સંક્ષેપમાં દર્શાવી હોય તો નકામી ગણ્યારો નહિ.

જનમક્રિયા. સિવાયની આબડછેટ તમામ જાત પાળે છે. સંદો ને હલકો ખોરાક, જેવો કે કોદરા અગર જુવાર (જર) ના રોટલા, દારૂ તથા મરધાનો વિશેષ ઉપયોગ કરે છે. પ્રસૂતા તાત્કાલિક કે બીજા ત્રીજા દિવસથીજ ધરધંધામાં સામેલ થાય છે. ચોધરા, ગામતા, આદિની સ્ત્રીઓ પશુની પેટે રસ્તામાં છોકરું જન્મી તેને માથે ચૂકી ઘેર ચાલી જાય છે.

લગ્નક્રિયા. લગ્ન કરવાની તમામ જાતમાં જૂદી જૂદી રીત છે. દૂબળામાં બ્રાહ્મણ વાણિયાની પેટે હાથ મેળાવો (હસ્તમેલાપ) કરે છે. ચોધરા, ગામતા, વસાવા, વીટોળિયામાં વરકન્યાને ખંધપર બેસાડી નાચે છે. ઢોડિયા, નાયકા, ફૂંકણામાં નાચણું પાડી વરકન્યાનાં આઠ વાર માથાં ઢોકાવે છે. ફૂંકણામાં સોહંગ (ભવાઈ જેવો ખેત્ર) રમાડવાનો રિવાજ છે. તે લગ્નની સાથેજ રમાડે છે. કાથુડિયામાં નામ પૂછી હાથ મેળવે છે. દરેક જાતમાં ૧૨-૧૫ વર્ષે લગ્ન કરે છે. દૂબળા તથા કાથુડિયા સિવાયની તમામ જાતમાં ખંધાડિયા લેવાય છે. વિશેષ કરી નળગી સ્થિતિનાજ ખંધાડિયે જાય છે. ખંધાડિયો રાખનાર આમરદાર ગણાય છે. દેજ (છોકરાં આપ્યા બદલ કંઈ રૂપિયા) લેવાનો રિવાજ તમામ પહાડી જાતમાં છે. ગાડીમાં બેસી પરણવા જવા કરતાં ચાલતાં, નાચતાં, ફૂંદતાં, ગાતાં, ઢોલક, તૂર, ડોવરાં, થાળી, વગાડતાં જવું એ શોભાયમાન ગણે છે. જનમમાં બાળું કરીને જુવાન, નછોરવાં સ્ત્રી પુરુષો અગર ફુંવારા હોય તેજ જાય છે. ઢોડિયા જાતિમાં કવચિત ગાડી જોડવામાં આવે છે. દૂબળા, ચોધરા, નાયકા, ઢોડિયા, ફૂંકણા, વસાવા, કાથુડિયા જાતમાં વર પરણવા જાય છે. ગામતામાં કન્યા પોતાની જાન સહિત વરને પરણવા આવે છે. વીટોળિયામાં વરવાળા વરને ઘેર રાખી. કન્યાને લેવા જાય છે. તે કન્યા વર તરફની આવેલી જાન સાથે તથા પોતાનાં સગાં સહિત વરને પરણવા આવે છે. જાનનો ખર્ચ ગમે તે રીતે પણ વરનેજ માથે પડે છે. લગ્ન કરવાની બે રીત છે. (૧) ખંધાડિયો રાખીને (૨) ખંધાડિયો રાખ્યા સિવાય.

જેઓ ખંધાડિયા રહીને લગ્ન કરે છે તેને દેજના રૂપિયા તથા જનનો ખર્ચ આપવો પડતો નથી; અને પરણ્યા જાય તેને દેજના રૂપિયા તથા જનનો ખર્ચ આપવો પડે છે. નાયણામાં વસાવાનું નાયણું જોનારને તેમજ સાંભળનારને ચકિત બનાવે છે.

ધણી સાથે અણગનાવ થવાથી પંચની માન્યતા દારગતી અપાય લેવાય છે. દૂબળા સિવાય કોઈ જાતિમાં દારગતીના લેખી લેખ નથી. પંચનો ઠરાવ એજ દારગતી. પંચ ગુન્હેગાર પાસે કંઈક રકમ લે છે. સગાંવહાતાંમાં પરણતા નથી. ક્રમ ગામતા મામા દોષના પરણે છે.

મરણક્રિયા. પ્રાણ છૂટ્યો કે સ્મશાનમાં લઈ જઈ વિધિ કરવાની બંધી જાતમાં એકજ રીત છે; તે એ કે ઘેરથી લીધેલી પાકી અથવા કાચી બાથી (ખીચડી) મરનારને જાણે તે ખવાડતો હોય તેમ કરી, પછી દૂબળા દાટે છે, વસાવા, ફૂંકણા, વીટોળિયા, જો લાકડાં મળે તો બાળે, નહિ તો દાટે. અહીં અજ્ઞાનની ખૂબી જોવાની છે કે રહે જંગલમાં ને લાકડાં મળે નહિ. પાણીમાં રહીને માછલી સદા તર્યા રહી. અજ્ઞાન શું ન કરે ! ! છતાં સુખે દુઃખ, અને વગર તાણે તાણુ. દુઃખ ને દારિદ્ર્ય આપનાર અજ્ઞાનતા સ્મરણ કે સ્વપ્નમાંજ ન આવે. ચોધરા, ગામતા, ઢોડિયા, નાયકા, કાથુડિયા લાસને બાળે છે. કાથુડિયાનું સ્મશાન મુકરર નથી; એટલે ગમે ત્યાં ઉજાડ ભાગ જોઈ લગાડી મૂકે છે. વસાવા અને કાથુડિયામાં મરનારની પાછળ તેના સંબંધનો સામાન, ઘરેણાં, કપડાં, ખાટલા, બરછી, બાત્રા, કામડાં, કુહાડી, દાતરડું, વગેરે જે હોય તે બાળી મૂકે છે અથવા દાટી દે છે. વસાવામાં મરનારની સાથે એક પાસે થોડી વાર બેસી બેઠી જાય છે. વીટોળિયા, ગામતા, કાથુડિયા સ્વતઃ પાળતા નથી. દૂબળા તથા ચોધરા મરનારની પાછળ અમુક મુદતેજ દહાડો (ખર્ચ) કરે છે. બાકીની જાતોમાં જ્યારે પૈસા મળે ત્યારે દહાડો (ખર્ચ) કરે છે. ખરચ કર્યા સિવાય ચામેજ નહિ. રંડાપામાં કાથુડિયા જાતિમાં જીનો શણગાર જિતારતા

નથી; ખીજી બધી જાતોમાં કંઈ કંઈ ચિન્હ પણ કરવામાં આવે છે. પદાડી લોકની નવે જાતમાં નાતરૂં થઈ શકે છે. ફૂટવાનો ચાલ નથી. નાયકા જાતિમાં તથા દૂબળામાં કંઈક અપવાદ હાજર ફૂટણું છે. રડવાનો ખાસ રિવાજ છે.

ખતરૂં. ખતરૂં મૂકવું (ખતરૂં=વહેમ, ખીક+મૂકવું=ઝેડી દેવું, કાઢી નાખવું)=વહેમ કાઢી નાખવો. ગુજરાતીમાં ખતરો કાઢવો બોલાય છે. પદાડી લોકની ભાષા પદ્ધતિ પ્રમાણે “ખતરો” નું “ખતરૂં” થઈ શકે; કેમકે ધણીખરા શબ્દો એ જાતિ નાન્યતર જાતિમાં વાપરે છે. જેમ હું કાંઈ જાણતો નથી, એવું ચોધરી ભાષામાં “આંઈ કાંઈ નાત્ જાનતું આ.” વીટાળિયા ને કાથુડિયા સિવાયની જાતે જાત ખતરૂં મૂકે છે. મરનાર જૂત થયો અને તે પીરું છે એમ જો ભગત કહે, તો તુરત ખતરૂં મૂકે છે. જેમ આપણા જો-ધીને આપણે દુઃખની નિવૃત્તિ પૂછવા જઈએ, તો એટલુંજ કહે કે ખારમો રાહુ ને આઠમો શનિ તે નયજો, માટે દાતાંગ આપો. જો-ધીઓ આંગળીને કાપે માત્ર રાશિ ખરી ગણી કળાદેશ ગોઠવી આપે છે, તેમ આ ભગત લોકો પણ હાથમાં એક પાંતરૂં (ખાખ-રનું પાંદડું) પકડે તે સાર્યું, બાકી પાંદડામાં જોઈ બકે તે જોડું.

પુનર્જન્મ અને પરલોક એની ક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે. મુઆ પછી જૂત કે કાંઈ અધમ જાતિ થાયછે, એમ જો માને છે તે પૂર્વજન્મજે, એવી સમજની નિશાની છે. દાટતી કે જાળતી વખતે તેમી સાથે ભાઈ, કપડાં, ઘરેણાં, તેનો સામાન, થોડા ઘણા પૈસા, વગરે દાટેછે કે બાજેછે, તેમાં એવી સમજ છે કે અહીં જેટલું સાથે આપીએ તેટલું પરલોકમાં મળેછે.

દેવ. દુબળાની કાલિકા, અંબા, શીકાતરી, આદિ દેવીઓ છે. તે દેવીઓને શેર (શરીર)માં આણીને ધણેછે; તેને ભગત કે ધૂળા કહેછે. ચોધરાથી લઈને વીટાળિયા સુધીની જાતિના દેવોનો કંઈ પાર નથી. જે વખતે જે જાણતનું સંકટ પેડયું તે વખતે તેજ દેવના નામનો પથરો ગોઠવી ઉપર સિંદૂરના ડીલા (લીટા) કરી દાડ તાડી-

ની છાક પાડી કે દેવ થયો. જેમકે સીમમાં માલ પાકી તૈયાર થયો હોય અથવા ખજાનામાં નાખેલો હોય, તે વખતે “ હીમારિયો દેવ ” (સીમનું રક્ષણ કરનાર) પૂજેછે. ધાસ ઉગતી વખતે “ નાદરવો દેવ ” પૂજેછે. ખેતરનું રક્ષણ કરવા “ ખેતરપાળ ” દેવ પૂજેછે. શીતળાના મરજ વખતે “ કાકો બળિયો દેવ ” પૂજેછે. કોલેરા વખત ધ્યા કોષ્ટ વખત મહામારી (મરકી) ચાલે ત્યારે બચાની માતાને પૂજેછે. એ બધા દેવ કરતાં શ્રેષ્ઠ દેવ “ આહિદો દેવ ” છે. માડવી તાલુકાના પીપલવાડા ગામમાં “ આહિદો ” નામે એક ડુંગર છે તેમાં એક યુક્ત પડેલી છે. તે બહુ ઊંડી ને અંધકાર વાળી છે. તેમાં એ દેવ રહેછે. એ દેવનો કંઈ આકાર કરેલો નથી. તેની બાધા બહુજ કડણ વખતે રાખેછે. એજ પ્રમાણે ઢોડિયા, નાયકા, ફૂંકણાનો “ ગુસમાધ ” દેવ છે. બનાધથી એક ગાઉ ઉપર પદમડુંગરી નામની ડુંગરી છે તેમાં એક યુક્ત છે તેમાં માણસના આકારની પ્રતિમા છે. બીટાળિયાની “ ગોવાળ દેવી ” માડવીની પાસે કણુઆમાં છે, તેનાપર બહુ આકીન છે. એઓની દેવ પૂજવાની રીત એવી છે કે દોલકું, તૂર, ડોવરાં, માદલ, વગેરે વગાડતા જઈ તે દેવના ઉપર દાડ છાંટે છે, તથા મરધાં વાઢેછે; ને પછી દાડ ખી સૌ પોતપોતાને ઘેર આવેછે.

તહેવાર. મુખ્ય તહેવાર ગિમાસો (દિવાસો) છે. એ દિવસે દૂબળા ઢીંગલા ઢીંગલી પરણાવી ગમત કરેછે. ચોધરા, ગામતા લીપણાં (લીપતું) કરેછે, ને બીજે દિવસે સાંઝે સાંઝે ખાય પીએ છે. કાથુડિયા ને બીટાળિયા તો ગિયારા જાણતા નથી કે તહેવાર તે શું? માત્ર એટલીજ સમજ છે કે “ દીહ જગ્યો ને દીહ બૂડ્યો.” બાકીના લોકો દિવાસો પાળેછે, એટલે ખાઈ પી રમત ગમતમાં કાળ કાઢેછે. જે દિવસે “ હીમારિયો દેવ ” પૂજેછે તે દિવસે “ દીહ પાળેછે, ” એટલે આખું ગામ કામે કાજે જતું નથી. એ દહાડાને પણ તહેવારમાં ગણેછે. એ સિવાય દશરો, દીવાળી, હરાધિયાં (શ્રાદ્ધ પક્ષના પાંચ દિવસ), વગેરે તહેવાર પાળેછે. નોરતાંમાં દૂબળા માતાની ઘેર બાંધી

ઘેરિયા થઇ નાચેછે.

ખોરાક. તમામ પહાડી જાતનો હમેશનો ખોરાક કોદરા, નાગલી, બંટી, બાજરી, જુવાર (જર), ડાંગર (ભાત) છે; અથવા તેઓએનું બહુ કરી ખાય છે. ઢોડિયા, નાયકા પેનું કે પેનું (કોદરા, જુવાર, ચોખા, વગેરેને જડા બરડીને છાસ અગર આમલીના પાણીમાં ઊકાળી મીઠું નાખે છે તે) કરી ખાયછે. ફૂંકણું ઘાટું (આધું પેનું) ખાય છે. તમામ પહાડી જાત માંસહારી છે. માછલાં, મરઘાં, ખોડાં એ તમામ જાતમાં સામાન્ય છે. ગામતા, વસાવા, વીંટાળિયા, ફૂંકણા, એ ઉપરાંત પાડા, લેંસ, બળદ વાપરે છે. દૂધળા હરણાં, બૂંડ, ચંદનઘો, વગેરે ખાયછે. ચંદનઘોના એટલા બધા શિકારી છે કે તેને દીઠી છોડતા નથી. કાયુડિયા તો પૂરે પૂરા માંસહારી છે. માણસ સિવાયના હરકોઇ પ્રાણીને મારી ખાયછે. ઝેરી સાપને પણ છોડે નહિ. પાનખોડડ (વાંદરાં) મળ્યાં તો જાણે પરમેશ્વર મળ્યા, ખુશીનો કાંઇ પાર નહિ, દીઠો કે મારીને ખાધો. દારૂ તાડી તમામ જાત પીએછે. ચોધરા ગામતા ભૂખમરાના વખતમાં “લોધ” પાડે છે. એ પહાડી જાતને આ દિવસે પેટપૂરતું ખાવાનું મળ્યું એમ કહેવાયજ નહિ, કેમકે હમેશાંજ ભૂખ્યા. ખરું રળીને ખોટું ખાતું, ને આ પહાડી લોકોને છે. ખાવા પીવામાં એટલા બધા સંતોષી છે કે વખતે અનાજ ન મળે તો જંગલમાંથી કંદ મૂળ કાઢી લાવી તેને ખાઈને ખાઇ તેના ઉપર ગૂંજરો કરે છે. અતિ ભૂખમરાના વખતમાં કોઈ વનસ્પતિનો રસ કાઢી લાવી પીને સૂઈ જાયછે, તે ચાર પાંચ દિવસે ઊઠે છે; એટલે ભૂખનું દુઃખ વેઠવું પડતું નથી.

સદ્ગુણ દુર્ગુણ. દૂધળા બલા. ભોળા (અજ્ઞાન), સાચા, પ્રમાણિક, નિમકહલાલ છે. ચોધરા ગામતા સાચા, વિશ્વાસુ, પરાણી આગતાસ્વાગતામાં તત્પર, મિલનસાર છે. ઢોડિયા, નાયકા ઉઘમી, ખુદ્દિમાન, ચોખા, વસાવા ચાલાક, ચકોર, ખુદ્દિમાન, પણ ચોરી કરે છે ને જૂઠું ખોલે છે. ફૂંકણા ઉઘમી પણ મલિન છે. વીંટાળિયામાં પ્રમાણિકપણું, કરજ વગરના રહેવું, એ સદ્ગુણો છે, પણ

આળસ છે. કાચુડિયા પ્રકત ઇમાનદાર છે. બાકીના બધાજ દુર્ગુણ છે.

સામાન્ય દુર્ગુણ. દાર તાડી પીએ છે. ઝાંટે જન્ય, ત્યારે હાથ પાણી લેતા નથી, પણ પાંદડાં કે માટીના ઢેકાંથી સાફ કરે છે. મ-
ન્નિનપણું બધી જાતમાં છે. નડાતા નથી. ફૂળળા રોજ દયા ચાર
પાંચ દલાડે નડાય છે. ઢોડિયા, ચોધરા, નાયકા, ગામતા, કૂંકળા,
વસાવા કંઈ કારણસર નડાય છે. વીંટાળિયા, કાચુડિયા, બોંડા ચો-
ધરા નડાવાનું કંઈ યાદ આવે તો નડાય, નહિ તો પરમેશ્વર નવાંડે
તોયે ન નડાય. વરસાદમાં પણ ડીલ ન ધૂએ. માથું મુંડાવતા નથી.
ફૂળળા, નાયકા, ઢોડિયા, ગામતા, ચોધરા, વસાવા બે ત્રણ માસે
મુંડાવે છે. બાકીના તો માથા ઉપરના વાળ કોલી જાય, ને મોંડે
જીં પડી મોંપર ને શરીર પર ફર્યા કરે, તોપણ તેને કાંદે નહિ.

દુરાચલી દેવ. ચોધરા, વસાવા, વગેરે જગતના વાળ
લેવડાવતા નથી. જે કોઈ જગતનો વાળ ખેંચી લે તો તુરત મારે
છે કે લહે છે. વસાવા બાઈડીના લૂગડાંમાંથી એક લંગોટી બેદરો
બાગ ચીરી લઈ પોતાના કંદોરા સાથે હમેશાં બાંધી રાખે છે. ઢોડિ-
યા, નાયકામાં મરદ બાઈડીના લૂગડાનો એક કડકો પોતાની લંગોટી
સાથે બેંડી રાખે છે, તેમ બાઈડી મરદના ઠેપાડાનો કડકો પોતાના
પહેરવાના લૂગડાં સાથે બેંડી રાખે છે, કાચુડિયા લંગોટી કાઢતાજ
નથી. પહેરવાને પાતિયું મળે કે ન મળે, પણ સામાન્ય ખોડ એવી છે કે
“હુંદુંનું ઝોસડ નહિ.” એકવાર કોઈ વાતમાં હુંદું (ના) ક્યું તે ફરી
હા થાયજ નહિ.

વેપાર રોજગાર. ફૂળળા, કાચુડી આદિને ત્યાં આકર રહી
પોતાનો ગૂંજરો કરે છે. ચોધરા ગામતા કેવળ ખેતી ઉપરજ ગુજ-
રા કરે છે. ચોધરા ને ગામતા સાવરણી, સાદી જતાવી વેચે છે.
ઢોડિયા, નાયકા, કૂંકળા ચોડી ખેતી અને બીજી નોકરી તથા પર-
ચુરણ મજૂરી કરે છે. ઢોડિયાણુ કે નાયકણુ શ્રીમંત કે મોટા અમ-
લદારને ત્યાં વાસીદા પાણીનો તથા વાસણુ માજવાનો ધંધો કરે છે.
બોંડા ચોધરા બીજા માગી ખાય છે. વીંટાળિયા વાંસનાં સૂપડાં,

ટોપત્રા, પાલાં, પટ્ટા, કુંડિયા, તરાટિયાં, વગેરે બનાવી વેચે છે. વ-
સાવા ચોરીનો ધંધો કરે છે; પણ દાઢ ચોરી કરવાની હોડવામાં
હી છે ને ખેતી કરે છે. કાથુડિયા કાથો પાડવાનો ધંધો કરે છે.

એઓના એક ધધામાં સાર નથી; કારણ છેકજ અજ્ઞાન છે;
એટલે જે કામ કરે તેમાં પરમેશ્વર આપે તો ખરો, પણ અકલ્પ
નાદિ તેથી હુમ્મ છે. આ લોકો એટલી સહેલાઈથી હુમ્મ બન્ય છે
કે જે જે ઉચ્છ્રાણવાતની વસ્તી એના સંબંધમાં આવેલી છે તે લો-
કોને બે બીજાને માણસ સંબંધમાં દેખીતી રીતે છેતરતો હોય, ત્યારે
એમ કહે કે “ચાવરા ગાળા (ગામતા)” દીડા કે શું? ફક્ત ૨૦
ચુરી ગણતા આવડે. પાંચ વીશના સાં એમ દિસાળ રાખે. તેમાં
વેપારી પાંચ વીશને બદલે સાત વીશ લઈ લે. તોલમાં આ ગણના
પાકાદારાનું બાન, તેમાં પણ અચ્છર, પાશેર, નવટાંક, અધોળ સ-
મજતા નથી. એનું ઓઝામાં આછું માપ રાંચવું જે ૬-૭ શેર અ-
નાજ માપ એવી ટોપત્રી હોય છે, તે વડે પાંચ શેરને દિસાળે માપ
બરી આપે છે. વેપારી લોક એક ટોપત્રીમાં પાંચ શેર અનાજ
માપ છે એમ ગણે છે. દિસાળી કામમાં તો કાંઈજ ગણના નથી.
શાલુકારને ત્યાં બધું નામું. તેમાં દાણા આપવા, અને રૂપિયા અનાજ
વગેરે ખર્ચ માટે બેઠકો તે લઈ આવવું. તેમાં એવો હરાવ કરી
મૂકેલો કે ‘બી જમણું ને ખાવટી દોટી.’ બી માટે જેટલું અનાજ
લઈ બન્ય તેનું ફસલે જમણું આપવું, ને ખાવા માટે લઈ બન્યતો દોટું
આપવું. રૂપિયાનો હરાવ એવો કરી મૂકેલો કે ફસલે રૂપિયા લેવા,
ને તેના સવાયા, દોદા, કે જમણા આપવા. અજ્ઞાન જેવું છે કે એ
લોકોને ખાવા પીવાનું કે રોકડનું કામ જાનાળા ચોમાસામાં પડે
છે, ને શાલુકારને ત્યાંથી જોડાગણી કરે છે, અને શીયાળામાં તેનો દિ-
સાળ કરે છે; એટલે એક રકમ ઘણામાં ઘણી આઠ માસ રહેજે, તેનું
દોટું, જમણું બ્યાજ ગણી લે છે. ફસલમાં પાછા રૂપિયા આપવાના નાદિ
મળે, ત્યારે રૂપિયાના બદલામાં પાકેલો માલ આપે. તેમાં પાછી શાલુકાર-
ની ખાવમાં કડ (વધારો), તોલમાં કાવતરું, ને એકંદર દિસાળ મેળાવે

તેમાં ભૂલ થાય. એ સિવાય બ્યાજ વટાવ તો નૂદાં. આ પ્રમાણે પાકેલું બધું અનાજ શાહુકાર લે પણ મૂળ દેવું તો કાયમનું કાયમ. મહેનત કરી કરીને બિચારાં મરે ને આખર ખાવા પીવાની તાણુ-ની તાણુ. કદાચ તેમાંથી થોડું ઘણું સંતાડી કે બચાવી રાખે, તો વળી સરકારી નોકરાનો માંહે બાગ પડે. વળી તેથી કંઈ બચ્યું હોય, તો આસપાસના બૂબે મરતા એના બતમાઈ કે બીજા પ-હાડી લૂટી બચ છે; એટલે બિચારા જેવાને તેવાજ રહેછે.

રેહેઠાણુ. દૂબળા કણુબી આદિ હિન્નબિગાતની સાથેજ એ પગાળિયાં છત્રેરી છાપરાં બાંધી રહે છે. ચોધરા, ઢોડિયા, નાયકા, ફેંકણા, ગામતા જંગલ કે ડુંગરની સપાટ તળેટીમાં યુગુવાળાં છ-બેરી છાપરાં બાંધી રહે છે. વસાવા જંગલમાં અથવા સપાટ જ-ગાનમાં છત્રેરી છાપરાં બાંધી બીને મોભે બારણું મૂકે છે. કોટવા-ળિયા ને કાથુડિયા તો બિચારા પૂરા તપસ્વી. એની છાપરી તો બાજે કાગમાળો, મોટી એવડી કે સૂતાં લાંબો પગ કરીને સૂતાય નાંદિ. પત્તાંડી વાળી બેસીએ તો માથે મોભ નડે. વિધાતા !!! તારી અથડ ઘટનાને ધન્ય છે. એ તે તે માણસ કીધાં કે શીંગ પ્રેમ વગરનાં પણ.

આ પહાડી લોકો ઘણું કરીને એ જગ્યામાં વહેંચાયલા છે. (૧) માડરીની આસપાસ દૂબળા, ચોધરા, ગામતા, વસાવા, વીટાળિ-યા, કાથુડિયા. (૨) વાંસદા ધરમપુરની આસપાસ ઢોડિયા, ના-યકા, ફેંકણા. એઓ પોતપોતાના જગ્યા બાંધી રહે છે. પરંતુ છા-પરાં એક બીજાથી ૧૦૦-૧૫૦ કદમ દૂર બાંધે છે. એકજ ગામમાં એ કે અધિક જાત રહેતી હોય, તો પોતપોતાના જગ્યા નૂદા બાંધે છે; જેમકે ચોધરા, દૂબળા, ગામતા હોય, તો ચોધરાનું ફળિયું નૂદું, દૂબળાનું નૂદું, વગેરે.

ધર્મ. બાંધી જાત ધર્મશૂન્ય છે; પણ બધા પોતાને હિંદુ ક-હેવડાવે છે. તેમાં દૂબળા, ચોધરા, ઢોડિયા, ગામતા, નાયકા, ફેંક-ણા મુસલમાનનું ખાતા નથી. બીજા ખાય છે, તેમ છતાં મુસલ-

માન થવાને કહ્યું હોય તો બહુજ નારાજ થાય છે.

ખાતું પીતું તથા કન્યાવ્યવહાર પોતપોતાની જાતિમાં-
જ. ઉપરાંત પૃષ્ઠ ૭૩ માં બતાવ્યા મૂજબ પૂર્વ પૂર્વ જાતિનું ઉત્તર
ઉત્તર જાતિ ખાય છે. કન્યાવ્યવહાર ક્રમ પોતાનીજ જાતમાં કરે છે.

વહેમ. જો એના અજ્ઞાનનો પાર હોય, તો એના વહેમનો
પાર હોય. દૂધળાથી નામકા સુધી તમામ જાતિ વહેમથી ભરેલી છે;—
મૂઠ મારવાનો, ડાકણ બાતનો, છવતી ડાકણનો, નજરનો, કરી
મૂકવાનો, શુકન અપશુકનનો, ભવિષ્ય જાણવાનો, મંત્ર, તંત્ર, જં-
ત્રનો. આ વહેમ ધાલનાર તથા કાઢનાર ઘણા કે ભગત છે. એના
ઉપર એ જાતનું બહુજ આદીન છે. ખતરું મૂકવું, એ જૂત ડાકણની
નિવૃત્તિ અર્થે છે. એ પણ વહેમ છે, જો ઘર બળી જાય અથવા
ધરના માણસ મરી જાય અથવા દોર મરી જાય, તો તરત ત્યાંથી
છાપડે ઊઠાવી બીજે ઠેકાણે ખાંધે છે. દૂધળા સિવાય ખાવા પીવા-
માં એક બીજાનું જોડેલું ખાતા નથી, તેમ એક બીજાની સામું
ખેસાંતું ખાતા નથી. “જોડેલું નહિ ખાવું,” આટલા આગ્રહથી એ
લોકોમાં અસાધ્ય અને એવી રોગો, વેવા કે કાઢ, ક્ષય, ઝેરી તાવ,
રક્તપિત્ત, ટાંકી, વગેરે વંશપરંપરા આવતા નથી. વીટાળિયા ને
કાથુડિયામાં ઝાઝા વહેમ નથી. બુઝો આ ઠેકાણે જ્ઞાન કરતાં અ-
જ્ઞાનનું જોર. અજ્ઞાને વહેમ અને વહેમથી થતું દુઃખ એ બન્નેને
નિર્મૂળ કીધાં. તત્ત્વજ્ઞતા જોઈને આ મહાવાક્ય “જેટલી સમજ તે-
ટલીજ દુઃખની અસર,” અનુભવસિદ્ધ થાય છે.

પહેરવેષ.

૧ દૂધળા જાતિનો કોણી વગેરેને મળતો છે.

૨ ચોધરા { પુરુષ. ઘૂટણથી ઉપલા ભાગમાં કેડ સુધી જાં-
ગિયા તથા ખાદીની પોતડી, ઘોળી પાઘડી,
ટૂંકો અંગરખો, કાનમાં પિત્તળના વીટલા.
{ સ્ત્રી. પાંચ હાથનું લૂગડું ઘૂટણ ઉપર કાછડો વાળી
પહેરે છે, ને બીજે પાંચ હાથનો કડકો માથે ઝોઢે
છે. પગમાં કલછનાં કલ્લાં, હાથમાં પીતળની

- છાલી, તથા ગળામાં કાળાં કીડિયાંની ગાંઠી.
- ૩ ઢોડિયા { પુરુષ. લંગોટો વાળી ઉપર ચેપાડું વીંટાળે છે તથા
માથે ટોપી ઘાસે છે કે ફેંટો વીંટાળે છે.
સ્ત્રી. ઘૂટણથી ઉપર કાઢોટો વાળી લૂગડું પહેરે છે.
હાથમાં ફોણી સુધી પિત્તળની કડકી તથા પ-
ગમાં ઘૂટણ સુધી પિત્તળના વાળા.
- ૪ નાપકા { પુરુષ. ઢોડિયા પ્રમાણે.
સ્ત્રી. ફેર એટલેજ કે હાથે પગે કડકી, વાળા ઢોડિ-
યા કરતાં ઓછા પહેરે છે.
- ૫ વસાવા { પુરુષ. સરવાસ કે વખતે પાતડી પહેરે છે. માથે
લાત્ર કે ઘાળી પાથરી આવે છે.
સ્ત્રી. ધાથરો કે ટુંકું લૂગડું કાઢોટો મારી પહેરે છે તથા
ઓટે છે. પગમાં પિત્તળનાં કડકાંની નંતડ
(અંકેક પગમાં એળે) હોય છે. ગળામાં કાળાં
કીડિયાંની ગાંઠી.
- ૬ ગામના { મરદ સ્વાધરાતેગળનો મરદ માથે લાત્ર પાથરી આવે છે.
સ્ત્રી. પગમાં પિત્તળનાં કડકાં. કાપડને બદલે ઘાળી
પહેરે છે. ગળામાં ઘાળા પથરાના ૧૦-૧૫
કેરના (વગરનમાં) હાર પહેરે છે.
- ૭ વીંટાળિયા { પુરુષ. નાની પાતડી પહેરે છે, તથા માથે ૫-૭ હાથની
પાથરી અને કાનમાં પિત્તળના વીંટણા.
સ્ત્રી. હાથમાં પિત્તળના ચીપિયાં. ટુંકું લૂગડું કા-
ઢોટો વાળી પહેરે છે, તથા એક કડકો ઓ-
ટે છે. કાપડું પહેરતાં નથી.
- ૮ કાથુડિયા { પુરુષ લંગોટી મારે છે.
સ્ત્રી લૂગડાંની કડકો પહેરે છે તથા ઓટે છે, કા-
પડું પહેરતી નથી.
- ૯ ફુંકણા { પુરુષ ઢોડિયા પ્રમાણે.
સ્ત્રી હાથમાં કડકી. પગ બૂટા રાખે છે.

આ તમામ પહાડી નત એના પહેરવેપ અને ઓલી ઉપરથી
ઝાળખાધ આવે છે. એઓની ભાષા નૂદી નૂદી છે. તે ભાષા શી-
ખ્યા પછી એ લોકોને ઝાળખવા સેહેલ પડે છે. પહેરવેપ ઉપરથી

ઝટ ઝોળાખાઈ બનયછે.

રાચરચીલાં. માટીનાં ઢોળલાં કે કાંસાના વાડકા, એ બધામાં સામાન્ય. વધારેમાં, કાથુડિયા પાસે કુહાડી; વીટાળિયા પાસે છરા, છરી; વસાવા પાસે ગણેદહું, તીર, કામઠું; ગામતા, ચાંધરા, ઢોડિયા, નાથકા, વગેરે ખેતી કરનાર પાસે ખેતીનાં સાધન લળ, દાતરડું, દા-તરડી, ઓરણી, ધારિયું, કુહાડી, વગેરે. એ સિવાય વાજાં. યાળી, તૂર, ડોવરાં, ઢોલક, માદક વગેરે, તથા માછલાં પકડવાની જાળ, આછવા, મળી, દુરપાળી, વગેરે. પાથરવામાં સાદડી કે કામળ.

સ્થિતિ. આગળ ખતાવવામાં આવ્યું છે કે એ ગરીબ લોકો-પર શાહુકારનો અતિશય જુલમ, સરકારી નોકરોની ઝૂપી કડ, તથા બીજે મરતા પહાડીની લૂટ. એ કપરાંત એઓના પરસરકારની પણ વધારે સખતાઈ છે; તે એવી કે એ લોકો જંગલમાં રહે છે, તોપણ એને જંગલમાં સાધન, જેવાં કે બજ, વાંસ, લાકડાં જેવી નજીવી ચી-જોના કર લેવામાં આવે છે, તથા કળગત લક્ક અને આકાર પણ પૂરે પૂરે લેવામાં આવે છે. મુશીબતના સમયમાં પણ સરકાર તરફથી કશી રીતની રહેમિયત નથી. આ પ્રમાણે તત્તની પેઠે પીલાઈ એ-ઓ બિચારા નિઃસત્વ થઈ મરવાને આળસે જીવે છે. એઓની આ-બેદૂજ સ્થિતિનો ચિતાર આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

ભાષા. આ નવે વર્ગની ભાષા જુદી જુદી છે. પણ રચના જૂજશતીને મળતી છે, માત્ર શબ્દોચ્ચારમાં ફેર છે. ભાષા બહુ રમ-લિલક અને હલ્લ, દીર્ઘ, પ્લુત, ઉદાત્ત, અનુદાત્ત વાળી છે, જેનાં વાક્ય આગળ આપવામાં આવ્યાં છે.

